

Міністерство освіти і науки
Державна архівна служба України
Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр»
Миколаївська обласна державна адміністрація
Миколаївське товариство єврейської культури
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
Державний архів Миколаївської області
Миколаївський інститут права Національного університету
«Одеська юридична академія»
Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва

ІСТОРИЧНІ МІДРАШІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

МАТЕРІАЛИ

X

*МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ*

Том II

Миколаїв
Типографія Шамрай
2021

УДК 94(477.73)(=411.16)"18/"

ББК 63.3 (4 Укр) 5-6

Д 23

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Протокол № 4 від 03 березня 2021 р.

Д 23 Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. Л.Л. Левченко. - Випуск X. - Том II. - Миколаїв: Типографія Шамрай, 2021. – 200 с.

Збірник «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» складений за матеріалами X-ї міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», котра відбулася 22-24 червня 2021 року в режимі онлайн та була присвячена темі: «Актуальні проблеми музейної юдаїки: світовий та український виміри». Том II містить роботи молодих істориків, студентів, аспірантів.

Редакційна колегія:

Гольденберг М.Д. – голова ГО «Миколаївська обласна єврейська громада».

Пархоменко В.А. – д.і.н., доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології МНУ імені В. О. Сухомлинського (заступник головного редактора).

Щукін В.В. – к.і.н., доцент, історик-краєзнавець.

Сугацька Н.В. – к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Ласінська М.Ю. – к.і.н., доцент кафедри історії факультету педагогіки та психології МНУ імені В. О. Сухомлинського (відповідальний секретар редколегії).

Рецензенти:

Папакін Г.В. – д.і.н., професор, директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Ханстантинов В.О. – д.п.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету.

Видання виконане за фінансової підтримки:

***Управління культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації,
Миколаївського товариства єврейської культури,
Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр».***

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо - несуть автори. Редколегія публікує матеріали, зберігаючи стиль, залишає за собою право скорочувати та редагувати тексти.

ISBN 978-617-680-035-4

© Миколаївське товариство єврейської культури, 2021

© Факультет педагогіки та психології МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2021.

РОЗДІЛ 1

Єврейське населення України в роки Другої світової війни. Проблеми меморіалізації Голокосту

УДК 94:341.485(=411.16)

Владислав Богдановський

(студент I-го курсу факультету педагогіки та психології,

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ГОЛОКОСТ НА ТЕРИТОРІЇ СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ

Робота присвячена актуальній в історичній науці проблемі вивчення питання геноциду єврейського населення Херсонщини під час Другої світової війни, зокрема території сучасного Скадовського району. Завдяки дослідженню краєзнавчого матеріалу дана робота дає змогу побачити картину перебігу подій в регіональному вимірі, відчувши та осмисливши історичні процеси часів Голокосту.

Метою дослідження є аналіз краєзнавчого матеріалу. Дані зібрані на півдні сучасної Херсонської області для вивчення історичних джерел з проблеми Голокосту та масштабів злочину нацистського режиму на окупованих територіях. Реалізація цієї мети дає можливість:

- вивчити обставини окупації німецькими та румунськими військами території України;
- особливу увагу приділити обставинам окупації Скадовського району Херсонської області;
- дослідити подробиці вбивства єврейського населення Скадовського району;
- розглянути свідчення очевидців подій часів Голокосту на території краю.

Об'єктом дослідження є висвітлення історії Скадовщини в період 1941-1945 рр. Предметом даної роботи стали свідчення очевидців, документація таємної поліції SD та напрацювання місцевих краєзнавців. У ході дослідження основний акцент було зроблено на вивчення Голокосту на території саме Скадовського району. Частина роботи присвячено життю місцевих мешканців під час німецької окупації.

Вивчення історії Рідного краю в період Другої світової війни, аналіз злочинів нацистського режиму проти людства сприяє вирішенню низки актуальних завдань історичної юдаїки.

Пропонуємо розглянути явище Голокосту в Україні, як злочин нацистського режиму проти людства часів Другої світової війни.

Голокост в Україні - це системне винищення євреїв на українських територіях, окупованих нацистською Німеччиною в 1941–1944 роках [1].

За період з 1941 до 1945 року на українських землях загинуло близько 6 000 000 цивільних осіб (українців та представників інших етносів), з яких понад 1,5 мільйони євреїв, що проживали до війни в Україні. В ці цифри не включено число євреїв громадян інших держав, які загинули в таборах смерті, розташованих на території України.

Винищення євреїв, яке ще до початку окупації України, вже тривало в Польщі та інших захоплених нацистами територіях, було розширене й на її землі одразу після вторгнення нацистських військ на територію СРСР 22 червня 1941 року. Айнзатцгрупи С (Північ) та D (Чорноморське узбережжя)

проводили масові розстріли євреїв та комуністів. Командування Вермахту вважало напад на СРСР особливою, ідеологічною війною, тож на його думку в цій війні дотримання правил міжнародного військового права було не обов'язковим. Вермахт разом з деякими представниками місцевого населення окупованих територій надавав підтримку операціям айнзатцгруп. Нацистами були зніційовані єврейські погроми, в яких брали участь місцеві мешканці, зокрема погром у Львові на початку липня 1941 року, що тривав кілька днів й під час якого загинуло від двох до шести тисяч євреїв. Організаторами погрому виступали німецькі війська, деякі представники польського і українського населення теж брали участь у погромі [2].

Після погрому кінця червня, на початку серпня 1941 року, за свідченням ізраїльських та західних істориків, українська допоміжна поліція «відзначила» «день Петлюри», знищивши близько 5 000 львівських євреїв переважно з інтелігенції. Ці акції розглядалися нацистським керівництвом як «потяг до самоочищення» (вислів Гейдріха). За тими самими джерелами, у перші дні німецької окупації погроми відбулися в 58 українських населених пунктах, в ході яких загинули 24 000 євреїв. Ярослав Грицак стверджує, що за свідченням тих самих ізраїльських істориків, джерела про погроми та участь у них української допоміжної поліції «почасти однобічні, обтяжені емоціями та перебільшені». Проте, на його думку, певна тенденційність документів та досліджень на їхній основі не означає, що самі ці події вигадані, оскільки «надто багато є цих свідчень і надто часто вони повторюються» [3].

Розглянемо події, які відбувалися на початку окупації УРСР в м. Біла Церква. У Білій Церкві між 8 і 19 серпня зондеркоманда 4а айнзатцгрупи С та Ваффен СС знищили декілька сотень дорослих євреїв. Діти вбитих євреїв спершу були зачинені в будинку на краю міста, 19 серпня частину дітей трьома вантажівками було вивезено за місто й розстріляно. Близько 90 дітей, починаючи від віку немовляти, залишилися без жодного утримання під охороною української допоміжної поліції. Німецький військовий пастор 295-ї піхотної дивізії проінформував штабного офіцера Гельмута Гроскурта про

катастрофічний стан дітей. Гроскурт повідомив про ситуацію генерала-фельдмаршала Вальтера фон Райхенау. Гроскуртові була висловлена догана за недовиконання розстрілів євреїв. Усі єврейські діти за наказом офіцера СС були розстріляні українською допоміжною поліцією, оскільки той не хотів морально травмувати власних людей [4].

В той самий час в м. Київ також було встановлено окупаційний режим разом із яким прийшла смерть для всіх євреїв міста. Розповсюджені всюди повідомлення говорили: «Всі жиди міста Києва і його околиць повинні з'явитися в понеділок, 29 вересня 1941 року, до 8 години ранку на кут Мельникової і Доктерівської вулиць (біля кладовища). Узяти з собою документи, гроші й цінні речі, а також теплий одяг, білизну тощо. Хто з жидів не виконає цього розпорядження і буде знайдений в іншому місці, буде розстріляний. Хто з громадян проникне в залишені жидами квартири і привласнить собі речі, буде розстріляний», - таким було оголошення у газетах від 27 вересня 1941 року [5].

У Києві у відповідь на акти саботажу радянських партизанів 29-30 вересня 1941 року київські євреї були зібрані нацистами під приводом переселення й розстріляні в Бабиному Яру. За донесенням німецького офіцера Блоделя за два дні кількість знищених євреїв склала 33 771 особу.

На північному заході Києва у 1942 році було створено Сирецький концтабір, в якому втратили свої життя ще понад 30 тисяч осіб.

Не менш жахливою була ситуації в Миколаївській області. У жовтні 1941 року в селі Богданівка румунськими окупантами було створено табір знищення. У листопаді 1941-го до Богданівки почали зганяти євреїв із Одеської, Вінницької та Кіровоградської областей. А також із Молдови й Румунії. У грудні 1941 року після спалаху епідемії тифу тут було вирішено знищити всіх в'язнів, пригнаних з території Румунії, Молдавії, Бессарабії й Одещини. Румунська влада (за деякими джерелами - за участю німецьких військ) почала масове вбивство євреїв 21 грудня 1941 року. Операцію знищення євреїв, приурочену до дня народження Й. В. Сталіна, було названо «Подарунок

Сталіну». В'язні були змушені копати голими руками ями в промерзлій землі й складати в них тіла щойно розстріляних або спалених живцем у сараях товаришів по ув'язненню. Кількість жертв, знищених в Доманівському районі, перевищує 115 тисяч чоловік, з них близько 56 000 - безпосередньо в Богданівці. Загалом по приблизним підрахункам вчених, зокрема Щукіна В. В., на шляху до Богданівки по так званій «дорозі смерті» та в самому сумнозвісному таборі загинуло, щонайменше 200 тисяч євреїв.

Окупація східних областей України відбувалася за традиційним сценарієм і супроводжувалася масовими вбивствами євреїв. Така сама ситуація склалася в м. Харків. 24 жовтня 1941 року Харків був окупований Вермахтом.

Уже 5 грудня почався перепис населення міста, причому євреїв заносили в особливі «жовті» списки, куди було занесено 10271 імен харківських євреїв, серед яких більше 75 % становили жінки, діти й люди похилого віку. 14 грудня 1941 року за наказом військового коменданта міста генерала Путкамера всіх євреїв у дводенний термін зобов'язали переселитися в район ХТЗ. У робітничих бараках, що залишилися після будівництва заводу, було організоване єврейське гетто. За свідченнями джерел, щодня з гетто виводили групи по 250–300 чоловік, яких вели на розстріл в Дробицький Яр. Уже на початку 1942 року харківське гетто припинило своє існування. Також в яру розстрілювали полонених червоноармійців і психічно хворих людей. Всього, за даними Державного архіву Харківської області, було розстріляно близько 16 000 - 20 000 чоловік [6].

Нацисти встановили свій порядок і на території Херсонської області, де так само відбувалося масове винищення євреїв, включно на території Скадовського району. Окупація Скадовщини, як і на решті територій відбувалася дуже швидко. 13 вересня 1941 року німецькі війська окупували Скадовськ. Вже 16 вересня розпочала свою роботу міська управа, було обрано старосту – Миколу Харитоновича Тарана. Зазвичай з новою владою співпрацювали раніше репресовані або розкуркулені радянською владою. Наприклад, у селі Широке (Скадовського району) жителі на другий місяць

окупації переобрали старосту, причому у голосуванні з 240 громадян приймали участь 155.

Але німецька влада одразу почала вводити новий порядок з розстрілами. 14 вересня було розстріляно Мойсея Юхимовича Генкіна, працівника промартілі, та Марата Матвійовича Гойхенберга, перукаря. Місце їх поховання досі лишається невідомим.

7 жовтня 1941 року в урочищі Цукури, західній околиці Скадовська, було розстріляно працівників районного управління радянської міліції: Миколу Ілліча Норченка та Миколу Герасимовича Оголя. Працівник заготсировини Рувім Ісакович Ліхтенштейн, колгоспник Федір Михайлович Міщук розстріляні на Цукурах 10 жовтня.

З органів влади німцями була утворена земельна комендатура, а пізніше – управа (сучасний аналог відділу земельних ресурсів). Усім бажаючим працювати на землі, нова влада роздавала їй до 2 га на сім'ю, але перевага надавалась тим, хто брав участь у боротьбі з партизанами або вияві незареєстрованої зброї.

У жовтні на Цукурах розстріляний боєць винищувального загону Підлинський, колишні держпрацівники Кацура, Піщаненко, Сичов та учениця скадовської ЗОШ №1 Наталія Шевченко.

Вже у листопаді 1943 року, одразу після визволення, урочище було обстежено. Під час робіт були присутні родичі загиблих. Килина Яструб, чоловік якої був розстріляний, згадувала: «Це було жахливо. В ямах напівзотлілі трупи, багатьох ще можна було впізнати. Чоловіка я впізнала по одежі. Майже в усіх було вибито зуби, що свідчить про наслідки катувань. Сліди кульових пострілів переважно в потилицю. У більшості євреїв ознак пострілів не було. Їх закопували живцем».

У той день було виявлено 22 трупи, більшість з них не опізнано...

Так розпочався геноцид на території району.

Залишила в Скадовську свій чорний слід Зондеркоманда 10в Ейнзацгрупи D, котра за час своєї діяльності в Україні знищила 91728 осіб, з них близько

90000 євреїв. Керував групою D групенфюрер СС та генерал-лейтенант поліції Отто Олендорф, що був пізніше засуджений Нюрнберзьким трибуналом до повішання. В Скадовську накази О. Олендорфа виконували карателі Зондеркоманди 10b й точне число жертв цієї команди й досі не встановлено. В Скадовську, станом на 1939 р., проживало 3,03 % населення єврейської національності, тобто 250 євреїв. Всі вони стали жертвами оберштурмбанфюрера СС Алоїза Перстерера, котрий до грудня 1942 р. керував вказаною командою. Й керував настільки активно, що його наступнику штурмбанфюреру СС Едуарду Йедамцику не було чого робити, й 7 травня 1943 р. Зондеркоманда 10b була ліквідована. Саме цей факт звільнив від відповідальності Е. Йедамцика, й він спокійно дожив віку, 1966 р., у ФРН. Есесівці розстрілювали своїх жертв в урочищі Цукури, адже на момент їх прибуття окупаційні частини Вермахту вже знищували там адміністративних посадовців та активістів.

Загалом Ейнзацгрупа D нараховувала 600 карателів, дець по 50 в кожній зондеркоманді. То чи могли 50 головорізів оберштурмбанфюрера СС Алоїза Перстерера менш ніж за місяць знищити в Скадовському районі багато сотень євреїв, циган та комуністів? Тут не обійшлося без «допомоги» місцевого населення.

Зі слів вцілілої М. Бурштейн: «2 жовтня 1941 р., в село Леніндорф (нині Ленінське) прибув маленький німецький каральний загін. Всі євреї (близько 2000 чол.) були зігнані в школу, де їх, спресували, й 4-го жовтня почалася екзекуція. Окрім євреїв в селі жили українці та росіяни – близько 200 чоловік... Виявилося, що достатньо було німецькому офіцерові пригостити декількох здорових чоловіків горілкою, як вони з великим задоволенням погодились стати катами проти своїх вчорашніх вчителів, товаришів і добрих сусідів. Все йшло за планом: євреї викопали рови, німці стріляли в потилицю, сусіди найпримітивнішими чином вирівнювали вміст ям: вискакували й утоптували цей самий «вміст»... Кров хлюпала в чоботях тих, що працювали, випліскувалася з чобіт і знову поповнювалася...».

29 вересні 1941 року, коли командиром зондеркоманди був Фелікс Рюль, есесівці дізналися від солдатів з комендатури про загін матросів зі служби спостереження та зв'язку, що перебували на острові Джарилгач (8 кілометрів від Скадовська) фактично в партизанських умовах, не маючи контакту з командуванням. Звиклі розстрілювати беззбройних жертв, у стані ейфорії нацисти десантувалися на острів, де й отримали відсіч. Унтершарфюрер Теодор Ліпс був важко поранений, Оберштурмфюрер Вернер Бурхард загинув пострілом в голову.

Зі свідчень одного з учасників Зондеркоманди 10b на Нюрнберзькому процесі: «Фелікс Рюль був заступником командира Зондеркоманди саме під час її перебування в Скадовську. Його у жовтні замінив Карл Фінгер. Саме Карл Фінгер під час розстрілу за розпорядженням Алоїза Перстерера давав команду «Вогонь!». Зігфрід Шухард після кожного пострілу перевіряв чи всі мертві».

За два роки окупації німецькими каральними загонами було повністю знищено єврейське населення Скадовська.

Підводячи підсумки, хочемо зазначити, що інформацію, щодо злочинів нацистів в районах та селах України було збирати вкрай важко. Єврейське населення тотально знищене, не могло надати свідчень проти своїх катів.

Голокост був злочином не тільки проти єврейського народу, але й проти людства загалом. Нажаль, він не оминув навіть маленьке містечко на березі Чорного моря. Дана робота унікальна тим, що досі питанням геноциду в Скадовську займалися лише місцеві краєзнавці. Матеріали, наведені в роботі, є результатом кропіткої праці з виявлення нових фактів та відомостей про безчинства німецьких окупаційних військ на території Скадовського району Херсонської області.

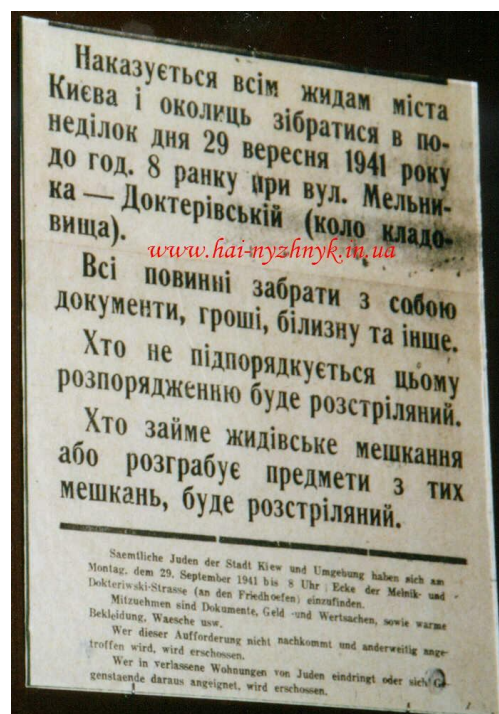
Література та джерела:

1. World War II in Ukraine: Jewish Holocaust in Ukraine by Andrew Gregorovich. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.infoukes.com/history/ww2/page-25.html>.

2. Розстрільний Голокост. В Україні убивали не в газових камерах // Історична правда. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/13/54699/>.
3. Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни / Ярослав Грицак, Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. — Київ: Критика, 2011, с. 97.
4. Голокост Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96#cite_note-11.
5. Архівні документи. II світова війна і Україна (1939-1945). Наказуємо всім жидам міста Києва і околиць. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1941\(09\)29.BabynYar.php](http://www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1941(09)29.BabynYar.php).
6. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). - Харків: Прапор, 2006. – 376 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Меморіальний комплекс в Цукурі на місці масового вбивства євреїв Скадовського району в жовтні-грудні 1941 р.

В. Богдановський

ГОЛОКОСТ НА ТЕРИТОРІЇ СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ

Анотація. В статті подані краєзнавчі матеріали, які розкривають обставини вбивства євреїв Скадовського району Херсонської області впродовж жовтня-грудня 1941 року.

Ключові слова: Голокост, колаборанти, меморіалізація, Скадовськ, євреї, масові вбивства.

В. Богдановский

ХОЛОКОСТ НА ТЕРРИТОРИИ СКАДОВСКОГО РАЙОНА

Аннотация. В статье представлены краеведческие материалы, которые раскрывают обстоятельства убийства евреев Скадовского района Херсонской области в течение октября-декабря 1941 года.

Ключевые слова: Холокост, коллаборационисты, мемориализация, Скадовск, евреи, массовые убийства.

V. Bogdanovskij

THE HOLOCAUST ON THE TERRITORY OF SKADOVSK DISTRICT

***Abstract.** The article presents local lore materials that reveal the circumstances of the murder of Jews in the Skadovsk district of the Kherson region during October-December 1941.*

***Key words:** Holocaust, collaborators, memorialization, Skadovsk, Jews, mass murder.*

УДК 94:341.485(=411.16)

Наталі Бурякова

*(студентка III-го курсу факультету педагогіки та психології,
Миколаївський національний університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ДО ПИТАННЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Геноцид - це одне з найтяжчих злочинів проти людства. Проблема його в світі завжди стояла досить гостро, а з початку ХХ століття геноцид став набувати небувалих раніше масштабів і розвивався все стрімкіше. Безпрецедентним і найстрашнішим проявом геноциду стало знищення 6 мільйонів євреїв під час Другої світової війни, коли нацизм, ставши найпотужнішою ідеологією почав здійснювати свій план по знищенню представників цієї нації, спочатку на території Німеччини, а потім і на всій території Європи. Мільйони життів були загублені під час здійснення плану Гітлера і тільки з тієї причини, що євреї вважалися в його розумінні «недонацією». Впродовж більш ніж десяти років методи розправи над євреями

все вдосконалювалися і набирали все нові і нові форми, поки в роки війни для їх знищення не були створені спеціальні «фабрики смерті» у вигляді концентраційних таборів, в яких вижити було практично неможливо. І страшно уявити, що б сталося з цією та іншими націями, якби фашисти виграли ту війну.

Людство вступило в третє тисячоліття, а деякі уроки історії, на жаль, так і не були нами засвоєні. І сьогодні, коли минуло вже вісімдесят років з тієї страшною трагедії ХХ століття, людство все одно не повинно про неї забувати, необхідно пам'ятати про неї, читати, вдумуватися і розуміти, що нехай не зараз, нехай через багато років, але вона може повторитися знову, оскільки в світі до сих пір продовжують здійснюватися акти геноциду над народами і чим довше це триває, тим більше зростають шанси на те, що ситуація може повторитися. Як у випадку з Голокостом, будь-який нацизм або расизм може набути подібні масштаби геноциду.

Кожна людина, неважливо якої вона національності, яку релігію сповідує, яких ідеологічних поглядів дотримується і т.ін. - повинна знати, що починаючи з 30-х років ХХ століття і впродовж більш ніж десяти років відбувалося винищення цілої нації, і що найжахливіше: країни сусіди, весь світ це допустив.

Об'єктом нашого дослідження є меморіалізація Катастрофи європейського єврейства в сучасному світі.

Мета роботи - проаналізувати історію геноциду євреїв під час Другої світової війни в Німеччині і виявити яким чином досвід минулого може допомогти в майбутньому, тобто які уроки слід винести з цієї трагедії, щоб згодом зуміти запобігти проявам будь-яких видів екстремізму. А також, з'ясувати, яким чином зберігається та вшановується пам'ять про Катастрофу (Шоа) в Україні та Світі. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання: визначити поняття «геноцид» та його характерні риси; проаналізувати процес меморіалізації Катастрофи (Шоа) на даному етапі в світі; визначити, які уроки слід винести з Голокосту, щоб не допустити повторення трагедії в майбутньому.

Будь-які події минулого неодмінно повинні стати досвідом в майбутньому, тобто з будь-якого минулого необхідно винести максимум уроків, щоб вони потім або допомогли впоратися з уже існуючою проблемою подібного характеру або ж зовсім не допустити її розвитку.

Розглянемо, як презентує сучасна суспільна думка меморіалізацію жертв Голокосту на міжнародному рівні. Римський папа Іоанн-Павло II назвав ХХ століття «століттям безжальної спроби винищення євреїв». Американський історик Майкл Беренбаум в своєму есе «Унікальність і загальність Голокосту» зазначає: «Всі попередні спалахи юдофобії були епізодичними, короткочасними і носили, скоріше, релігійний, ніж біологічний характер. Євреїв вбивали за їх переконання або діяльність, і завжди залишалася можливість заради порятунку змінити віросповідання або емігрувати, тоді як нацизм ніякого виходу їм не залишав» [3].

Найбільш повне обґрунтування унікальності Голокосту, як історичної події світового масштабу дав ізраїльський історик Іегуда Бауер у своїй праці «Місце Голокосту в сучасній історії»: «Винятковість Голокосту полягає в тотальному характері його ідеології і у втіленні абстрактної ідеї в сплановане, методично здійснюване масове вбивство. Крім того, Голокост був основним мотивом для розв'язання повномасштабної війни, що відняла за довгі шість років близько 35 мільйонів людських життів ... » [8].

Вперше в історії була поставлена задача знищення окремо взятого народу. Тих, хто підлягали знищенню визначали за національною ознакою в третьому поколінні. Вперше в історії з'явилося кримінальне поняття - «народовбивство». Термін набув поширення після опублікування І. Еренбургом в 1944 року в журналі «Знамя» (№ 1-2) нарису «народовбивці» - перший з матеріалів про геноцид євреїв на окупованих територіях колишнього СРСР [4].

Вперше в історії знищення мирного населення носило такий глобальний характер. Це сталося завдяки поєднанню нацистської ідеології з німецьким педантизмом і сучасними досягненнями техніки, що дозволили створити особливі технічні пристосування (машини-«душогубки», газові камери,

крематорії тощо) для прискореного масового знищення людей. Вперше в історії були створені особливі організаційні форми масового знищення мирного населення, яке відбувалося, в основному, не в місцях його корінного проживання, а в спеціально обладнаних таборах смерті.

27 січня - Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту, таке рішення було прийнято на шістдесятому засіданні Генеральної Асамблеї ООН в 2005 році. Дата була обрана не випадково, оскільки саме в цей день радянські війська увійшли в Освенцім і звільнили залишившихся в живих полонених. У 2007 році вже на шістдесят першій сесії була прийнята резолюція, яка засуджувала будь-якого роду заперечення Голокосту. Дуже важливо і значимо для самих євреїв усвідомлювати, що через не один десяток років після страшної трагедії їх пращурів, близьких та рідних, які загинули, пам'ятають, їм співчують, тужать разом з ними.

По-перше, що стосується геноциду, то необхідно представляти всю серйозність поняття «геноцид», до чого він може привести, а також його приклади в світі і з історії і ті, які існують зараз. І якщо в наші дні не будуть робитися спроби боротися на законодавчому рівні за справедливість і за оголошення кримінальним злочином розвиток таких ідей, то виходить, що тероризм так і буде загрожувати майбутньому.

По-друге, Голокост став важким випробуванням для євреїв. Він перевернув цивілізацію і зробив геноцид злочином, який недопустимий в світі.

По-третьє, що стосується самих жертв Голокосту, то слід всіляко підтримувати їх і допомагати, організовуючи різного роду заходи з їх участю, зустрічі, бесіди, щоб вони відчували, що про них пам'ятають, що їх не забувають і їм співчують. Адже документальні свідчення - це одне, а ось спогади очевидців зовсім інше.

По-четверте, зараз існує безліч документальних фільмів про трагедію Голокосту, одним з останніх є документальний фільм «Назви своє ім'я», який зняли Стівен Спілберг і Віктор Пінчук, він заснований на відео-інтерв'ю з жертвами Голокосту, які були зібрані інститутом Фонду Шоа в США. А також

художні фільми, той же, наприклад, «Список Шиндлера» Стівена Спілберга, який отримав 7 Оскарів. Цей фільм заснований на реальних подіях і розповідає про промисловця Шиндлера, який врятував життя тисячам євреїв. Або «Піаніст» Романа Поланскі, який також отримав всі можливі нагороди на всіх кінофестивалях, включаючи, Оскар за кращий сценарій, режисерові і гру головного актора. У фільмі розповідається про життя знаменитого польського піаніста Шпільмана, якому єдиному з сім'ї вдається вижити в окупованій німцями Польщі. І фільмів на тему Голокосту ще дуже багато, і це дуже важливо, адже це говорить про те, що трагедія не забута, а ще вони допомагають донести до народу історію, без знання якої може бути дуже важко в майбутньому [2].

Очевидно, що з моменту трагедії і до цього дня, історики не перестають вивчати проблему Голокосту, оскільки вона є наймасштабнішою в своєму роді. Останнім часом не вщухають суперечки про те, чи вважати Голокост унікальним і відмінним від усіх інших геноцидів, але дослідження цієї теми, слід надати фахівцям в цій області. Варто лише додати, що за кількістю смертей і по тому, які заходи використовувалися для знищення євреїв нацистами, Голокост, дійсно, є унікальним з усіх геноцидів. І з цієї події слід по максимуму усвідомити уроки, про які було сказано, а також вжити заходів, щоб надалі сам геноцид, як такої не повторювався. Однозначним висновком є той факт, що будь-яке минуле має бути досвідом в майбутньому, причому досвідом, який буде прийнятий до уваги.

Одним з основних світових центрів меморіалізації Голокосту є Ізраїльський національний меморіал Катастрофи та Героїзму. Яд Вашем - це ізраїльський національний меморіал Катастрофи (Голокосту) та Героїзму. Він розміщується на західному схилі гори Герця в Єрусалимі, на висоті 804 м. над рівнем моря, поряд з Єрусалимським лісом. Меморіал був заснований в 1953 році рішенням Кнесету та мав на меті увіковічити пам'ять про євреїв - жертв нацизму в 1933-1945 роках та про зруйновані єврейські общини.

Меморіал являє собою комплекс, розташований на площі в 18 гектарів і включає в себе Музей історії Голокосту, меморіальні об'єкти - такі, як Дитячий меморіал, Зал пам'яті, меморіал депортованим «Вагон для худоби», Партизанська панорама, Стіна пам'яті, колона Героїзму і монумент Єврейським солдатам, - відкриті пам'ятні майданчики - такі, як Долина громад, площа Надії, площа Януша Корчака, площа Сім'ї і площа Варшавського гетто, - Музей мистецтва Голокосту і виставковий павільйон, синагогу, науково дослідний Інститут, візуальний центр, бібліотеку з архівами, видавництво і освітній центр - «Міжнародна школа / інститут досліджень Голокосту» [7].

Яд Вашем є другою за відвідуваністю – після Західної Стіни - туристичною визначною пам'яткою Держави Ізраїль. Меморіал щорічно відвідує більше мільйона осіб.

Яд Вашем присуджує такі премії:

- Премія Яд ва-Шем з дитячої літератури про Голокост.
- Міжнародна літературна премія Яд ва-Шем за дослідження Голокосту, заснована в 2011 році в пам'ять про Авраама Меїр Шварцбаум, що вижив під час Голокосту, і його сім'ї, убитої під час Голокосту. Присуджується щорічно в знак визнання видатних академічних досліджень та робіт на тему Голокосту.
- Премія Сассман за картини на тему Шоа.
- Щорічна пам'ятна премія фонду Бухман, для письменників і вчених, за роботи, пов'язані з Голокостом [9].

Окрім Яд Вашем питаннями меморіалізації Голокосту займається Меморіал жертвам Голокосту в Берліні. Меморіал жертвам Голокосту в Берліні, Німеччина, встановлений в пам'ять про євреїв - жертв нацизму.

Ідеї і плани по створенню цього меморіального комплексу з'явилися ще в 1988 році. Сама ідея зведення меморіалу належить берлінській публіцистці Леї Рош, яка організувала в 1989 році спеціальний фонд будівництва «Пам'ятника убитим євреям Європи». Проект отримав підтримку ряду відомих осіб, включаючи колишнього канцлера ФРН Віллі Брандта [2].

Меморіал споруджений за проектом деконструктивіста Пітера Айзенмана.

Будівництво почалося 30 жовтня 2001 року. Меморіал був відкритий в 2005 році.

Меморіал розташований в центрі Берліна між Бранденбурзькими воротами і елементами бункера колишнього керівництва нацистської Німеччини. Являє собою величезне поле з понад 2 700 сірих плит. (Рав Даніель Булочник каже, що їх кількість - 2711, стільки ж, скільки листів в Талмуді, хоча збіг не навмисний). За рік з моменту відкриття меморіал відвідали близько 3,5 мільйона осіб.

На краю меморіалу знаходиться інформаційний центр, де зібрані відомості про 6 мільйонів жертв Голокосту. Сюди часто звертаються ті, хто шукає зниклих друзів і родичів. В одному із залів музею при центрі зібрані щоденники, документи, фотографії, справжні речі, які висвітлюють історію 15 безвинно знищених єврейських сімей [11].

Ще один всесвітньовідомий меморіальний об'єкт - Пам'ятник австрійським євреям, жертвам Голокосту у Відні. Пам'ятник австрійським єврейським жертвам Голокосту - меморіальна споруда у Відні, також відома під назвою «Безіменна бібліотека». Пам'ятник, відкритий в 2000 році, розташований на площі Юденплац в першому районі Відня. Даний основний меморіал, присвячений пам'яті австрійських жертв Голокосту, був розроблений британською художницею Рейчел Уайтред.

Ідея меморіалу належала відомому австрійському політику і мисливцеві за нацистами Симону Візенталю, який втратив свою сім'ю в нацистських концтаборах. Візенталь публічно висловлював свою незгоду з ідеєю Меморіалу проти війни і фашизму на Альбертінаплац, створеного Альфредом Грдлічки в 1988 році - який, за версією політика, зображував жертв Голокосту «в негідному світлі». Візенталь став ініціатором створення комісії з будівництва нового меморіалу, присвяченого єврейським жертвам нацистського режиму в Австрії. Пам'ятник був побудований на кошти міста при мері Міхаеле Хойпль, після того як проект Рейчел Уайтред був одногосно обраний міжнародним

журі під керівництвом архітектора Ханса Холляйн: членами журі були Міхаель Хойпль, Урсула Пастерка, Амнон Барзель і інші. У конкурсі взяли участь команди художників і архітекторів з Австрії, Ізраїлю, Великобританії і США: серед них були і Валі Експорт, і Карл Прантля, і Пітер Вальдбауер. У представлених проектах були враховані як технічні обмеження ділянки на Юденплац, так і необхідність включити в пам'ятник меморіальні написи зі списком всіх концентраційних таборів, в яких були вбиті австрійські євреї [25].

Спочатку меморіал планувалося завершити до 9 листопада 1996 року - 58-ї річниці Кришталевої ночі - але закінчення робіт було відкладено на чотири роки через політичні та естетичні суперечності, а також археологічні розкопки на місці майбутнього пам'ятника.

Під час свого візиту до Відня в серпні 2007 року папа римський Бенедикт XVI вшанував пам'яті біля меморіалу жертвам Голокосту - його супроводжував головний рабин Пауль Хаїм Айзенберг [13].

Окрім згадуваних вище меморіалів значне змістовне навантаження у справі меморіалізації Голокосту на собі несуть туфлі на набережній Дунаю у Будапешті. Туфлі на набережній Дунаю - меморіал жертвам Голокосту, встановлений в 2005 році на березі Дунаю в Будапешті. Проникливий пам'ятник, який змушує, кожного, хто його побачив, відчутти співчуття та емпатію по відношенню до загиблих.

Ідея меморіалу на набережній Дунаю належала режисерові Кену Тода і була втілена угорським скульптором Дьюлою Пауером.

Відлита з чавуну скульптурна композиція являє 60 пар різнокаліберного чоловічого, жіночого та дитячого взуття - стоптані черевики, туфлі, черевички, які стоять уздовж набережної біля краю води.

Всі пари взуття - автентичні копії моделей 1940-х років.

За експозицією встановлена кам'яна лава з залізними пам'ятними табличками з написами на трьох мовах - угорською, англійською та івритом:

«На згадку про жертви,
розстріляних на Дунаї

ополченцями схрещеними стріл
в 1944-45 рр.»

Встановлено 16 квітня 2005 [1].

Мешканці і гості Будапешту зупиняються перед цим місцем, щоб залишити квіти, покласти в дитячі черевички цукерки з іграшками, і мовчки вшанувати пам'ять безневинно вбитих жертв Голокосту [18].

Надзвичайно важливе значення для збереження пам'яті про знищених білоруських євреїв має Меморіал «Яма» в Мінську. Меморіал «Яма» розташований на вулиці Мельникайте в Мінську і присвячений жертвам Голокосту. Тут 2 березня 1942 року нацистами було розстріляно близько 5000 в'язнів Мінського гетто.

Це був перший пам'ятник жертвам Голокосту в СРСР, на якому було дозволено зробити напис на ідиш. Але потім Мальтінського (в 1949 р.) і каменяря Мордуха Спрішена (в 1952 р.) заарештували і заслали в табори ГУЛАГу за звинуваченням в «космополітизмі - прояві єврейського буржуазного націоналізму», в тому числі за те, що посміли написати на пам'ятнику не усталену фразу про «мирних радянських громадян», а прямо про євреїв [10].

У 2000 році встановлена бронзова скульптурна композиція «Останній шлях», розташована уздовж сходинок, що ведуть до центру меморіалу, і представляє собою групу приречених мучеників, що спускаються на дно ями. Пам'ятник створювався протягом 8 років. Архітектор - Леонід Левін. Скульптори - Олександр Фінський, Е. Полиць.

При виконанні робіт по реконструкції меморіалу не застосовувалися машини і механізми - всі роботи виконувалися вручну, в тому числі і влаштування фундаменту скульптури. Розкопки не проводились.

У відповідності з початковим варіантом проєкту скульптурна група повинна була містити більше конкретики, хоча і досить абстрактної (фігури скрипаля чи вагітної жінки представляли б собою персонажі швидше збірні).

Однак остаточно зупинилися на по-своєму більш виразній естетиці, позбавленій національного колориту [11].

Окрім традиційних меморіалізаційних споруд та пам'ятників сучасний світ дав можливість зберігати пам'ять про загиблих в інший засіб, використовуючи цифрові технології. Одним з прикладів подібної меморіалізації Голокосту стала Міжнародна інтернет-акція «We Remember».

Напередодні Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту (27 січня) за ініціативою Всесвітнього єврейського конгресу (WJC) проводиться щорічна інтернет-акція «We Remember». Мільйони людей по всьому світу, в тому числі відомі політики, бізнесмени, спортсмени, представники мистецтва і шоу-бізнесу, фотографуються з табличкою з написом #WeRemember в пам'ять про шість мільйонів євреїв, загиблих в катастрофі, а також в знак підтримки тих, кого так або інакше торкнулася ця трагедія [5].

Мета проекту - звернути увагу суспільства на зростаючу кількість антисемітських інцидентів в світі, а також розповісти про Голокост тим, хто про нього не чув або ж заперечує його дійсність. Організатори сподіваються, що «Ми пам'ятаємо» стане наймасштабнішою меморіальною акцією за всю історію існування соціальних медіа [15].

Акцію «We Remember» підтримують мільйони людей і в Україні, так само. Окрім того, в Україні існує ціла низка меморіальних установ та пам'ятників. Найбільшим з них є меморіальний комплекс по збереженню пам'яті про Голокост у Бабиному Ярі.

Пам'ять Бабиного Яру - фонд, один з двох перших національних організацій на Україні, який був заснований 22 жовтня 1988 року і займається збором інформації про Бабин Яр.

Фонд був заснований 22 жовтня 1988, одночасно зі створенням Київського товариства єврейської культури - ці дві організації були першими національними організаціями на Україні. Фонд починав свою роботу в приміщенні Українського фонду культури. Про заснування фонду було повідомлено в ЗМІ і відразу було отримано багато повідомлень від людей, які

допомагали євреям в роки Великої Вітчизняної війни. З даного фонду, з часом був заснований ще один фонд «Пам'ять жертв фашизму в Україні» [19].

Є відділ по збору відомостей про загиблих. Спочатку, відділ включав відомості, які збирав протягом 40 років І. М. Левітас (які включали понад 8000 прізвищ). Відділ заснував картотеку і встановив зв'язок з Інститутом Яд Вашем в Єрусалимі, а також з місцевими єврейськими організаціями. Відділ, до 50-х роковин трагедії (в 1991 році) видав «Книгу пам'яті» з 9500 прізвищами. А вже через 10 років (до 60-х роковин трагедії), вийшов доповнений варіант «Книги пам'яті» з відомостями про 13 000 загиблих. Через деякий час, в 2005 році в двотомнику «Бабин Яр» змогли помістити вже майже 19 тисяч прізвищ жертв трагедії [6].

Існує звання Праведника Бабиного Яру. Дане почесне звання стало присвоюватися з 1989 року, після того коли з'явилися перші відомості про рятівників людей, приречених на смерть. У квітні 1989 року було затверджено звання «Праведник Бабиного Яру». Першими праведниками стали члени сім'ї священика О. Глаголева. Перші свідчення були від людей які вціліли під час розстрілу: Геня Баташова, Марія Пальто, Раїса Дашкевич, Йосип Гусарєв, Василь Михайлівський, Людмила Бородянський, Шеля Поліщук, Роман Штейн. Перша зустріч киян з врятованими від розстрілу і їх рятівниками пройшла в Київському «Будинку вчителя» в листопаді 1989 року, в ній взяли участь понад 600 осіб. З ініціативи фонду міськими головами Києва Олександром Омельченком і Леонідом Черновецьким щорічно проходять урочисті прийоми Праведників, а також були встановлені щоквартальні стипендії [12].

Даним відділом було створено Державний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр» (в лютому 2010 року йому було надано статус національного).

Асоціація Праведників Бабиного Яру була створена в 1989 році. До її складу входять всі ті, кому було присвоєно звання «Праведник Бабиного Яру», або «Діти Праведників». Асоціація займається вирішенням ряду проблем, наданням гуманітарної допомоги, організацією зборів, нарад, що проводиться

свят і днів народження. З ініціативи Єврейської ради України всіх Праведників Бабиного Яру Президент України В. А. Ющенко нагородив орденами «За заслуги» III ступеня. Керівниками Асоціації були Юрій Мясковський і Ольга Рожченко, а нині її очолює Софія Ярова [14].

Експозиція музею включає невелику кількість експонатів, але дані експонати унікальні. Вони включають особисті речі розстріляних, зібрані І. М. Левітасом (в той час учнем 7-го класу школи № 10), безпосередньо в Бабиному Яру навесні 1946 року: окуляри, пенал, олівці, ручки, гребінці, приладдя для гоління, ножиці, гудзики, кухонне приладдя, трубки і мундштуки, монети і багато інших побутових речей. Частина колекції була пізніше передана в музей Великої Вітчизняної війни. Експозиція Фонду також включає речі, залишені загиблими своїм друзям або сусідам, які передали їх в дар музею. Серед них, - книга віршів С. Маршака та листи дітей своїй мамі, яка в той час була на фронті, піаніно 1904 року, швейна машина «Зінгер», футляр з пластинками 1914 року, збірка віршів 1916 і т.ін. Доповнюють експозицію численні фотографії загиблих, врятованих і їх рятівників, а також значки і книги, присвячені Бабиному Яру. Музей розташований в двох кімнатах Єврейської ради України [29].

Відділ виставок:

- Перша в Радянському Союзі офіційна виставка присвячена єврейській тематиці і Голокосту була виставка присвячена трагедії Бабиного Яру, організована в 1990 році в Державному історичному музеї України.

- У вересні 1991 року фотовиставка була організована на центральній вулиці Києва - Хрещатику: на його лівій стороні - від консерваторії до ЦУМу. Одночасно з цією виставкою на Хрещатику презентувалася експозиція «Єврейський народ у Великій Вітчизняній війні», головну частину якої складали портрети 160 Героїв Радянського Союзу. Надалі ця виставка стала постійним супутником виставки «Бабин Яр».

За минулі роки виставки неодноразово експонувалися в Національному музеї Великої Вітчизняної війни, Національному музеї літератури України,

Національному музеї Тараса Шевченка, Музеї історії міста Києва, Українському Домі, Жовтневому палаці, Будинку офіцерів, Будинку художника, Будинку вчителя, Музеї книги і друкарства.

Архів складає картотеку, списки розстріляних, списки Праведників, фотографії, аудіо- та відеозаписи оповідей і споминів, анкети для присвоєння звання Праведників Бабиного Яру [24].

Бібліотека була заснована в 1988 році і в ній налічується понад тисячу видань по темі Голокосту. Особливе і значне місце відведено книгам про трагедію Бабиного Яру. Книги видані українською та російською мовами, івритом, німецькою, англійською та польською мовами. Бібліотека включає дар посольства Федеративної Республіки Німеччини - 60 книг з історії Голокосту на німецькій мові. Значну частину бібліотечної колекції складають книги, видані єврейськими організаціями України та журнали Польщі, Німеччини, США.

Видавничий відділ готує до видання і видає книги, присвячені темі трагедії Бабиного Яру. За час діяльності відділу вийшло:

- У 1990 році вперше в СРСР (в Запоріжжі) була видана без цензури книга Анатолія Кузнєцова «Бабин Яр».
- Три видання «Книги пам'яті» (1991, 2001 і 2005 рр.)
- Книга спогадів «Пам'ять Бабиного Яру»
- «Праведники Бабиного Яру»
- Збірка віршів «Бабин Яр - в серці»
- «Врятовані і рятувальники»
- буклет «Бабин Яр» (спільно з Музеєм Великої Вітчизняної війни).
- У 2005 роки були видані дві книги І. М. Левітаса - «Книга пам'яті» та «Врятовані і рятувальники» (Книги видані за підтримки посольства Німеччини в Україні).
- У 2007 році видано альбом «Діти Бабиного Яру».

- Згідно з Розпорядженням Президента України на початку 2009 року видано збірник «Праведники Бабиного Яру» (автор І. Левітаса) українською та англійською мовами.

Газетний відділ був створений з колекції газетних і журнальних вирізок І. М. Левітаса (яку він збирав понад 50 років). За час діяльності Фонду збори значно поповнилися і продовжують збільшуватися за рахунок численних публікацій в українських газетах і журналах. Вирізки, в основному, російською та українською мовами. Нині в даному відділі більше 175 000 статей [21].

Філії Фонду створені в країнах, де проживають колишні кияни та вихідці з України - в Ізраїлі, США, Німеччини, Росії, Австралії.

Найбільш дієвим є фонд «Ті, що пережили Голокост» (Філадельфія), який очолює Клара Винокур, колишній відповідальний секретар Фонду. У цьому ж фонді працював колишній киянин Дмитро Ганапольський, який створив радіопрограму «Меридіан». Обидві організації проводять мітинги, присвячені трагедії Бабиного Яру, збирають відомості про загиблих в його полум'ї. У Філадельфії на єврейському кладовищі встановлено пам'ятник жертвам Бабиного Яру.

Таку ж роботу в Нью-Йорку проводить Дмитро Моргуліс, керівник Асоціації євреїв - вихідців з України.

Постійні контакти Фонд підтримує з інститутом Яд Вашем в Єрусалимі, головним чином з відділом праведників, куди направляє матеріали для присвоєння звання «Праведник народів світу». Наші позаштатні референти працюють в Єрусалимі, Тель-Авіві, Хайфі, Натанії. Такі ж референти працюють в містах Німеччини. Угоду про співпрацю укладено з Всеросійським фондом «Голокост» (співголова Ілля Альтман). Постійний обмін інформацією ведеться з організаціями і музеями світу, які досліджують історію Голокосту (Ізраїль, США, Німеччина, Росія, Японія). Крім Філадельфії, відділення Фонду створено в Нью-Йорку і Лас-Вегасі [20].

На початку своєї діяльності Фонд розробив ритуал проведення траурних заходів, присвячених пам'яті жертв трагедії:

День пам'яті жертв Бабиного Яру.

Даний день пам'яті проводиться 29 або 30 вересня - в дні початку масових розстрілів, і присвячується всім загиблим в роки окупації Києва: людям різних національностей і конфесій, військовополоненим, українським патріотам, мирним жителям Києва. У цей день о 9 годині ранку приспускається державний прапор на будівлі Київської міської Ради. О 10 годині ранку вінки до монументу на вул. Дорогожицька покладають Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, голова Київської міської адміністрації, народні депутати, представники державних і громадських організацій, послы іноземних держав, жителі Києва і гості. О 13 годині біля Монументу проводиться інтернаціональний мітинг, організований Фондом і Радою національних товариств України, де виступають представники різних національностей і конфесій [16].

День пам'яті розстріляних євреїв.

Даний день пам'яті проводиться за єврейським календарем - в Судний день, яким і був день 29 вересня 1941 року, тому він не закріплений за постійної датою. День пам'яті починається траурною ходою «Дорогою смерті» - від мотозаводу до пам'ятника «Менора», де проводиться мітинг, під час якого виступають представники міської влади, послы Ізраїлю та Німеччини, ветерани війни, Праведники, ув'язнені гетто, представники організацій «Джойнт» і «Сохнут», поети, представники молоді. Цю акцію Фонд проводить спільно з Ізраїльським культурним центром. За підтримки агентства «Сохнут» проведена реставрація пам'ятника «Менора» та благоустрій прилеглої території [17].

Ще однією створеною в Україні установою по збереженню пам'яті про загиблих євреїв став музей «Пам'ять єврейського народу і Голокосту в Україні».

Музей «Пам'ять єврейського народу і Голокосту в Україні» розташований в культурно-діловому центрі «Менора» (Дніпро).

Найбільший на пострадянському просторі музей пам'яті єврейського народу. Окрім традиційних вітрин з експонатами, в музеї використовуються мультимедійні інсталяції, голограми, трансляція відео- і аудіозаписів.

Музей є найбільшим на Україні музеєм, який присвячений єврейській історії і трагедії Голокосту. Заснований в 2012 р Ідея створення Музею Голокосту виникла ще в 1999 році, коли було створено Науково-просвітницький центр «Ткума» - перший національний центр з вивчення і викладання історії євреїв та Голокосту [26].

Концепція Музею була остаточно оформлена в 2010 р.

Проект створення музею реалізований завдяки діяльності Дніпровської єврейської громади і її духовного лідера - головного рабина Дніпра і регіону Шмуеля Камінецького, організаційної та фінансової підтримки лідерів громади - Геннадія Боголюбова та Ігоря Коломойського, - а також сприяння ряду єврейських організацій і співробітників «Ткуми».

Унікальні предмети, пов'язані з історією єврейського народу і трагедією Голокосту для експозицій Музею передали Шмуель Камінецький, Ігор Коломойський, Лада і Леон Шерман, Олександр Крейнін, Олег Корбан і багато інших. Десятки наукових, просвітницьких, освітніх установ України, Польщі, Німеччини, Канади, США, Ізраїлю та інших країн також внесли значний внесок у створення експозицій і поповнення фондів Музею [27].

Під час церемонії відкриття музею один з головних ініціаторів його створення Ігор Коломойський зазначив, що «музей почав створюватися в 1999 році, і що ця ідея до своєї реалізації пройшла непростий шлях».

При створенні Музею були враховані досягнення і досвід передових музеїв світу, використані унікальний дизайн і оригінальні художні рішення, а також новітні аудіовізуальні та мультимедійні технології.

Музей займається не тільки експонуванням унікальної колекції артефактів, пов'язаних з історією єврейської громади України-Катеринослава-Дніпропетровська-Дніпра, а й провідним освітнім центром з історії євреїв України, Східної Європи. Наукові співробітники Музею виступають

консультантами та експертами для багатьох музейних установ України, беруть активну участь в наукових конференціях і форумах.

Зокрема директор Музею Ігор Щупак та головний художник Музею Віктор Гукайло входили до складу робочої групи зі створення першого в Україні Музею «Цивільний подвиг Дніпропетровщини в подіях АТО» (Дніпро).

Музей «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні» відвідують громадські політичні та культурні діячі, представники дипломатичних місій, школярі та студенти з усіх областей України, гості з Австрії, Німеччини, Канади, Ізраїлю, Литви, Італії, Росії, США, Польщі, Франції та інших країн.

Перший зал музею, присвячений духовному життю єврейського народу

Зал складається з блоків, які присвячені іудаїзму і духовному світу єврейського народу. Також зал включає в себе експозиції, що розповідають про ключові події в історії євреїв XVIII - XX століть.

Серед унікальних експонатів - Корони Тори, стародавні сувої Тори, колекції мезузи, які були свідками драматичного XX ст. і Голокосту.

Експозиція містить експонати, присвячені участі євреїв в революційних подіях початку XX ст., Першій світовій війні.

Окрема експозиція Музею присвячена Голодомору 1932-33 рр. - геноциду українського селянства. У тому числі відображена доля євреїв і представників інших національних меншин - жителів багатонаціонального українського села, яке стало жертвою сталінських практик колективізації і розкуркулення.

Другий зал - зал «Праведники народів світу».

Перші експозиції розповідають про формування нацистської ідеології в Німеччині 1930-х рр. і її антисемітської складової. Хроніки тих часів, листівки, книги і газети свідчать про події «Кришталевої ночі» 1938 року, нацистських расових законах, антисемітської пропаганди [22].

Історія «остаточного вирішення питання єврейського народу» на українських землях відтворена в експозиціях, присвячених депортаціям, гетто, таборам смерті і концтаборам. Окрему увагу приділено єврейському опору нацистській політиці, колабораціонізму та подвигу Праведників народів світу.

Третій зал «Мир після Голокосту. Єврейська культура». Експозиції даного залу об'єднані спільною темою - «Світ після Голокосту».

Серед порушених тем - євреї СРСР після Голокосту, створення Держави Ізраїль в 1948 р., трагедії ХХ століття.

Головна ідея експозиції «Трагедії ХХ ст.» - «Чужий біль не буває». Унікальні фотографії, особисті речі та документи розповідають про вірменський геноцид 1915 р. депортацію народів Криму 1944 р. Волинську трагедію, геноциди в Камбоджі та Руанді.

У січні 2018 року відбулося відкриття першої в Україні постійної експозиції, присвяченої трагедії ромського народу на Україні і Молдові в роки Другої світової війни.

Четвертий зал «Годинники, які побачили минуле». У залі представлена колекція унікальних старовинних годинників, передана Музею Ігорем Коломойським. Годинники виготовлені переважно у Франції та Німеччині в кінці ХVІІІ - початку ХХ ст.

В експозиції представлені три типи годинників: камінні; каретні; настінні. Годинники виконані в різноманітних техніках і стилях, від бароко і ампіру до арт-деко.

Кожен екземпляр має свою історію, пов'язану з подіями ХVІІІ - ХІХ ст., Радянським періодом і трагедією Другої світової війни [23].

Не відстає від решти українських територій в галузі меморіалізації Голокосту і Миколаївський регіон. Не в останню чергу цей процес триває завдяки зусиллям Миколаївського товариства єврейської культури та Миколаївської єврейської громади.

Увіковіченням пам'яті жертв Голокосту Миколаєва і Миколаївської області активно займається Миколаївське товариство єврейської культури.

Миколаївське товариство єврейської культури виникло на хвилі єврейського ренесансу нового часу в 1990 р. Це була перша єврейська організація в місті Миколаєві, яка заклала фундамент всієї майбутньої концепції єврейського життя в незалежній Україні. У грудні 1997 року за

допомогою «Джойнт» Товариство єврейської культури знайшло «дах над головою». Був створений общинний центр, в якому проходить єврейське життя.

За роки свого існування Товариством єврейської культури було зроблено багато:

- відновлення релігійної громади;
- повернення синагоги;
- створення недільної школи;
- створення дитячого ансамблю;
- створення єврейської бібліотеки;
- створення історичного лекторію і благодійних структур;
- проведення єврейських свят;

Товариство єврейської культури розробляє різноманітні і цікаві проєкти, які стають постійно працюючими програмами. Серед них освітні та спортивні, дослідницькі та художні проєкти - «Ансамблі», «Концерти ветеранам», «Військові історії», «Освітній проєкт», «Інтернет» («Віртуальний музей», «Пошук земляків», «Клуб миколаївців») і інші [27].

Діяльність товариства включає в себе різні напрямки, такі як:

- Вивчення та популяризація історії, традиції та досягнень культури єврейського народу.

- Відродження та розвиток культурних, духовних та історичних цінностей єврейського народу.

- Створення системи єврейської освіти в місті, вивчення історії єврейських поселень Миколаївської області (включаючи тему Голокосту) для загальноосвітніх шкіл та ВУЗів міста.

- Діяльність організації направлена на виховання духу толерантності та участь в культурному житті багатонаціональної Миколаївщини [28].

Але надзвичайну увагу Миколаївське товариство єврейської культури приділяє саме меморіалізації Голокосту, збереженню пам'яті про загиблих в роки Другої світової війни.

Товариство єврейської культури протягом багатьох років проводить велику кількість заходів, які сприяють відтворенню та збереженню пам'яті про багаточисельні жертви та трагічні події часів Голокосту.

23 січня 2015 року в Державному архіві Миколаївської області пройшов навчально-методичний семінар для вчителів шкіл м. Миколаїв «Історія Катастрофи єврейського народу (Голокост)», який організували Миколаївська обласна державна адміністрація, Державний архів Миколаївської області та Миколаївське товариство єврейської культури.

Найважливішим завданням, яку повинні виконувати історики, архівісти, вчителі шкіл, викладачі вузів, є роз'яснення реальних історичних подій геноцидів, в тому числі і Голокосту євреїв, і їх страшних наслідків, проведення навчально-виховної роботи.

На завершення семінару учасники ділилися своїми враженнями, переглянули документальні фільми про Голокост, їх ознайомили з історією та діяльністю Державного архіву Миколаївської області.

26 січня 2015 року в Обласному державному архіві відбувся семінар-зустріч з викладачами та студентами вищих навчальних закладів м. Миколаєва «Уроки толерантності».

27 січня 2015 року відбулося відкриття виставки «Свідectва подій Голокосту». Виставка підготовлена за матеріалами Міжнародної школи вивчення Голокосту Меморіального комплексу Катастрофи і героїзму єврейського народу «Яд Вашем» (Єрусалим, Ізраїль) і архівними документами, що зберігаються в держархіві Миколаївської області. Для Миколаївщини трагедія єврейського народу є не тільки невід'ємною частиною історії, а й суворим нагадуванням майбутнім поколінням про те, адже на території нашого краю було вбито більше 200 тисяч євреїв.

Саме про це говорили виступаючі студентам, які прийшли на відкриття виставки.

На виставці були присутні представники адміністрації міста, голови національних товариств, представники громадськості та ЗМІ.

Після заходу учасники відбули до пам'ятника жертв Голокосту на Херсонському шосе для покладання квітів.

У лютому 2015 року в концертному залі товариства, в рамках акції «Шість мільйонів сердець», присвяченій пам'яті жертв Голокосту, відбувся літературно-музичний спектакль «Трагедія, якій дозволили відбутися».

Вечір пам'яті жертв Голокосту відкрив керівник єврейської громади м. Миколаєва Михайло Давидович Гольденберг. Він зазначив, зокрема, що Голокост - це те, про що не можна забувати, тому що «в будь-який момент, в будь-якому кінці світу, це може статися з будь-яким народом».

На вечорі були присутні представники держадміністрації та начальник відділу у справах національностей Віктор Чеботарьов. Історик Наталія Сугацька, яка глибоко вивчала проблему Голокосту на Миколаївщині, розповіла про трагедію євреїв в Миколаєві і області. Протягом всього періоду окупації в області загинуло понад 200 тис. євреїв.

Літературно-музичний спектакль «Трагедія, якій дозволили відбутися» поставив режисер театральної студії НОЕК Олексій Павлицhev за п'єсою О. Галича. Вона присвячена видатному польському педагогу, письменнику, лікарю, громадському діячеві і його «Дому сиріт». Неординарні режисерські знахідки, мінімалізм і строгість оформлення сцени зробили подання пронизливим, глибоким, яке змусило плакати численних глядачів.

До 75-річчя масових розстрілів євреїв Миколаєва та Миколаївської області.

У вересні учасники всіх програм Миколаївського товариства єврейської культури віддали данину пам'яті євреям Миколаївщини, загиблим від рук фашистів в 1941р. Стало вже традицією відвідувати місця масових розстрілів на території нашої області - в с. Доброму і с. Ефінгар (нині Плющівка) Баштанського району, в с. Новополтавка Новобузького району, хоча таких трагічно пам'ятних місць у нас набагато більше.

11 вересня був організований траурний мітинг і Урок пам'яті біля пам'ятника загиблим жителям села Добре.

18 вересня 2015 року поїздки по місцях Пам'яті продовжили волонтери товариства єврейської культури (Nikolaev Volunteer Community), підлітки АЖТ (Active Jewish Teens) і родичі жертв цієї трагедії. Вони здійснили поїздку в село Новополтавка. До 75 річниці розстрілів євреїв цієї колонії біля меморіалу пам'яті зібралися місцеві школярі і жителі села.

Після проведеного мітингу і покладання квітів були запалені поминальні свічки, проведений Урок пам'яті.

Діти відвідали старовинне сільське кладовище, на якому знайшли занедбані єврейські поховання і привели їх до ладу.

Це була одна з поїздок, які щорічно здійснюються до місць розстрілу в колишніх єврейських колоніях, де проводяться уроки пам'яті та прибираються місця поховань.

23 вересня 2015 року пройшла чергова волонтерська акція - прибирання пам'ятника жертвам Голокосту в м. Миколаєві.

Цей пам'ятник був встановлений за ініціативою Миколаївського товариства єврейської культури, на особисті кошти його активістів.

Це святе місце, яке пам'ятне подіями вересня 1941 року.

На це місце - колишнє єврейське кладовище, зігнали всіх євреїв міста перед розстрілом.

25 вересня 2015 року відбувся мітинг біля пам'ятника жертвам Голокосту Миколаєва. Він проходив в рамках всеукраїнських заходів, присвячених 75-м роковинам трагедії Бабиного Яру.

Цей мітинг організований Миколаївським товариством єврейської культури, в ньому брали участь представники громадських організацій міста.

На мітингу виступили голова обласної єврейської громади М. Д. Гольденберг, Голова експертно-громадської ради громадської організації «ЗаЛП» В. А. Дзугань, а також жінка, яка пережила німецьку окупацію і дивом залишилася в живих І. Я. Пшенична.

Всі учасники акції поклали квіти до меморіального знаку, а також до хвіртки Міжнародного кладовища.

20 січня 2017 року, у Миколаєві вшанували пам'ять жертв Голокосту через призму музичного мистецтва. Унікальний за своєю формою концерт-поема був організований Товариством єврейської культури і Державним вищим музичним училищем і пройшов на сцені Миколаївського Академічного Художнього Російського Драматичного Театру.

Серед учасників концерту були кращі виконавці та музичні колективи: симфонічний оркестр і академічна хорова капела, лауреати міжнародних та Всеукраїнських конкурсів, заслужені працівники культури та заслужені артисти України.

Виконавці ретельно підібраного репертуару зуміли торкнутися глибини почуттів слухачів, розкрили найпотемніші сторони трагедії.

Концерт-поема став завершальною фазою пам'ятних заходів в Україні в рік 75-річчя трагедії Бабиного Яру. Його проведення було підтримано Управлінням культури Миколаївської облдержадміністрації.

З січня 2018 року в Миколаївському товаристві єврейської культури за підтримки JDS FSU працює Проект «Театр очевидців» (Пережити заново, розповісти і відродити)

Керівники проекту:

Тетяна Тупайло - координатор

Галина Номировська - психолог

Олексій Павліщев - режисер

Цей проект занурює в драматичні історії виживання представників двох поколінь: людей, які пережили Голокост, та підлітків.

Вистава присвячена історії людей, що вижили під час Голокосту.

Ролі в театральній постанові виконують учасники проекту.

Головними задачами проекту були:

- Заохочення людей, що пережили Голокост, до процесу, який повинен допомогти їм змиритися зі своїм минулим.

- Публічна демонстрація виступу з тим, щоб зробити надбанням пережитого.

- Дві сформовані групи різних поколінь працюють разом за допомогою психолога, аби публічно розповісти історії виживання, дослідити психологічні проблеми.

Проект «Театр очевидців» успішно працює для представників різних поколінь в 66 містах в Ізраїлю, Європі та США. Відтепер і в Україні в м. Миколаїв [30].

У висновку, зупинимося на основних перспективних напрямках збереження історичної пам'яті про Голокост.

По-перше, широке вивчення теми Голокосту в школах і університетах можливо тільки за умови його включення в державні стандарти та програми і продуманої державної підготовки викладачів історії та інших гуманітарних дисциплін, перш за все літератури. Тема Голокосту повинна бути відображена в програмах і підручниках для класичних і педагогічних університетів.

По-друге, створення державного музею - освітнього центру по історії (музейний проєкт Голокосту). Його завдання - розкрити витoki і наслідки пропаганди і реалізації на практиці в ХХ столітті ідей расової винятковості і ненависті, що призвели до трагедій багатьох народів і десятків мільйонів жертв. Майбутній освітній центр покликаний показати також шляхи моральної протидії будь-яким проявам етногеноциду. Він повинен на основі найсучасніших технологій служити пропаганді ідей толерантності та пошуку взаєморозуміння.

По-третє, необхідна державна програма увічнення всіх місць масового знищення євреїв на території України.

По-четверте, міжнародне співробітництво студентів і школярів - організація поїздок по місцях вбивства євреїв під час Голокосту на території України, відвідування зарубіжних меморіалів, проведення міжнародних конференцій і конкурсів.

Саме ці заходи дозволять на рівні громадянського суспільства протидіяти зведенню нанівець пам'яті про одну з найстрашніших трагедій ХХ століття.

Література та джерела:

1. Александр Бураковский. Евреи и украинцы, 1986-2006: история и анализ еврейско-украинских отношений. IRSA Publishers, New York, 2007. – 460 с.
2. Арад Ицхак. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941-1945). - Днепропетровск - Москва: «Ткума», Центр «Холокост», 2007. - С. 798.
3. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941-1945). - Т.1, 2. - Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД»; М.: Центр «Холокост», 2007. - 816 с.
4. Афанасьева А. И., Меркушин В. И. Великая Отечественная война в исторической памяти россиян / А. И. Афанасьева // Социологические исследования. – 2005. – № 5. – С.11.
5. Бабий Яр: человек, власть, история. Документы и материалы. В 5-ти книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий. Составители Т. Евстафьева, В. Нахманович. Киев, Внешторгиздат Украины, 2004. 597 с.
6. Бауэр И. Место Холокоста в современной истории / И. Бауэр // За гранью понимания: сборник. – Курск, 2003. –С.55-78.
7. Беренбаум М. Уникальность и всеобщность Холокоста / М. Беренбаум // За гранью понимания. Богословы и философы о Холокосте: сборник. – Курск, 2003. – С.184.
8. Берлин: мемориал жертвам Холокоста. Би-би-си (30 октября 2001). Дата обращения: 30 ноября 2011.
9. Берлин / О. В. Вишлёв, А. М. Муратов, Л. А. Полётова, В. Н. Стрелецкий // «Банкетная кампания» 1904 - Большой Иргиз. - М.: Большая российская энциклопедия, 2005. - С. 375-379. - (Большая российская энциклопедия: [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов; 2004-2017, т.3). - ISBN 5-85270-331-1.
10. Вульф Ю. Пронзительный памятник // Биробиджанер штерн: газета. - 2014. - Вып. 30 июля, № 30 (14397).

11. Возрождение памяти: воспоминания свидетелей и жертв Холокоста. - Выпуски № 1-6. - Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Ли́ра», 2008-2014.
12. Гешелес Яніна. Очима дванадцятирічної дівчинки. - К.: Дух і літера, 2011. - 96 с.
13. Гон М. Геноциди першої половини ХХ століття: порівняльний аналіз. Навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. - 180 с.
14. Давлетов О. Підготовка «покоління вовків»: вишкіл майбутніх виконавців Голокосту (Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922-1939 р.). - Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2015. - 280 с.
15. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941—1944) / Упоряд. М. Г. Дубик. - К., 2000. - 320 с.
16. Эренбург И. Г. Народоубийцы / И. Г. Эренбург // Война. 1941-1945: сборник. – М., 2004. – С.571-580.
17. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста. Свидетельства и документы. Книги 1, 2, 3. Ред. і укл. Б. Забарко. Видання друге. - К.: Дух і Літера, 2007. - Т. 1. - 620 с., т.2. - 540 с., т. 3. - 700 с.
18. Зеркало недели, 25.V. 1996; В боротьбі за Українську державу, Збірник. Львів, 1992, с. 838-840.
19. Историческая память: преемственность и трансформации («круглый стол») // Социологические исследования. – 2002. – № 8. –С.78.
20. Шульмейстер К. А. Гитлеризм в истории евреев, Киев, 1990; В. С. Коваль «Путь к Бабьему Яру», Киев, 1991.
21. Книга памяти: Бабий Яр / Авт.-сост. И. М. Левитас. - К., 1999. - С. 98-209.
22. Круглов А. И. Потери евреев Украины в 1941-1944 гг. - Харьков: Тарбут Лаам, 2005. - 376 с.
23. Круглов А. Трагедия Бабьего Яра в немецких документах. - Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Ли́ра», 2011. - 140 с.
24. Машенко Микола. Дитя єврейське. - Київ: Дух і літера, 2008. - 270с.

25. «Память Бабьего Яра», Книга-мартиролог. Составитель В. А. Згурский., Киев, 1991. – 96 с. (Авторство газет: «Хвилина мовчання» і «Молода гвардія»).

26. Подольський А. Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні. Навч. посібник / Музей «Будинок Анни Франк», Укр. центр вивчення історії Голокосту. - К.: «Сфера», 2007. - 100 с.: іл. - (Серія «Українська бібліотека Голокосту»).

27. Праведники світу та інші рятівники під час Голокосту: приклад України у порівняльному контексті: збірка наукових статей. - Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2015. - 200 с.

28. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944), С. 107-112, 309- 313.

29. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. - Київ: Дух і Літера, - 2015. - 520 с. з іл.

30. Щупак И. Евреи в Украине: вопросы истории и религии с древнейших времен до Холокоста. - Учеб. пособие для учащихся старших классов сред. Общеобразов. учеб. заведений. - Днепрпетровск: Центр «Ткума», 2009. - 148 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Гольденберг М.Д. – голова Миколаївської єврейської громади.
31 січня 2020 р. - захід до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту.

Додаток 2

«Урок пам'яті» для учнів освітнього комплексу «Ор Менахем» в музеї історії євреїв Миколаївщини Миколаївського товариства єврейської культури.

Лектор – кандидат історичних наук, доцент Щукін В. В.

Додаток 3

Фрагмент вистави «Чорна скринька». 31 січня 2020 р. до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту.

Додаток 4

22 вересня 2019 р. с. Богданівка Доманівського району Миколаївської області.
Мітинг пам'яті до роковин початку розстрілів євреїв Трансністрії.

Міжнародний захід «Полегла Трансністрія».

22 вересня 2019 р. с. Богданівка Доманівського району Миколаївської області.

ІХ Міжнародна науково-практична конференція «Історичні мідраші Північного Причорномор'я». Основна тема заходу 2020 року: «Проблеми меморіалізації Голокосту в Україні: історія та перспективи вирішення».

Н. Бурякова

**ДО ПИТАННЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГОЛОКОСТУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ**

Анотація. В статті представлено короткий аналіз меморіалізаційних дій, які вживають в різних країнах Світу й так само в Україні задля збереження пам'яті про Голокост.

Ключові слова: Голокост, меморіалізація, Миколаївське товариство єврейської культури.

Н. Бурякова

**К ВОПРОСУ МЕМОРИАЛИЗАЦИИ ХОЛОКОСТА
В УКРАИНЕ И МИРЕ**

Аннотация. В статье представлен краткий анализ мемориализационных действий, которые предпринимают в разных странах мира и в Украине, в том числе, для сохранения памяти о Холокосте.

Ключевые слова: Холокост, мемориализации, Николаевское общество еврейской культуры.

N. Buryakova

**ON THE MEMORIALIZATION OF THE HOLOCAUST IN UKRAINE AND
WHOLE OVER THE WORLD**

Abstract. A brief analysis of the memorialization actions taken in different countries of the world and also in Ukraine are presented in this article. These memorialization actions are for preservation the memory of the Holocaust.

Key words: Holocaust, memorialization, Mykolayiv Society of Jewish Culture.

УДК 94:341.485(=411.16)

Андрій Гавриленко

(студент I-го курсу факультету педагогіки та психології,

Миколаївський національний університету

імені В. О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

Науковий керівник: Владислав Пархоменко,

(доктор історичних наук, доцент кафедри історії

Миколаївського національного університету

імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна)

ГОЛОКОСТ У МІСТІ МИКОЛАЄВІ

У 2021 році 22 червня траурна дата - 80 років від початку вторгнення німецьких військ на територію СРСР. Окупація українських земель стала частиною Другої світової війни, це безумовно трагічна сторінка в нашій історії. Початок загарбання України ознаменувався кровопролитними боями, установленням нового порядку, і звісно Голокостом – адже загально відомим є факт, що нацисти знищували людей за расовими, національними ознаками, на всіх землях які окупували, і Миколаїв не становив виключення. Завжди в усі часи було і є актуальним відновлювати історичну істину, бо незнання історії веде до втрати майбутнього. За сумним терміном «Голокост» приховано мільйони людських життів, яких жорстоко вбили, просто за те що вони були єврейської національності. Найвищою цінністю для людини є життя, і всі ми

живучи в суспільстві повинні цінувати життя один одного якої б раси чи національності ми не були. Історія знає сумні приклади, коли люди вбивали собі подібних, знищуючи цілі нації, народи, лише через інакший колір шкіри, або іншу відмінність. Для того, щоб не повторювати помилок минулого, ми повинні вчитись на його трагічних уроках, не забувати що найвища цінність для людей – життя, і ніхто не в праві відбирати його.

Важливість вивчення історії Катастрофи (Шоа) в Україні полягає в тому, що останні свідки зазначених трагічних подій вже йдуть з життя, і аби встигнути зафіксувати їх спогади, зберегти пам'ять про людей, яких вони знали колись, ми повинні якомога більше досліджувати події Другої світової війни, зокрема Голокосту. Задля збереження інформації, і пошуку нових, раніше не вивчених джерел, необхідно вдаватися до методів усної історії, проводити опитування ще живих свідків, брати інтерв'ю, адже багато документів, реєстрів було знищено.

Якщо говорити про методи дослідження, то треба зазначити що тема Голокосту є актуальною останнім часом, і значущою у світовому вимірі, адже по всьому світі було вбито понад 6 мільйонів євреїв. Відшукати ще живих свідків Голокосту в Миколаєві, які б погодилися дати інтерв'ю, розуміючи, що це для них важка психологічна травма, знову і знову переживати ті страшні моменти, виявилось доволі складним завданням.

Факт геноциду єврейського населення міста не потребує доведення, адже Миколаїв з моменту заснування був заселений євреями, так само як і іншими національностями. Його етнічний склад представляли: українці, німці, росіяни, поляки, болгари, караїми, євреї, греки та інші народи. Нажаль в місті після Другої світової війни лишилося дуже мало євреїв, але й ті, що вціліли, після розпаду Радянського Союзу емігрували закордон. Все це ускладнює пошуки і опитування ще живих свідків Катастрофи європейського єврейства для запису їх спогадів, але не зважаючи на таку ситуацію, потужним джерелом інформації можуть стати архівні та історіографічні матеріали.

У дослідженні використано літературу, з центральної наукової бібліотеки м. Миколаєва, зокрема матеріали що стосуються Другої світової війни на теренах Миколаївщини, та теми Голокосту.

16 серпня 1941 р. німецькі війська зайняли м. Миколаїв, а до початку вересня окупували всю область. З перших днів окупації нацисти запровадили «новий порядок», частиною якого стало знищення єврейського населення. Під час окупації німецькими військами півдня України, нацистське командування перейшло до впровадження 3 етапу курсу на «остаточне вирішення єврейського питання» - основне завдання якого, повне знищення єврейського населення на окупованих територіях. Що до України у нацистів були особливий план, він полягав у створенні на українських землях, області «юденфрай» - територія де б не було євреїв, а в подальшому тут би оселилися представники арійської раси, враховуючи це на півдні України гетто не створювалися. Але існують факти, стосовно того що гетто на території Миколаївщини були, хоча й існували не довго та застосовувалися не для обмеження населення в розселенні, а для тимчасового утримання людей, з метою подальшої реєстрації, і вивезення їх на місце розстрілу.

Для винищення населення південь України і Бессарабію передали в зону дій «айнзацгрупи» «D» під керівництво штандарт-фюрера СС Отто Олендорфа, пізніше до Вальтера Біркампа.

Особливістю Голокосту в Миколаєві було те, що в каральних актах нацистів, брали участь місцеві німці – фольксдойче [1, с.53].

Для виявлення єврейського населення в Миколаєві створили групу «D-4», і екзекуційну команду «11-а» під керівництвом Пауля Йогансена Цаппа, за якою було знищення євреїв [1].

За спогадами священика А. І. Свиридовського (1946 р.) 14 вересня 1941 р. комендант міста видав наказ, за яким всі євреї зобов'язані, були прийти починаючи з 16 вересня на старий єврейський цвинтар, з документами і особистими речами, ніби з метою подальшого переселення.

Усіх прибулих німці реєстрували, відпустили декількох лікарів, та не євреїв зі змішаних сімей. Пізніше, за місто, на місце двох великих урвищ, в район сіл Воскресенське, Калинівка, Горохівка, почали вивозити чоловіків, а потім жінок і дітей, і там розстрілювали протягом трьох днів. Потім там в землю заклали вибухівку щоб засипати яму з тілами.

Коли згодом німці, проводили перереєстрацію населення міста, в Миколаєві залишилось 89000 тисяч жителів: українців - 64000, росіян - 16000, фольксдойче - 1200, поляків - 914, караїмів - 154, а в графі євреїв стояв прочерк. Отже висновок очевидний - нацисти констатували, що знищили всіх євреїв, які колись жили у місті [1, с.56].

Згідно з даними перепису населення 1939 р., в Миколаївській області проживало 44 тис. 269 євреїв, у тому числі в Миколаєві 25 тис. 280 осіб, що складало понад 15% жителів міста. Ймовірно, що через швидкі темпи німецької окупації багатьом з них не вдалося евакуюватися [2].

Зрозуміло, що деяким євреям вдавалося утікати, з окупованого Миколаєва, аби не бути вбитими, і існують факти досить вдалих втеч, про те є і трагічні історії, втікачів ловили і відразу розстрілювали. Єврейські помешкання у Миколаєві займали їх сусіди інших національностей, а речі, і меблі розстріляних роздавали городянам (за розпорядженням міської управи 22 грудня 1941 року).

Остання згадка про євреїв під час окупації, пов'язана з містом Миколаїв, датована 25 червня 1943 року, в цей день з в місто доставлено 1560 євреїв, для будівництва мосту, подальша їх доля не відома [1, с.58].

Зберегти життя євреям, ризикуючи власним допомагали місцеві мешканці, за що їм сьогодні присвоюють звання Праведників народів світу.

Такий феномен як Праведники народів світу був притаманний, майже для усіх країн які були окуповані нацистами, в кожному селі в кожному містечку, в кожному місті були такі герої які брали на себе сміливість, під страхом смертної кари переховувати у себе в домівках євреїв, аби зберегти життя невинних, і Миколаїв в цьому сенсі не був виключенням.

Ось кілька прикладів порятунку євреїв громадянами неєврейської національності. Так, Домна Федорівна Швацька прихистила хлопця єврея Мироніра Михайла Захаровича, аби його не розстріляли, змінила йому прізвище на Миронов. 28 березня 1944 року коли Миколаїв звільнили, він пішов далі на Берлін з радянськими військами, повернувся 1947 року.

Віра Іполитівна Туник врятувала дві єврейські сім'ї.

Звісно таких прикладів можна наводити сотні, як в Миколаєві, так і по всій Україні.

Отже, якщо говорити про логічні висновки, щодо нашого нарису, то слід зазначити наступне: Голокост не обійшов місто Миколаїв, на сьогодні відомі встановлені, як місця масових розстрілів, так і місця тимчасового утримання єврейського населення. Також, відомим є той факт, що у каральних акціях і масових вбивствах євреїв брали участь місцеві колаборанти, серед яких були місцеві німці. Якщо казати про наслідки Голокосту, то нажаль впродовж осені 1941 року були винищені всі євреї міста, це видно з перепису 1943 року. Тим не менш траплялися і дива спасіння, врятовані євреї переховувалися, тікали з міста, навіть змінювали прізвища. Після війни до Миколаєва почали повертатися, ті хто втікали від смерті, перебували в евакуації або на фронті. Завдяки їх нащадкам в Миколаєві поступово відродилася єврейська община.

Щодо джерельної бази з вивчення проблеми Голокосту в Миколаєві, маємо констатувати, що вона потребує розширення і подальшого ґрунтового вивчення. Сьогодні історіографічну бузу складає переважно література загального характеру про хід Другої Світової на Миколаївщині, де Голокосту присвячено не достатньо уваги. Єдиною ґрунтовною працею з історії Катастрофи (Шоа) в м. Миколаєві є дослідження, здійснене завдяки сприянню Миколаївського товариства єврейської культури «Долі євреїв Миколаївщини в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945». Проблема Голокосту на Миколаївщині потребує подальшого ґрунтового вивчення і використання новітніх методів для дослідження маловивчених питань.

Література та джерела:

1. Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. / под ред. М. Д. Гольденберга. - Николаев : издатель П. Н. Шамрай, 2012. - 392 с.

2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=426>.

А. Гавриленко

ГОЛОКОСТ У МІСТІ МИКОЛАЄВІ

Анотація. В статті представлено короткий нарис, щодо вивчення Голокосту в м. Миколаєві.

Ключові слова: Голокост, меморіалізація, Миколаїв, колаборанти, Праведники народів світу.

А. Гавриленко

ХОЛОКОСТ В ГОРОДЕ НИКОЛАЕВЕ

Аннотация. В статье представлен краткий очерк, по изучению Холокоста в г. Николаеве.

Ключевые слова: Холокост, мемориализации, Николаев, коллаборационисты, Праведники народов мира.

А. Gavrilenko

HOLOCAUST IN MYKOLAIV

Abstract. The article presents a short essay on the study of the Holocaust in Mykolaiv.

Key words: Holocaust, memorialization, Mykolaiv, collaborators, Righteous Among the Nations.

УДК 94:341.485(=411.16)

Віталій Маніяк

*(студент I-го курсу факультету педагогіки та психології,
Миколаївський національний університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ГОЛОКОСТ НА ТЕРИТОРІЇ БЕРЕЗНЕГУВАТСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Голокост – це явище, яке виникло в наслідок жахливої політики, котру проводило керівництво Третього Рейху на чолі з Рейхсканцлером Адольфом Гітлером та його найближчим оточенням. Націлене головним чином на жорстоке винищення євреїв та ромів, впродовж Другої світової війни. Причина такого відношення до євреїв була спричинена расистськими поглядами самого Гітлера. Він вважав: «Природа жорстока, тому й ми повинні бути жорстокими. Якщо я можу послати людей німецької нації в пекло війни без найменшого жалю з приводу того, що буде пролита дорогоцінна німецька кров, то я, безумовно, маю право знищити мільйони людей нижчої раси, які розмножуються, ніби паразити».

Масове винищення євреїв на території Миколаївської області починається в період окупації фашистами України в 1941 р. Звичайно, що велика кількість єврейського населення, яке за довгий час укорінилось на Березнегуватщині, потрапило у вир цих репресій. Майже всі вони були знищені. По собі залишивши тільки архітектурні споруди у вигляді декількох релігійних будівель та кладовище, яке зберігає до цього часу дух звіринних вбивств, простого не винного населення. Поблизу смт. Березнегувате існує ряд сіл таких як: Кавказ та Романівка, єврейське населення яких також було винищене.

Мета нашого дослідження розглянути особливості Голокосту в роки окупації Миколаївської області німецькими військами на Березнегуватщині та ряді сусідніх сіл впродовж 1941-1945 рр. Для того, щоб повніше зобразити картину трагічних подій Катастрофи (Шоа) нам необхідно:

-зрозуміти, яким чином єврейське населення з'явилося на території Березнегуватського району;

-проаналізувати, як відбувалося винищення єврейського населення на Березнегуватщині;

- зазначити особливості знищення євреїв в сусідніх селах;

- встановити приблизну кількість жертв;

- розкрити основні наслідки вбивств євреїв;

- прослідкувати, яким чином зберігається пам'ять про ці події в сучасний час.

Актуальність дослідження полягає в тому, що одвічна проблема расизму існувала та існує до сьогодні. Звичайно, що не в такій кількості, як раніше, але все ж таки подолати його дуже складно. Тому ми повинні розуміти, які можуть бути наслідки і ні в якому разі не повторювати подібні жорстокі помилки, на яких ми повинні вчитися .

В нашому дослідженні ми застосували опитування свідків подій та статистичний методі історичного дослідження.

Історія євреїв на Березнегуватщині почалась з 1809 року, відколи вони переселилися сюди з містечок Вітебської та Мінської губерній поселившись в Херсонському повіті на березі річки Добра. Перша група переселенців, яка налічувала 25 сімей дуже швидко пустили коріння на цій території. Вони організували кладовище, ними ж була побудована синагога, місце свого проживання назвали Стара Дача.

Друга група євреїв була значно більшою за першу. Нові євреї-поселенці побудували собі нову синагогу і назвали своє поселення Великий Нагартав (Додаток 1).

Третя група євреїв прибули з Сибіру і назвали своє селище Малий Нагартав. Згодом всі три поселення об'єдналися і утворили сучасну Березнегуватщину. Довгий час єврейське населення жило і обростало коріннями, навіть не уявляло, що чекатиме на них в майбутньому. Якщо спиратися на архівні дані, то під час нацистської окупації на території Березнегуватського району було безжально вбито 2015 людей (Додаток 2).

На територіях єврейських сілрад вбивства людей єврейської національності від рук нацистів були наймасовішими.

Слушно, як на нашу думку, було підмічено Тетяною Гарбуз та Христиною Задирко у праці «Винищення єврейського населення Херсонської та Миколаївської областей у період окупації 1941-1945 років», що усього за період окупації Березнегуватського району нацисти знищили 93 % місцевого єврейського населення.

Моя бабуся Ярош Катерина Михайлівна проживала в цей важкий час війни, будучи маленькою чотирьохрічною дівчинкою, бачила всі ці жахливі події своїми очима. Вона не один раз розповідала мені історію, яку в свою чергу розповів їй сусід, будинок якого був у притул до бабусиної хати. Німецькі окупанти, прийшовши до села Кавказ, в 1942 році зібрали все єврейське населення на головній площі біля сілради. Відразу всіх їх кудись погнали в друге місце, як худобу при цьому били та знущались. Євреїв нараховувалось десь за мінімальними підрахунками 250 чоловік. З них більшу

частину становили жінки та діти. За словами моєї бабусі, згодом всіх їх розстріляли біля сусіднього села. При цьому вирізнялась не аби яка жорстокість німців, вони змусили всіх євреїв роздягнутися, а потім партіями розстрілювали. Всі вони падали в глибоку яму, яку самі ж власноруч рили. Траплялось таке, що в яму падали не тільки мертві, а й живі.

Із спогадів очевидців та архівних записів, ми маємо можливість пролити світло на події, які відбувалися у 1941 році. За цими даними було проведено розстріл єврейських жителів в селищах Нагартав і Романівка. Свідчення проливають світло на обставини, які супроводжували останні години життя євреїв Березнегуватщини. Населення виманювали з їх будинків досить підступним способом, наче б то потрібно зібратися всім євреям на сьому годину ранку 14 вересня 1941 року для планового перепису. Звичайно, що люди нічого не підозрюючи, взяли своїх маленьких дітей і відгукнулися на прохання керівництва села. Але ніхто з них не знав істинної причини цих зборів.

В ніч на 14 вересня євреїв загнали в будинок культури і почалось страхіття, яке нормальній людині ніколи не вкладеться в голові, почався жахливий розстріл. Розстрілювали партіями. Під дуло автомату потрапляли всі євреї: старі, дорослі чоловіки і жінки, діти, навіть немовлята. Це, що стосується подій, які відбувались безпосередньо на Березнегуватщині.

На безкраїх степах Миколаївської області розташоване, ще одне село під назвою Романівка. Так склалось, що саме тут проживала велика кількість євреїв, бо це також колись була єврейська землеробська колонія. Звичайно, що нацисти не могли оминати цей пункт, тому 14 вересня німецькі солдати прибули і до Романівки.

З цього часу стало зрозуміло, що не один єврей не вирветься з пастки. Людей силоміць виганяли з будинків, дітей витягували з їх ліжок, всіх відводили до місцевої школи. Тих, хто відчайдушно виривався, відразу вбивали, або ж забивали до смерті ногами. Всі інші з жахом спостерігали за цим і думали, що можливо вони схаменуться і все закінчиться добре. Але чим далі вони йшли, тим швидше ця надія на щасливий кінець згасала в їх очах, як

вогник свічі. Настав страшний час, коли німці видали євреям лопати і змусили копати велику яму. Перед тим, всіх їх роздягнули до нижньої білизни, хто намагався втіки відчайдушно вбивали. Коли велика яма була вирита, в повітрі почали звучати канонади від автоматних черг. Це були не просто патрони, які випадали з обойми, це закінчувалося чимсь невинне людське життя. За таких жахливих обставин всі ті бідні люди віддали своє життя.

Важко собі уявити гори людських трупів, яких навіть не закопували, а присипали зверху землею. Але присипали так, що з під кургану було видно фаланги кінцівок. Ці події страшно уявляти та аналізувати.

Що стосується наслідків Голокосту на Березнегуватщині то звичайно вони жахливі, адже було погублено найголовніше для будь якого суспільства - людські життя. Події, що розгорнулися на Березнегуватщині і на її околицях - це лише частина того лиха, яке відбувалось у всій Європі. Були знищені не тільки люди - була знищена унікальна місцева єврейська культура.

Залишилася лише пам'ять, яку необхідно зберігати, передавати наступним поколінням. Поки ми пам'ятаємо, всі ці люди - живуть. Для вшанування пам'яті жертвам Голокосту встановлено постамент на єврейському кладовищі на Березнегуватщині (Додаток 3).

Підбиваючи підсумки, маємо зазначити, що Голокост єврейського населення - жахлива сторінка історії всього людства, спричинений діяльністю та переконаннями Адольфа Гітлера щодо расової відмінності євреїв, як народу, який не мав власної держави. Натомість на противагу євреям він возвеличував чистокровну арійську націю, докладав максимум зусиль, щоб збільшити кількість новонароджених німців, в той самий час по-звірячому вбиваючи єврейських дітей. Його політика звичайно була жахливою, а діяння просто абсурдні і не співставні зі здоровим глуздом.

Що стосується євреїв, які мешкали на Березнегуватщині, то масовість вбивств в районі, звичайно була пов'язана з великою кількістю єврейських колоній на цій території. Починаючи з окупації німецькими військами Миколаївської області в 1941 році, природньо, що Березнегуватський район

знаходився у вирі всіх жахливих подій. Населення винищувалося не зважаючи навіть на вік, під вал машини смерті, створеної Гітлером потрапляли і діти, і старі. Сумарна кількість загиблих в Березнегуватському районі становить приблизно 1881 людей, але це відносне число, яке вдалося приблизно окреслити за спогадами очевидців і ледь вцілілими документами, насправді жертв було набагато більше. Велика кількість єврейського населення була знищена на території: смт. Березнегувате, сіл Кавказ (близько 300 людей) та Романівка.

Загальна тенденція знищення єврейського населення однакова дивлячись на всі населені пункти. Така велика кількість жертв спричинена тим, що на території Миколаївської області, яка потрапляла в так звану «Смугу осілості» здавна проживало багато євреїв. Ще одним фактором масовості жертв на Миколаївщині, стала створена розгалужена система таборів тимчасового перебування та знищення євреїв.

Ми повинні пам'ятати про ці події, зберігати пам'ять про кожну загублену єврейську душу, людей, які були позбавлені життя виключно за расовою ознакою.

Література та джерела:

1. Котляр Ю. Трагедія єврейських колоній Березнегуватщини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність». Збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. С.137-146.
2. Спогади Ярош Катерини Михайлівні, записані Маніяком Віталієм Сергійовичем від 05 травня 2021 року.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Синагога, яка розташована в Березнегуватому фото 1985 року

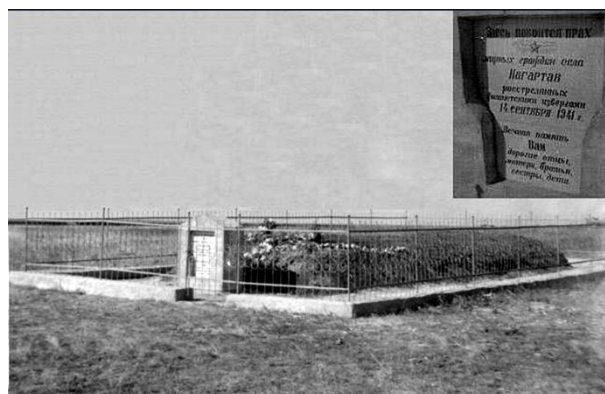
Додаток 2

Таблиця кількості жертв Голокосту

Назва сілради	Кількість жертв
Березнегуватська сілрада	112 чоловік
Нагартавська сілрада	865 чоловік
Романівська сілрада	992 чоловік

Кількість загиблих та закатованих євреїв
на території Березнегуватського району

Додаток 3

Постамент на єврейському кладовищі в с. Березнегувате

В. Маніяк

ГОЛОКОСТ НА ТЕРИТОРІЇ БЕРЕЗНЕГУВАТСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. В поданій статті представлені спогади бабусі автора Ярош Катерини Михайлівні про жахливі події Голокосту. Також була зазначена кількість жертв єврейського народу в роки окупації Миколаївської області німецькими військами. Проливається світло на особливості знищення населення на прикладі сіл Кавказ, Нагартав та Романівки. Саме в цих населених пунктах була велика спільнота євреїв, звичайно що реакція окупантів проявлялась дуже жорстоко. Було встановлено звідки з'явилося єврейське населення саме на Березнегуватщині і який безпосередній наслідок мало його винищення.

Голокост, який відбувався на території Березнегуватського району, це маленька частина всього того страхіття спричиненого діяльністю Третього Рейху на чолі Адольфа Гітлера.

Метою цієї статті є огляд та систематизація існуючих достовірних фактів про Голокост на Березнегуватщині; спогади бабусі автора, які звичайно досить загальні, але відображають все те страхіття; зазначити кількість невинних жертв, яких вбивали виключно за расовою ознакою. Ми не повинні забувати цю криваву сторінку з історії. Збереження пам'яті про кожного з євреїв є обов'язком гуманного і толерантного суспільства. Ми, як демократичне суспільство, повинні розуміти наслідки людської ненависті та ні в якому разі не допустити повторення трагедії.

Голокост - це катастрофа не тільки євреїв, адже расизм, як явище впродовж десятиріч нікуди не зник, його прояви ми спостерігаємо і сьогодні в серед населення в тому числі провідних держав світу, саме в цьому і полягає актуальність даного питання.

Ключові слова: Голокост, Березнегуватщина, євреї, масові вбивства, єврейські колонії.

В. Манияк

ХОЛОКОСТ НА ТЕРРИТОРИИ БЕРЕЗНЕГОВАТСКОГО РАЙОНА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В данной статье представлены воспоминания бабушки автора Ярош Екатерины Михайловны об ужасных событиях Холокоста. Также было указано количество жертв еврейского народа в годы оккупации Николаевской области немецкими войсками. Проливается свет на особенности уничтожения населения на примере сел Кавказ, Нагартав и Романовка. Именно в этих населенных пунктах было большое сообщество евреев, естественно вызывавшее реакцию оккупантов, которая проявлялась очень жестоко. Было установлено откуда появилось еврейское население именно на землях Березнеговатины и какие непосредственные последствия имело его уничтожение.

Холокост, который проходил на территории Березнеговатского района, это маленькая часть всего того кошмара вызванного деятельностью Третьего Рейха во главе с Адольфом Гитлером.

Целью этой статьи является обзор и систематизация существующих достоверных фактов о Холокосте на Березнеговатщине; воспоминания бабушки автора, хотя достаточно общие, но отражают весь тот кошмар; указать количество невинных жертв, которых убивали исключительно по расовому признаку. Мы не должны забывать эту кровавую страницу истории. Сохранение памяти о каждом из евреев есть обязанность гуманного и толерантного общества. Мы, как демократическое общество, должны понимать последствия человеческой ненависти и ни в коем случае не допустить повторения трагедии.

Холокост - это катастрофа не только евреев, ведь расизм, как явление в течение десятилетий никуда не исчез, его проявления мы наблюдаем и сегодня среди населения в том числе ведущих государств мира, именно в этом и заключается актуальность данного вопроса.

Ключевые слова: Холокост, Березнеговатицины, евреи, массовые убийства, еврейские колонии.

V. Maniak

***HOLOCAUST ON THE TERRITORY OF THE BEREZNEGVATSKE
DISTRICT IN MYKOLAIV REGION***

Abstract. *This article presents the memories of my grandmother Yarosh Kateryna Mykhailivna about the terrible events of the Holocaust. The number of victims of the Jewish people during the years of occupation of the Nikolaev area by German troops was also noted. The light of the destruction of the population on the example of the villages of Kavkaz, Nagartav and Romanivka is shed light. It was in these settlements that there was a large community of Jews, of course, the reaction of the occupiers was very cruel. It is established where this population came from in the Bereznehuvatschyna and what the direct consequence was their destruction.*

The Holocaust, which took place in the Bereznehuvatsky district, is a small part of all the horror caused by the activities of the Third Reich led by Adolf Hitler.

The purpose of this article is to review and systematize the existing reliable facts about the Holocaust in the Bereznehuvatschyna, my grandmother's memories, which are usually quite common, but reflect all the horrors; indicate the number of innocent victims who were killed solely on racial grounds. We must not forget this bloody page of history. It is the duty of a humane society to honor the memory of every Jew. We as a democratic society must understand the consequences of human hatred and by no means repeat all this today.

The Holocaust is not just a question of Jews, racism, as a phenomenon of the introduction of the decade, has not disappeared, its insignificant number is manifested today in the geopolitics of the world's leading states, and this is the relevance of this issue.

Key words: *Holocaust, Bereznehuvatschyna, Jews, mass murders, Jewish colonies.*

УДК 94:341.485(=411.16)

Юлія Назарова

*(студентка V-го курсу факультету педагогіки та психології,
Миколаївський національний університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ТА УСНА ІСТОРІЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ. ТРАГЕДІЯ ГОЛОКОСТУ

Останнім часом дедалі більшої популярності серед дослідників набуває усна історія. Вона стала інструментом пошуку відповідей на питання про те, ким ми є: завдяки інтерв'ю зі свідками й учасниками подій ми не лише заповнюємо білі плями минулого, але й дізнаємося більше про сьогодення. Завдяки усній історії, минуле постає через світогляд рядових учасників історичного процесу.

Друга світова війна та Голокост – одні з найбільш актуальних і популярних серед науковців, що працюють в галузі юдаїки, явищ історії, як з огляду на виявлені та опубліковані документи, спогади, так і наявну літературу. Щоправда, якщо події Другої світової війни добре висвітлені, то тему

Голокосту на окупованих територіях СРСР та, зокрема, українських теренах радянська історіографія фактично замовчувала. За воєнної доби відомості про нацистське «остаточне вирішення єврейського питання» збирали члени Єврейського антифашистського комітету, журналісти. До розпаду СРСР лише окремі матеріали друкувалися у збірках документів (здебільшого регіональних), а деякі «єврейські сюжети» можна знайти в М. Ковалю, Т. Першиної та у присвяченій проблематиці Голокосту студії Ю. Шульмейстера – щоправда виданій уже 1990 р.

За часів незалежності України ситуація з вивченням Голокосту якісно поліпшилася. У 1991–1995 рр. активно виходили друком мемуари та спогади тих, хто пережив Голокост. Перші публікації архівних матеріалів з'явилися тільки в 1994 р. Їх необхідно було не тільки знайти, зібрати, але й опрацювати та класифікувати. Ідеться про збірники документів, присвячені Вінницькій (упорядкувала Ф. Винокурова та Харківській (упорядник Ю. Ляховицький) областям. Важливим явищем в українській історіографії стала збірка статей за редакцією С. Єлисаветського, присвячена Голокосту та єврейському опору нацистському геноциду. Активізувалася робота щодо збирання та опрацювання спогадів тих, хто вижив. Одну з найбільш повних колекцій свідчень очевидців упорядкував Б. Забарко, який продовжував свою роботу й у подальші роки. Із 1995 р. в багатьох областях України започатковано видання «Книг Пам'яті», в яких подаються короткі відомості про загиблих і тих, хто пережив Голокост, їх фотографії, в окремих випадках – спогади.

Останнім часом надруковано щоденники Н. Мошкова, С. Шведова, в яких розповідається про знищення євреїв на Дніпропетровщині. Ці видання тематично «перегукуються» з опублікованими в Україні записками очевидців Голокосту у Західній Європі, зокрема А. Франк, Д. Рубіновича та ін. Серед мемуарної літератури та спогадів, що були надруковані в першій половині 2000-х рр., слід згадати текст Л. Дусман, збірку спогадів колишніх малолітніх в'язнів. Простежується тенденція збору і публікації таких матеріалів по регіонах, зокрема про євреїв Маріуполя, Житомира, Криму. Виходили друком

«Книги Пам'яті» та інші подібні видання. Особливу цінність серед опублікованих спогадів мають записані відразу по війні, у тому числі Я. Хешелес, яка була в'язнем Янівського концтабору у Львові, М. Дойч та ін. Спираючись на власні спомини, ізраїльський дослідник Ш. Редліх у своїй книзі спробував подивитися на трагедію Голокосту в його рідному східногалицькому містечку не тільки поглядом історика, але й відобразити бачення подій минулого інших учасників драми – поляків, євреїв, українців, німців. На особливу увагу заслуговують дослідження французького священика П. Дебуа, який упродовж декількох років збирав відповідні свідчення на території України. Український інститут вивчення Голокосту «Ткума» з 2008 р. видав уже шість випусків тематичної збірки, де вміщено як спомини тих, кому пощастило вижити, так і ветеранів, людей, що побували в евакуації й на окупованій території України. Нерідко спогади публікують разом із документами та матеріалами про долю єврейського населення України в роки Другої світової війни. Узагалі обсяг мемуарної літератури значно зріс після 2008 р.

У 1997 р. були започатковані усноісторичні проекти Йельського університету, Фонду Спілберга (США) і Будинку борців гетто (Ізраїль), в ході реалізації яких було зафіксовано близько 500 інтерв'ю в'язнів єврейських гетто і концтаборів. Ці документи склали основу «Колекції спогадів та свідчень колишніх в'язнів гетто й концтаборів, остарбайтерів» (Ф. Р-6022 Держархіву Вінницької області).

Метою статті є обґрунтування необхідності дослідження усної історії таких жажливих сторінок історії як Друга світова війна та Голокост.

Усна історія як поняття сучасності виникла 60 років тому - її власна історія почалася тоді, коли тисячі американських солдатів поверталися з фронтів Другої світової війни. Вони були свідками тих подій, а їхні спогади стали цінністю для дослідників. Якщо раніше вважалося, що історія - це те, що роблять великі люди, й інтерв'ю варто брати лише у визначних особистостей, то цього разу зацікавив досвід людей, які повернулися з війни. 40-50-ті роки

XX ст. теоретики усної історії назвали ренесансом спогадів: спогади стали об'єктом дослідження.

Сьогодні під «усною історією» розуміється наукова дисципліна, що володіє власним методом дослідження – інтерв'ю, за допомогою якого здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила.

Сутністю цього дослідницького напрямку є запис (як правило, із застосуванням аудіо- та відеотехніки) усного оповідання очевидців тих чи інших подій, спогадів на задану тему або про якийсь життєвий період. Як метод історичної науки, усна історія має такі переваги:

- завдяки розповідям свідків подій, історик отримує можливість надати власному опису історії більш індивідуальний характер, як зазначав О. Є. Лисенко, «за допомогою накладання цієї інформації на макроісторичну матрицю можна отримати уявлення про співвідношення «об'єктивних» процесів та їхньої «суб'єктивної» оцінки»;

- основою усної історії є індивідуальна та колективна пам'ять, що акумулює життєвий людський досвід, пов'язаний, передусім, з емоційним сприйняттям подій;

- вона відкриває великі можливості у вивченні масових процесів та досягнення об'єктивності оцінки історичних подій;

- дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують лише як статистичні одиниці, а часто і взагалі забуті;

- надає матеріал для інших галузей історичної науки - історичної антропології, історичної психології, історичної герменевтики, історії повсякденності, мікроісторії;

- забезпечує трансляцію систем цінностей та культурно-семантичного коду від покоління до покоління

Дослідники стверджують, що усна історія має свої особливості у кожному конкретному випадку. Щодо історії Другої світової війни та трагедії

Голокосту ці переваги є важливими саме для тієї групи військових істориків, для яких особливий інтерес становлять саме індивідуальні реакції, суб'єктивні оцінки, думки, переживання тих чи інших ситуацій учасниками війни.

Порівняно з класичним журналістським інтерв'ю усна історія цікавиться персональними поглядами, згадками й емоціями. Зміст таких інтерв'ю - спогади про минуле, а не коментарі про сучасність.

Ще 2000 року видатний дослідник Другої світової війни в Україні М. В. Коваль писав: «Надмірне звеличення значення тих чи інших керівних осіб - нерідко, як бачимо, посередніх і обмежених постатей - спричиняло недооцінку, а інколи й приниження ролі народних мас у війні. Наслідком було те, що виклад подій, по суті, не персоніфікувався. В історичних працях людей згадували переважно в описах героїчних вчинків і, до того ж, у вигляді реєстрів прізвищ, розміщених відповідно до посадових, соціальних категорій, заслуг тощо. Наукові праці рясно нашпиговані безликими прізвищами, а не людськими особистостями».

Особливістю усного історичного джерела є те, що у ньому знаходиться подвійна інформація: фактологічна та оцінна. Щодо фактологічної достовірності усних джерел історики дискутують, тому що усні розповіді відтворюють історичну реальність лише в тому вигляді, як її розуміють і подають через власну свідомість очевидці подій. Тобто необхідно враховувати можливе перекручування фактів. Разом з тим, свідчення, отримані методом опитування, можуть стати початком для вивчення нових, раніше не відомих подій з історії даної місцевості. Трапляється, що саме такі свідчення подають цікаву оцінку або уявлення навіть про відомий історичний факт. Учасники таких вже добре вивчених подій, як Друга світова війна та Голокост, розповідають про події, які переважно підтверджуються архівними фондами та офіційними джерелами.

Тож розглянемо декілька прикладів «усної історії» окреслених подій.

Свідчення 1. Свідчення Леї Розенцвайг (Народилася в Раві-Руській 27 жовтня 1924 р. у сім'ї Ар'є та Рахель Крамерів, батько мав майстерню з

обробки хутра. Пережила Голокост, на момент інтерв'ю у 1997 р. мешкала в Ізраїлі, мала 73 роки.)

«...Це було в 41-му. [...] Я тільки пам'ятаю, що німці увійшли в місто і тоді через декілька днів почали переслідування [...] з'явилися закони проти євреїв, передусім одразу ж зобов'язали носити [...] білу стрічку з Маген-Давідом. Євреям було заборонено ходити по тротуарах, лише по дорозі; взимку євреям було заборонено носити хутра, навіть хутрянний комір; євреї вже мушили виконувати всіляку чорну роботу; було ще багато прикладів дискримінації. [...] Потім вийшов закон, що кожен єврей, який живе не в єврейському кварталі, має залишити польську частину. А ми жили саме в польській частині, тож мали залишити наш дім. [...] Єврейський квартал був [...] не закритий, але дітям було заборонено перебувати за межами кварталу. [...] Дорослі виходили працювати за межі кварталу. Якщо в них був дозвіл на роботу, вони виходили групами під наглядом німців, тоді могли виходити, але одному єврею вийти за межі єврейського кварталу – це було смертельно небезпечно. [...] Одразу почалися утиски. Передусім євреїв хапали на вулицях, щоб, наприклад, вони чистили вулиці, вивозили сміття, замість коней... Тож євреї мали тягти й штовхати повозки зі знуцаннями, побиттям і дискримінацією. [...] Був якийсь закон, що в кожному домі може залишатися одна жінка, щоб готувати, доглядати за домом, – а решта мають працювати. Зрозуміло, я не дозволила матері йти працювати – я пішла працювати, а мати залишилася вдома. [...] Батько також виходив працювати. В центрі міста повинні були збиратися всі євреї вже о 6-й ранку. Туди приходили різні люди, яким були потрібні робітники. І звідти євреїв посилали працювати на різні роботи – мостити дороги, працювати на залізниці, у німецькому військовому таборі – чистити зброю, та інші важкі роботи, підмітати вулиці, вбирати... Дівчата працювали як прибиральниці у німців. Була ще робота: у неділю була найважча робота, яку я пам'ятаю, – руйнування єврейського кладовища... німці вирішили, що це кладовище треба зруйнувати. Тож у неділю сотні людей збиралися на кладовищі, отримували різні робочі інструменти і руйнували мацеви (могильні камені). Ми мали викопувати

мацеви, німці організували українське населення. Вони приїжджали з кіньми і візками, вантажили ці мацеви., котрі потім ставали будівельним матеріалом... Зламани мацеви розбивали на шматки й мостили тими шматками вулиці в кварталі, де жили німці... І в мого батька вийшло саме так, що він працював у тому самому місці й руйнував мацеву свого батька... У неділю це була також і моя робота. Я витягувала мацеви, розбивала їх молотком, ломом, а потім мали вирівнювати землю. Працювали з 6-ї ранку до 6-ї вечора. Увечері було вже темно. У такі часи збиралися у дворі, ходили до сусідів, там збиралась молодь й ми розмовляли про всяке... Звідки брали їжу? Була загальна роздача хліба. Тобто ми приходили в певне місце, до пекарні, що ще працювала, й там отримували порцію – чверть хліба на кожного. Наприклад, якщо в родині 4 людини – повну хлібину. Решту докупали: одяг, меблі та інше продавали гоям (не євреям), які таємно приходили й приносили трохи картоплі та борошна. Ще до того люди запасали продукти, ще не було такого вже голоду, голод почався трохи пізніше».

Свідчення 2. Яків Капер.

«Приблизно 29 - 30 вересня 1941 року з нашого табору почали вивозити ув'язнених у Бабин Яр і там їх розстрілювати. Мене посадили в останню автомашину, але я в районі Лук'янівки вистрибнув на ходу і впав на дорогу, де лежали трупи. Сховатися мені не вдалося. У Пущі Водиці я був спійманий гітлерівцями і відправлений в гестапо, а потім в київський табір для євреїв на вулиці Інститутській.

Через два місяці мене разом з іншими п'ятьма ув'язненими погнали на роботу в так звану школу поліції на вулиці Мельника, 48. У цій школі, як і в таборі, над нами знущалися, умови були нелюдські. Восени, у вересні - жовтні 1942 року, мене і ще трьох ув'язнених - Будника Давида Йосиповича, Островського Леоніда і Вілкіса Філіпа (по батькові їх не пам'ятаю) - посадили в автомашину-душогубку і відвезли в Сирецький концтабір, де ми перебували до серпня 1943 року.

З табору нам було видно, як гітлерівці систематично два або три рази на тиждень звозили людей в Бабин Яр на розстріл. У серпні 1943 року нас вигнали в Бабин Яр, закували в кайдани (ланцюги), змусили витягати трупи, будувати спеціальні печі і спалювати в них рештки жертв. Помістили нас в землянку, німці з зондеркоманди жорстоко били в'язнів. Ночували в землянці прямо на сирій землі. Нас було 300 осіб з гаком. Після розкопок ям ми витягали трупи пожежними баграми (гачками) і складали їх щільно в печі, побудовані з кам'яних плит, рейок, прутів та шарів дров, облитих нафтою. Печі підпалювали і вони горіли більше доби. Одночасно в інших місцях яру нас змушували будувати нові печі. Так повторювалося багато разів. Кістки, що залишалися після спалення трупів, ми дробили ступкою, просівали через сітки, змішували з піском і розсипали разом з попелом, рівняючи дороги.

В'язнів змушували перед спаленням трупів витягувати з них золоті зуби. Я бачив, як в яр приїжджала машина-душогубка, зупинялася на декілька хвилин з працюючим мотором, а потім нас змушували вивантажувати з цієї машини трупи і кидати їх в палаючі печі. Нерідко в душогубках люди не вмирили і їх кидали в вогонь живими. З палаючого багаття лунали крики і стогони. У яр привозили людей на автомашинах і розстрілювали тут же, не вбиваючи газом, а трупи спалювали. Знищували в душогубках і розстрілювали в Бабиному Яру мирних жителів, партизан і радянських активістів.

У Бабиному Яру я і інші ув'язнені перебували близько двох місяців. За цей час спалено приблизно 120 тисяч трупів. Останню піч ми вже будували для себе, так як були приречені на загибель. Однак, хоча перебували під сильною охороною гітлерівців, готувалися вибратися на свободу. Надихав нас на це в'язень Єршов. Я знайшов серед трупів ключ, який підходив до замка нашої землянки. 29 вересня 1943 року ми відкрили замок і кинулися на охорону. З 300 осіб вдалося прорватися і врятуватися лише приблизно 10-ти -15-ти. Інші загинули на місці і недалеко від землянки. Крім мене, в живих залишилися Давидов, Стеюк і інші».

Свідчення 3. Томіленко Владислав.

«Війна почалася 22 червня 1941 року. Фашисти безжально руйнували міста і села. На осінь 1941 року німецькі війська повністю окупували Україну. Вони грабували нашу землю, вивозили молодь до Німеччини. Через село Новоселицю, де проживала моя бабуся Лідія, проходила залізниця, якою ешелонами перевозили поранених радянських солдат. Одного разу потяг зупинився, і всі жителі села понесли пораненим бійцям їжу. Моя бабуся також у цьому допомагала. Їй тоді було всього тринадцять років. Одного дня, коли потяг з пораненими знову зупинився і селяни кинулися до нього з їжею, з'явилися фашистські літаки. На ешелони та людей полетіли бомби, багато було убитих і поранених, ті, хто встиг втекти, заховалися в лісосмузі. Моя бабуся навчалася в Новоселицькій середній школі. Одного весняного ранку жителів села почали зганяти на подвір'я школи. Там фашисти влаштували показову розправу над партизанами, євреями і комуністами. Німці примусили полонених викопати глибоку могилу. Установивши кулемет на вікні школи, вони по черзі розстрілювали нещасних і скидали в цю глибоку яму. На це все примушували дивитися жителів села. Ще три доби було чути з того місця людський стогін, і земля на тому місці ворушилася. На все життя моя бабуся Лідія зберегла ненависть до фашистів».

У підсумку, варто зазначити, що джерела усної історії після відповідного узагальнення можуть бути використані при підготовці комплексних досліджень з історії Другої світової війни та Голокосту. Тому досить очевидним висновком з даного дослідження виступає необхідність проведення подальших історичних досліджень життя населення України під час нацистської окупації. Разом з тим, розповіді пересічних українців переконливо показують, що не можна вивчати, оцінювати, говорити про наслідки одного історичного періоду без урахування історичного контексту подій, які йому передували.

Підбиваючи підсумки, можна сказати також, що усна історія за майже 20 років свого існування в Україні має помітні досягнення. Водночас, доводиться констатувати, що розвиток цього напрямку до останнього часу відбувався радше вшир. Збільшується коло дослідників, які використовують у своїй роботі

цю методику, усна історія активно входить до навчального процесу, розширюється предметна сфера досліджень.

Література та джерела:

1. Симоненко І. М. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу / І. М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. - 2008. - № 4. - С. 44-54.
2. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. - 2004. - № 5. - С. 3-16.
3. Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Україна в Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій // Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко / Український історичний журнал. - 2010. - № 3. - С. 4-29.
4. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять / М. В. Коваль // Український історичний журнал. - 2000. - № 3. - С. 3-21.
5. Иванова Г. М. Место и роль устных исторических источников в изучении и преподавании истории Великой отечественной войны 1941–1945 гг. / Г. М. Иванова.
6. Щупак І. Голокост в Україні: Пошуки відповідей на питання історії. – Дніпропетровськ, 2005. - С.89.
7. Евтушенко Е. Бабий Яр // Литературная газета. - 1961. - 19 сентября
8. Пастушенко Т. Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні / Тетяна Пастушенко // Історія України. - 2010. - № 17-18. - С. 10-15.
9. Вебер Д. Рассказанная «Память народа» или что такое метод устной истории / Давид Вебер. [Електронний ресурс]. Режим доступа: http://www.pametnaroda.cz/page/index/title/oral-history-method?locale=ru_RU

Ю. Назарова

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ТА УСНА ІСТОРІЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ. ТРАГЕДІЯ ГОЛОКОСТУ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблем, перспектив та необхідності дослідження усної історії, як можливості вивчення подій Другої

світової війни та трагедії Голокосту і досягнення об'єктивності оцінки цих подій.

Ключові слова: усна історія, Друга світова війна, Голокост, історичні події, історичне джерело.

Ю. Назарова

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И УСТНАЯ ИСТОРИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ.

ТРАГЕДИЯ ХОЛОКОСТА

Аннотация. Статья посвящена освещению проблем, перспектив и необходимости исследования устной истории, как возможности изучения событий Второй мировой войны и трагедии Холокоста и достижения объективности оценки этих событий.

Ключевые слова: устная история, Вторая мировая война, Холокост, исторические события, исторический источник.

J. Nazarova

WORLD WAR II AND ORAL HISTORY: PROBLEMS AND PROSPECTS OF HISTORICAL STUDY. THE TRAGEDY OF THE HOLOCAUST

Abstract. The article is sanctified to illumination of problems, prospects and necessity of research of verbal history, as possibilities of study of events of Second World War and tragedy of Holocaust and achievement of objectivity of estimation of these events.

Key words: verbal history, Second World War, Holocaust, historical events, historical source.

УДК 93

Анастасія Таранова

*(студентка III-го курсу факультету педагогіки та психології,
Миколаївський національний університету
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

Науковий керівник: Маріанна Ласінська,

*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Довгий час Голокост був «білою плямою» в радянській історіографії, про нього не говорили, принаймні в тому сенсі, як прийнято розглядати це поняття сьогодні, в незалежній Україні. Катастрофа європейського єврейства - одна з найбільш трагічних і кривавих сторінок вітчизняної історії XX століття.

Євреїв знищували тільки за те, що вони євреї. В наш час ця тема поступово повертає рівень важливості, на який справедливо заслуговує. Особлива роль в даному процесі відновлення історичної пам'яті належить історикам. Дії яких спрямовані на об'єктивну реконструкцію подій, збереження пам'яті про 6 млн. загиблих євреїв, в цілому, і кожної окремої жертви, зокрема. Зазначений процес супроводжується розкриттям значимості, яку мала єврейська

етнічна меншина в житті довоєнної України у сукупності та взаємодії з іншими національностями, що населяли її. Зусилля істориків спрямовані не лише на ліквідацію лакун в історії Голокосту, але й формування науково-методичної бази для її викладання в навчальних закладах різного рівня. Уроки минулого надзвичайно важливі і вимагають фокусування освіти на даному аспекті, та розвитку її в напрямку збереження історичної пам'яті.

Об'єктом нашого дослідження виступає стан розвитку викладання історії Голокосту в Україні в останні два десятиліття, загалом та в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського, зокрема.

Також, увагу приділено формуванню наративу про Голокост, історичну юдаїку в даному контексті та його меморіалізацію в українській історичній традиції.

Розглянемо стан викладання історії Голокосту в школах та університетах України. Зазначимо, що останнім часом створюються підручники з викладання історії Катастрофи (Шоа) для шкіл та вищих навчальних закладів і окремі курси в університетських навчальних планах, що також стало об'єктом нашої уваги.

Використання поняття «Голокосту» надзвичайно актуальне в сучасному українському соціумі. Відбувається ревізія історії, відтворення та збереження історичної пам'яті. Вся складність зазначених процесів вимагає уважного ставлення до факту знищення нацистами українського єврейства в часи Другої світової війни, в тому числі за участі колаборантів, про що необхідно пам'ятати, та чинити запобіжні заходи, щоб не допустити повторення подібного злочину знову.

Викладання історії Голокосту має створити сприятливі умови, як в школах, так і в університетах, для виховання молодого покоління українців толерантних та патріотично налаштованих, гідних європейців. Адже в більшості країн Європейського Союзу, членства в якому прагне Україна, традиційно викладається історія Катастрофи європейського єврейства. Нажаль, значна частина українських дітей не володіє інформацією про Голокост, або знайома з історією вбивства мільйонів євреїв в незначній мірі.

Координатор Фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в Україні Анна Ленчовська проводила, в даному контексті, опитування серед підлітків. Як виявилось учні 8-11 класів знають про Голокост лише з уроків Історії, або позакласних заходів [1]. Тому викладання історії Катастрофи (Шоа) в закладах освіти лишається чи не єдиним інформаційним джерелом для широких верств населення в Україні, яке допомагає зберігати пам'ять про цю важливу сторінку історії не лише єврейського але й українського та інших народів.

Історик, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», директор Музею «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні», експерт ОБСЄ, володар нагороди «Заслужений робітник освіти України», автор десятків підручників Ігор Щупак опублікував важливу статтю про «Уроки Голокосту в українській історичній науці та освіті: від наративу до осмислення й постановки суспільного питання про покаяння (до 75-ї річниці трагедії Бабиного Яру)», в якій: «Розглядається характер Голокосту як універсального та безпрецедентного явища, його місце в українській історіографії від часів Другої світової війни до сьогодення, визначено актуальні проблеми наукового вивчення Голокосту у сучасній Україні. Аналізуються особливості Голокосту на окупованій території України та його періодизація» [2].

Наведемо ряд висловлювань, які видалися нам вкрай влучними, в контексті нашого дослідження: «Надзвичайно важливо відзначити, що Україна стала першою країною на пострадянському просторі, яка включила тему «Голокост» як обов'язкову для вивчення в курсі історії України і в курсі всесвітньої історії. Обов'язкове вивчення історії Голокосту у школах нашої країни визначається державною програмою викладання історії, згідно з якою події середини ХХ ст. і Другої світової війни вивчаються в 11-му класі загальноосвітніх навчальних закладів» [2].

«Україна займає четверте місце на планеті за кількістю праведників народів світу, за визначенням Яд-Вашем (після Польщі, Нідерландів та Франції). На 1 січня 2016 р. наявні дані про 2544 таких героїв, які ризикували своїм життям та життям своїх близьких, рятуючи євреїв від нацистів» [2].

На нашу думку, зазначені та інші вислови з цієї статті доречно використовувати в якості матеріалу для підготовки уроків історії, щоб діти розуміли не лише всю суть Голокосту, але й володіли інформацією про значення, яке він мав для України. В статті, також, стисло подано матеріал з історії Бабиного Яру, наслідків Голокосту, тощо.

Разом з тим, автор нариску наводить приклади підручників з всесвітньої історії де подана інформація про Голокост. Наприклад :«У підручнику Т. Ладиченко, зокрема, наводяться необхідні дефініції, дається характеристика нацистського «нового порядку», що «передбачав здійснення расової політики, жертвами якої стали євреї, цигани, слов'яни». Наведені в підручнику документи (свідчення Я. Верника, в'язня Трєблінки) пробуджують у читача почуття емпатії до переслідуваних» [2].

«Чіткість викладення матеріалу, наукова ґрунтовність вирізняє підручник зі всесвітньої історії П. Полянського. Історик підкреслює расистський характер нацистського геноциду євреїв та ромів (циган), зазначає форми й методи дії гітлерівської «машини знищення». У підручнику І. Щупака тему Голокосту розкрито повно й деталізовано. Особливе методологічне та виховне значення має висвітлення єврейського опору Голокосту, подвигу праведників народів світу та історичних уроків трагедії, їх значення для сьогодення» [2].

«У навчальному посібнику, виданому Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» й авторитетною міжнародною організацією «Еуро Сліо», спеціальний розділ присвячено Голокосту. У методичному посібнику для авторів та редакторів видавництв спеціальну частину відведено висвітленню в українських підручниках теми Голокосту» [2].

Таким чином, автор подає багато матеріалів які можна використовувати на уроках історії. Молодим вчителям буде корисною інформація, яка дозволить швидко зорієнтуватися в наявних актуальних вітчизняних навчально-методичних виданнях та матеріалі, що в них міститься, щоб підготувати ґрунтовні плани уроків з історії Голокосту.

Відомий педагог, кандидат історичних наук, український спеціаліст з дослідження Катастрофи (Шоа), директор Українського центру з вивчення історії Голокосту, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, автор посібників з історії Голокосту для вчителів українських шкіл Анатолій Подольський видав підручник «Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні».

У зазначеному виданні викладено багато історичних дат, документів, спогадів очевидців, фото. Підручник характеризується легкою і зрозумілою формою подачі матеріалу, цікавими методичними розробками та матеріалом який доступний для розуміння і засвоєння учнями.

Чудово ілюструючим настрої львів'ян по відношенню до євреїв напередодні Другої світової війни є вміщений у виданні наступний фрагмент тексту: «Після стрімкого поширення «лавкового гетто» в усій Польщі Львівський університет залишився чи не єдиним вищим навчальним закладом у країні, де ця практика ще не була запроваджена. Проте наукову атмосферу в ньому давно спаплюжив дух антисемітизму. Один з студентів євреїв Львівського університету згодом писав: «Перед війною не раз не впущені до аудиторії слухали лекції стоячи, за дверима». Щодня, стверджував він, поява в університеті загрожувала побиттям і каліцтвом... Ознаки перенесення кампанії за запровадження «лавкового гетто» в стіни Львівського університету визначилися в 1937 році. 5 листопада його ректор, піддавшись тиску польської націоналістичної молоді, видав розпорядження, яким передбачалося розмежувати студентів, що сповідували так звану шехпольську ідеологію та євреїв. Усі інші мали висловити свої побажання щодо місця навчання в аудиторіях шляхом подачі заяв у деканати факультетів. Відтак розпорядження ректора перетворювалося в своєрідний плебісцит щодо ставлення студентів, отже - й українців до євреїв... 8 листопада 1937 року 450 студентів українців ухвалили утриматися від участі в ініційованому ректором голосуванні. Водночас учасники зборів висловилися за бойкот студентів українців, які в майбутньому порушили б цю ухвалу, та закликали тих членів української

студентської громади, які вже внесли заяви до деканатів, відкликати їх» Максим Гон. Із кривою на самоті. Українсько єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939). Рівне. 2005» [3].

Наведемо ще два уривки з підручника, які викликають у читача сильний емоційний відгук, та допомагають учням сфокусуватися на масштабах і глибині трагедії, зрозуміти складні міжнаціональні та соціальні відносини на території Західної України напередодні Другої світової війни: ««У Східній та Центральній Європі знаходиться 6 000 000 євреїв для яких тепер світ поділений на країни, де вони не можуть жити, і на країни, куди вони не можуть виїхати». Хаїм Вейцман, президент Всесвітньої Сіоністської Організації, 1939» [3].

«Зі спогадів тих, хто пережив: «...тисячі вчителів, лікарів та інженерів - євреїв і поляків - викинули з власних домівок разом із сім'ями та погнали... в тюрми. Цілі групи видатних людей були практично миттєво відправлені на той світ...» [3].

Основний фактичний матеріал дуже влучно доповнено наведеними статистичними даними, зроблено акценти на різниці німецької та румунської окупаційних зон: «До початку румунської окупації на Північній Буковині було 150-160 тисяч євреїв, у 1944 році їх залишилось 25 000, приблизно 17 000 з них пережили окупацію в Чернівцях. - Більшість з буковинських євреїв були знищені у Трансністрії. Порівняно з іншими регіонами окупованої України, наприклад «дистриктом Галичина» чи Райхскомісаріатом «Україна», на землях Північної Буковини починаючи із середини 1942 року євреї мали дещо більше шансів пережити окупацію» [3].

Викликати відчуття емпатії, гострого співчуття жертвам Голокосту серед учнів допоможуть розміщені у підручнику спогади очевидців: «Облоги на людей не припиняються... кожного дня стає дедалі гірше. Накази змінюють один одного і життя стає все важче і важче, до мене підбіг німецький гімназист і, розмахуючи палкою, гучно кричав: «Мерщій на роботу!»... він погнав мене на площу, де вже знаходилося більше десяти євреїв, яких примусили збирати листя... Коли я побачив сповнені радістю обличчя пересічних людей, які

відверто глузували з нашої біди, я зрозумів, що мене ще ніколи так не принижували». Давид Сераковяк, колишній в'язень гетто м. Лодзь [3].

«Символ гетто - це не міст і не колючий дріт. І навіть не брама... Символ гетто - це нічна ваза...» Йосип Зелькович, колишній в'язень гетто м. Лодзь [3].

Дуже емоційним є уривок з посібника Анатолія Подольського, котрий не лише ілюструє расову ненависть німецької нації по відношенню до євреїв, але й розкриває саму природу антисемітизму, якій не заважали вікові культурні традиції німців та високий рівень розвитку наукової думки в Германії: «Айнзацгрупи СС (Einsatzgruppen) діяли з метою знищення євреїв, циган, партійних і радянських функціонерів, підпільників і партизанів, саботажників та інших «небажаних елементів». На землях СРСР їх було чотири: А, В, С, D; з них дві групи С і D діяли на українських територіях. Кожна з них складалася приблизно з 1 000 чоловік. Айнзацгрупа входила в населений пункт після його захоплення німецькими військами (вермахт) та з допомогою місцевої поліції чи без її допомоги вбивала жінок, дітей, старих. Кривавий шлях айнзацгрупи С простягся від Львова через Київ і до Харкова... Айнзацгрупа D діяла на півдні України та в Криму. На нашій землі нацистські айнзацгрупи протягом 1941–1943 років замордували близько 200 тисяч українських євреїв... Особливо вражає, що першими керівниками цих двох груп були доктор Оттофон Раш (айнзацгрупа С) і доктор Отто Олендорф (айнзацгрупа D). Ці люди мали кращу європейську гуманітарну освіту - філософську, історичну, юридичну. Вони чудово володіли кількома мовами, знали і любили літературу. Усе це не завадило їм стати вбивцями інших людей...» [3].

Ознайомлення унів з системою концентраційних таборів і розкриттям поняття «концентраційний табір», як фабрики смерті можна з наступного уривку з підручника А. Подольського: «Операція «Райнхард» У березні 1942 року нацисти вирішили побудувати на теренах Генерал губернаторства, а саме в східній частині Польщі, три табори смерті для знищення євреїв Польщі та країн Центральної і Західної Європи, у цих таборах було побудовано газові камери. Персонал кожного табору складався з 30–50 есесівців, а також їм

допомагали колаборанти. Це були табори Белжець, Собібор, Треблінка. Белжець знаходився за 25 кілометрів від Львова, селище Собібор було розташоване в 7 кілометрах від теренів України, Треблінка була на відстані 60 кілометрів від Варшави. Операція з масового вбивства в цих таборах отримала назву «Райнхард». Це було ім'я Гайдріха, одного з нацистських керівників, що відповідав за знищення європейських євреїв. Його було забито бійцями чеського Руху Опору в травні 1942 року. Багато львівських євреїв загинули саме в таборі Белжець. Перша депортація зі Львова до Белжеца відбулася 17-19 березня 1942 року. Загалом в роки Голокосту в цих трьох нацистських таборах смерті на території Польщі було знищено приблизно 1 600 000 євреїв з різних» [3].

Поданий вище опис навчального видання за авторством А. Подольського свідчить, що підручник надзвичайно інформативний, і прийде на допомогу вчителю. Виклад основного фактичного матеріалу збагачений: спогадами очевидців Голокосту; значною кількістю історичних карт, на яких позначено місця перебування євреїв в гетто та концтаборах, міста довоєнного проживання євреїв, які були знищені; фотографіями на яких зображено зовнішній вигляд, одяг людей, і їх наступну долю. Дане видання підійде для учнів 8-11 класів. Окрім вміщеного в підручнику історичного матеріалу, методичні вказівки та рекомендації доречні для вивчення студентами істориками, майбутніми вчителями історії. Вони допоможуть легко зорієнтуватися в значному масиві напрацьованих поколіннями науковців і методистів даних.

Тексти наведених вище підручників І Щупака та А. Подольського розміщені у мережі інтернет у вільному доступі, що дає змогу не лише учням, вчителям, студентам, але й кожному бажаючому ознайомитись з безцінним матеріалом з історії Голокосту розміщеним в них, використовувати методичні напрацювання зазначених видань під час традиційної аудиторної роботи та актуальних останнім часом дистанційної і змішаної форм навчання.

Окрім традиційних шкільних уроків, лекторських курсів для закладів вищої освіти, навчальних дисциплін, вміщених в навчальні плани освітніх

програм спеціальностей 014 Середня освіта (Історія) та 032 Історія та археологія як бакалавріату, так і магістерського рівня, котрі містять повний (найчастіше це дисципліни для вільного вибору студентів) або частковий (окремі питання тем, пов'язаних з історією Другої світової війни) огляд історії Голокосту, ґрунтовно історія Катастрофи європейського єврейства вивчається студентами, які обрали навчання на магістерській програмі «Юдаїка». Таку програму було засновано в межах спеціальності «Історія та археологія» в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» при сприянні Асоціації єврейських організацій та общин України (ВААД України). Вона існує в університеті з 2012 року. Метою створення вузькоспеціалізованої освітньої програми стала підготовка фахівців з єврейської історії та культури на високому професійному і сучасному рівні. Не обмежуючи можливості студентів навчанням лише в Україні, програма надає грант на стажування в Єрусалимському університеті (Держава Ізраїль) для більш ґрунтовного оволодіння навчальними дисциплінами та навичками в галузі наукових досліджень. Стажування триває два роки, студенти можуть вивчати: єврейські мови іврит і їдиш, арамейську. Закінчивши повний курс навчання, випускники отримують диплом магістра історії (юдаїки) НаУКМА [4].

Навчальні плани магістерської програми з юдаїки включають в себе наступні дисципліни: Вступ до юдаїки, Етногеографія єврейського світу, Єврейська палеографія, Історія сіонізму і Держави Ізраїль, Історія євреїв мусульманського Сходу та т.ін. Кожна із зазначених дисциплін так, чи інакше торкається різних аспектів, пов'язаних з історією Голокосту, його причинами та наслідками, але найбільш повні знання з досліджуваної нами проблеми, студенти отримують в процесі прослуховування курсу «Історія Голокосту та антисемітизму». Згідно інформації, яка міститься на офіційному сайті Національного університету «Києво-Могилянська академія» програмою курсу «розкривається зміст основних історіографічних концепцій та наявних суспільно-політичних міфологем, пов'язаних з антисемітизмом та Голокостом. Історія Голокосту розглядається в контексті ідеологічної та політичної

боротьби ХІХ – першої половини ХХ ст. Фактографія і хронологія Голокосту висвітлюється в системному вигляді, з основною увагою до процесів і інституцій, а не до окремих подій. Голокост на українських землях подано у контексті подій, що відбувалися на всіх окупованих Третім Райхом землях, а також у державах-союзниках нацистської Німеччини. Окрему увагу приділено міжнародним стосункам на українських землях напередодні та під час другої світової війни» [5].

Зазначимо, що важливим фактором у розвитку студіювання та викладання історії Голокосту в Україні є загальний розвиток вітчизняної історичної юдаїки, в цілому. В Радянському Союзі було не доречно говорити про Голокост, бо під час Другої світової війни гинули виключно «радянські громадяни». Після ж її завершення єврейське населення на теренах України сильно скоротилося, ще більше зменшившись через еміграцію юдеїв до Держави Ізраїль з кінця ХХ століття. Все це не давало підстав говорити ані про розвиток історичної юдаїки, ані про збереження самої пам'яті про Голокост, тим більше про його дослідження та викладання в Україні в II половині ХХ століття. Останні два десятиліття ситуація змінилася на краще не в останню чергу завдяки співпраці наукового загалу в Україні з зарубіжними школами із вивчення Голокосту. Тим не менш, важливим залишається питання розвитку української наукової школи із використанням власних методологічних напрацювань в галузі історичної юдаїки, загалом, та вивчення історії Голокосту, зокрема. Окрім розвитку наукових досліджень Катастрофи європейського єврейства, корисним нам видається застосування потужних методичних напрацювань української школи для викладання гострих питань історії Голокосту. Власне вирішенням зазначених проблем займаються викладачі, які забезпечують роботу магістерської програми «Юдаїка». До числа таких відносяться:

Тетяна Батанова - старша викладачка магістерської програми з юдаїки в НаУКМА, керівниця відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Олег Бубенок - доктор історичних наук, професор, керівник відділу Євразійського степу Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України.

Сергій Гірік - кандидат історичних наук, віце-президент Української асоціації юдаїки.

Катерина Малахова - кандидатка філософських наук, наукова співробітниця Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Таїса Сидорчук - кандидатка історичних наук, керівниця Центру орієнталістики імені Омеляна Пріцака в НаУКМА.

Олексій Хамрай. Доктор філологічних наук, доцент, керівник відділу Близького і Середнього Сходу Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України.

Віталій Черноіваненко - кандидат історичних наук, президент Української асоціації юдаїки.

Ольга Яковлева - старша викладачка [6].

Напрацювання зазначеної плеяди науковців сприяють розвитку наукових студій з історії Голокосту. Також, цьому допомагають дослідження інших культурних і наукових установ на території України таких, як Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр» (м. Київ), Музеї Голокосту в містах: Києві, Одесі, Дніпрі, Харкові, Львові, тощо. Особливу увагу вивченню історії Голокосту, збереженню пам'яті про трагедію та викладанню її приділяють єврейські організації України та світу. Наряду з загальними програмами вони проводять уроки пам'яті, сприяють накопиченню і виданню науково-методичних матеріалів, допомагають українським вчителям та студентам пройти стажування в провідних науково-освітніх установах Ізраїлю, які займаються вивченням історії Голокосту та проблемам його викладання. Все це формує потужне інформаційне поле для вчителів, та студентів, учнів і просто зацікавлених осіб. Адже збереження пам'яті про Катастрофу (Шоа) для наступних поколінь не лише євреїв але й українців, є важливою справою загальнодержавного рівня.

Одним із місць де щорічно десятки українських освітян проходять стажування є Навчальний центр «Яд Вашем». Яд Вашем - це меморіальний комплекс Голокосту, побудований на честь мужності та героїзму єврейського народу. Засновником вважають Кнессет. Комплекс заснований з метою зберегти пам'ять про євреїв, які стали жертвами фашизму протягом 1933-1945 років. Музей знаходиться в Єрусалимі на Горі пам'яті. Пам'ятник заснований у середині ХХ століття. Яд Вашем означає «рука та ім'я» (Додаток 1) [7].

Українські вчителі приїжджають на Гору пам'яті в Ізраїлі, щоб відвідати не лише Навчальний центр, але й Музей історії Голокосту, який є частиною величезного національного меморіального комплексу, розташованого на значній території. Він побудований в формі видовженого трикутника. Стажистські програми з методики викладання історії Голокосту для освітян з України і інших країн світу обов'язковою частиною мають не лише лекції та семінари, але й змістовні екскурсії, матеріали яких стануть у нагоді вчителю історії. Кожен вчитель привозить із собою не лише величезний багаж нових знань з методики викладання Голокосту, але й набори друкованої продукції з методичними розробками, оздоблені візуальними і відео матеріалами, відомості про корисні електронні ресурси, бази даних з інформацією про Голокост, які дуже зручно використовувати під час проведення уроків.

Біля входу у Музей історії Голокосту відвідувачам демонструють документальний фільм про життя єврейського народу. Оточення в музеї справляє гнітюче враження і символізує важку історію єврейської нації під час Другої світової війни. Сонце ледь пробиває маленькі віконця. Центральна частина будівлі повністю перекрита експонатами, так що відвідувачі можуть пройти темними галереями і зануритися в атмосферу туги і жалю, які супроводжували останні години життя жертв Голокосту. Створений відповідний настрій та кваліфіковані коментарі екскурсоводів або використання аудіогіда дають можливість вчителю сформуванню необхідний набір образів та метафор для наступного використання їх у педагогічній діяльності (Додаток 2) [7].

Одна з галерей розповідає про захоплення влади А. Гітлером, його плани завоювання світу, створений ним нацистський політичний порядок. Інші зали присвячені періоду Другої світової війни, особлива увага приділяється захопленню сусідніх країн, знищенню євреїв [7].

Ще один зал музею присвячений створенню концтаборів. Більша частина виставки стосується інформації про Освенцим. Частина виставки присвячена найбільшому концтабору - Освенциму-Біркенау. У передпокої встановлена рама автомобіля, всередині котрої працює монітор, на якому відображені спогади тих, хто вижив, що пройшов дорогу до концтабору. Також є подробиці про огорожу, що оточує табір, фотографії концтабору, де описується жахливий процес вбивства людей (Додаток 3) [7].

Найбільше враження на відвідувачів, зазвичай, справляє Зал імен. У ньому перелічено понад три мільйони імен людей, які стали жертвами нацистського режиму під час Голокосту. Інформацію збирали у родичів загиблих та вцілілих очевидців Катастрофи (Шоа). Чорні картотеки закріплені на стінах, містять оригінали історичних документів із показами свідків, детальний опис життя загиблих. Стеля зали являє собою величезний конус, котрий був вирізаний прямо з каменю. Його висота становить 10 метрів, глибина 7 метрів. Простір зали заповнений 600 фотографіями євреїв, які стали жертвами нацистів. У цій кімнаті є комп'ютерний центр, де зберігається інформація про жертв Голокосту. При проведенні уроків вчителі завжди можуть скористатися аналогічним візуальним прийомом, використовуючи матеріали електронної бази Яд Вашем, доступної з будь-якої точки земної кулі, продемонструвати учням фото та анкети загиблих, спробувати відшукати власний населений пункт та згадати імена безневинно вбитих земляків (Додаток 4) [7].

На території меморіального комплексу Яд Вашем, окрім навчальних приміщень, будівлі музею, також є і інші об'єкти меморіалізації Голокосту:

1. обеліск, встановлений для вшанування та збереження пам'яті про солдатів Другої світової війни, здійснений ними подвиг;

2. алея дерев, висаджених на честь Праведників народів світу простих людей, які під час війни, ризикуючи власним життям, добровільно рятували, ховали євреїв. Рослини на честь рятувальників, садили родичі євреїв, яких спасали;

3. Кікар Атіква, або площа Надії;

4. Художній музей Яд Вашем;

5. Пам'ятник Героїзму скульптора Букі Шварца, який увічноє єврейський рух супротиву в боротьбі з нацистами;

6. Дитячий меморіал, що являє собою печеру видовбану в скелі містить інформацію про встановлені імена, вік, місце народження 1,5 мільйонів вбитих єврейських дітей;

7. Площа Януша Корчака – тут була встановлена скульптура відомого польського педагога, лікаря, письменника Генріха Гольдшмідта, який намагався рятувати дітей ввіреного йому сиротинця від нацистів та добровільно прийняв смерть в газовій камері табору смерті Треблінка разом з 200 своїми маленькими вихованцями єврейської національності 5 серпня 1942 року;

8. Долина зруйнованих громад - розташована в західній частині комплексу Яд Вашем. Вона становить собою понад сотню стін, на яких перераховано п'ять тисяч єврейських громад, знищених нацистами під час Голокосту, в Бейт Гакеілот (Будинку громад), розташованому в центрі монументу проводяться тематичні виставки [7].

Решта об'єктів меморіалізації Голокосту в комплексі Яд Вашем представлена на сайті «Яд Вашем. Меморіальний комплекс історії Голокосту». На даному інформаційному ресурсі представлені: навчальні матеріали для викладачів і студентів, відео, фото, архів, виставки та історія яку можна почитати студентам, вчителям. Всі ці розробки можна використовувати не лише на уроках історії, але й для проведення позакласних заходів для учнів. Розділ сайту «Міжнародна школа вивчення Голокосту» містить: навчальні матеріали, віртуальні навчальні проєкти, плани уроків, плани проведення меморіальних та виховних заходів, матеріали виставок, он-лайн презентацій,

ресурси, відео-інструментарій для вивчення Голокосту, документальні фільми-свідчення, освітні програми, віртуальний курс [8].

Яд Вашем – найбільший, але не єдиний комплекс, який приділяє увагу розвитку методики викладання історії Голокосту в Державі Ізраїль та Світі. В штаті Вашингтон (США) є один з найбільших у Світі Меморіальний музей Голокосту. Меморіал мільйонам загиблих у роки Голокосту, а також державна установа для документації, вивчення та інтерпретації історії злочину. Експозиція музею розташовується на трьох поверхах будівлі. На стендах музею розміщені неспростовні докази злочинів нацизму – фотографії, архівні документи, речі. У фототеці музею зібрано 86 000 фотографій з усіх країн, де мав місце злочин нацизму.

На території музею розташовані меморіальна Зала пам'яті і Стіна пам'яті. У Залі пам'яті кожен відвідувач може запалити свічку в пам'ять про жертви Голокосту. Загалом, у Сполучених Штатах Америки нараховується понад 25 музеїв вивчення і меморіалізації Катастрофи європейського єврейства.

Однією з музейних установ в США, яка активно займається освітніми проектами є «Свічки - музей Голокосту і освітній центр». Це єдиний музей Голокосту в штаті Індіана. У 1995 році Єва Мозес Кор відкрила Національний музей Голокосту і освітній центр в Терре-Хот з метою запобігання забобонам і ненависті шляхом проведення освітніх заходів, присвячених Голокосту і його меморіалізації. Тисячі людей, включаючи численні шкільні групи, відвідали CANDLES з тих пір, як він відкрився.

У 2003 році музей був зруйнований сповненим ненависті палієм. Єва Мозес Кор присягнула відновити музей, і за допомогою щедрої громадської підтримки музей був відновлений і знову відкритий в 2005 році. CANDLES - це некомерційна організація.

«Своїми словами: Близнюки Менгеле розповідають свої історії» - під таким гаслом в музеї була відкрита інтерактивна цифрова виставка, яка спрямована на самостійне засвоєння відвідувачами інформації про Голокост на власне навчання, прослуховування інтерв'ю, в яких ті, хто вижив розповідають

свої власні історії. Також, виставка допомагає збудувати емоційний зв'язок з подіями часів Другої світової війни. Ця виставка стала можливою завдяки щедрій підтримці Громадського фонду долини Уобаш (Додаток 5) [9].

В цьому музеї можна придбати наукові та навчально-методичні видання і відео матеріали, корисні для проведення уроків історії.

В Бельгії в місті Мехелен відкрився новий меморіал і музей Голокосту. Він розміщений у будівлі залізничного вокзалу навпроти сумнозвісної казарми Доссіна, яка використовувалась як перевантажувальний пункт для 25 000 євреїв та 352 циган під час Другої світової війни перед тим, як відправити їх у табір смерті Освенцим.

Відкрив цей меморіал король Бельгії Альберт II. Сам музей - це чотириповерхова будівля у вигляді білого куба. Для його спорудження потрібно було 25 582 цегли - рівно стільки ж євреїв та циган пройшли через Доссінську казарму в 1942-1944 роках. Перші три поверхи будівлі не мають вікон, що, на думку автора, символізує гнітючу атмосферу бельгійського суспільства часів Голокосту [10].

На першому поверсі музею виставлені матеріали про історію антисемітизму в Бельгії. На другому - про репресії що до євреїв. На третьому поверсі можна побачити фотографії та списки загиблих у нацистських таборах знищення, а на верхньому поверсі знаходиться постійно діюча виставка Голокосту. Музей виступає потужною освітньою площадкою.

Ще один музей був відкритий в у Ріо-де-Жанейро 20-метровий Меморіал Голокосту. Засновником меморіалу вважають міського радника Ріо-де-Жанейро Герсона Бергера, який нині помер. Меморіал включає підземний комплекс, де заплановані виставки, та 21-метрову вежу, розділену на 10 секторів. Кожен із секторів присвячений одній із 10 заповідей, в основі вежі – «Не вбий». Надалі на території меморіалу планується розмістити музей для реалізації освітніх проектів для школярів. Також комплекс площею понад 1,5 тис. кв. метрів [11].

Сам пам'ятник був закладений у 2017 році (Додаток 6). «Ця робота важлива, щоб люди в Бразилії та у всьому світі не забували трагедію тих

темних часів, які пережила нацистська Німеччина, коли було вбито 6 мільйонів євреїв. З часом люди забувають, діти майже нічого не знають. Але цей меморіал буде нагадувати: «Голокост не повинен повторюватися», - так прокоментував роботу музею голова дипломатичної місії Бразилії [12].

Не менш цікавим є «Меморіал будинку Ізеу винищеним єврейським дітям (Ізьє)» у Франції (Додаток 7).

Це меморіал винищення єврейських дітей. Розташований на південь від Бугі, лише за 35 хвилин від Шамбері та за 1 годину від Ліона, Бур-ан-Бреса, Гренобля чи Аннесі, будинок Izzier - це унікальне місце, яке робить складну сучасну історію доступною для всіх: Голокост у Франції під час Другої світової війни, його історія та основні аспекти меморіалізації стали головною тематикою меморіалу. Сьогодні це місце, де можна зберегти та пробудити пильність, щоб подати універсальний сигнал і вжити заходів проти всіх форм нетерпимості та расизму [13]. Педагогіка та навчання на базі музею дуже потужні. Більше 15 000 шкіл відвідують Izieu House щороку. Усі запропоновані заходи проводять ведучий або вихователь для груп до 30 учнів (крім того, заходи проводяться систематично для забезпечення більш комфортного відвідування).

Відкриття Будинку Ізьє, в контексті освітніх курсів, є частиною програм історії-географії та ЕМС, а також перегукується з вивченням французької мови, іноземних мов, мистецтва та філософії. Це частина нових навчальних програм за спеціальністю «історія-географія, геополітика та політологія» і, зокрема, в темі 3 «Історія та спогади» для випускних класів.

Усі учні, починаючи з циклу 3, приймаються в домі Ізії. Враховуючи обговорювані теми, рекомендується супроводжувати дітей з досвідченими екскурсоводами. Екскурсії та заходи завжди адаптуються до рівня класу [13].

Також Casa Izieu організовує екскурсії для всіх шкільних груп по експозиціям музею (тимчасові та постійні виставки). Безкоштовні відвідування не дозволяються. Під час відвідування діти заповнюють анкети, підготовлені навчальними закладами та призначені для їх вікової категорії.

За запитом доступні екскурсії англійською, італійською, іспанською, німецькою мовами та івритом.

Потужні інституції пам'яті, присвячені Голокосту, які одночасно виконують функцію освітніх майданчиків існують в багатьох країнах світу. Найбільш відомим у Європі музеєм, що розповідає про злочини нацистів у роки Другої світової війни, є Національний музей Аушвіц-Біркенау (Республіка Польща), заснований у 1947 році польською владою на місці найбільшого концентраційного та винищувального табору. Однією з найбільших наукових інституцій Німеччини є «Топографія терору» – інформаційно-виставковий центр і музей просто неба в Берліні, розміщений на місці колишньої штаб-квартири таємної державної поліції – гестапо, завданням якого є презентація інформації про становлення і розвиток режиму націонал-соціалістів. Та багато інших. Одним з найбільших єврейських музеїв у Європі, який, до всього, є державною установою, є Єврейський музей в Берліні, відкритий 2001 року. Автором архітектурного вирішення музею є Даніель Лібескінд, американський архітектор-деконструктивіст. Можна зробити висновок, що майже в кожній країні на уроках вивчають історію Голокосту. Не одна країна про це не забула, вони роблять все для того, щоб діти, та дорослі люди, які з них виростають пам'ятали про те, що відбувалось. Проводиться величезна науково-дослідна та навчально-методична робота, яка робить подачу інформації через культурні та освітні заклади цікавою і доступною для школярів та студентів [14].

В Україні з початку XXI століття також спостерігається тенденція до розбудови інституцій пам'яті, які дають змогу розвитку освітніх напрацювань в галузі історії Голокосту. У 2012 році в Дніпрі відкрився музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні», заснований Дніпровською єврейською громадою та Центром «Ткума», який сьогодні вважається одним з найкращих музеїв України.

У 2007 році Постановою Кабінету Міністрів України було створено Історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр», який у 2010-му році отримав статус Національного [14].

Із здобуттям Україною Незалежності в університетах та школах були створені сприятливі умови щодо викладання єврейської історії. В Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського, також, підтримують дану тенденцію, постійно організовуючи і проводячи різні заходи, та програми, що стосуються історичної юдаїки, загалом, а також, увіковічення пам'яті про Голокост, зокрема. Починалось все в ще у 1993 році з ініціативи Миколаївського товариства єврейської культури в обличчі М. Д. Гольденберга і С. Б. Горловецької та кафедри українознавства, під керівництвом доктора історичних наук, професора В. П. Шкварця. Підтримку для викладання дисциплін з історії єврейського народу надала також обласна державна адміністрація та адміністрація тоді ще Миколаївського державного педагогічного інституту. Таким чином, було чи не вперше в період незалежної України, введено спецкурс з історичної юдаїки до навчальних планів вищого навчального педагогічно закладу. Спецкурс викладався протягом 1993-2004 рр. із назвою «Євреї України» впродовж 2002-2003 та 2003-2004 н.р. Однією зі структурних складових дисципліни стала тема історії Голокосту, в межах останнього розділу спецкурсу під назвою «Єврейство в ХХ столітті». Авторами програми спецкурсу, а пізніше навчально-методичного посібника, розробленого до нього стали: О. С. Козирев і В. В. Щукін.

За підтримки Миколаївського товариства єврейської культури починаючи з жовтня 1993 року педагогічні працівники університету, які займаються викладанням дисциплін з історичної юдаїки та історії Голокосту, майже щороку проходять стажування та підвищення кваліфікації у міжнародних школах в різних куточках Світу, організованих Меморіальним комплексом історії Голокосту Яд Вашем, Бейт лохамей ха геттаот Будинком-музеєм борців гетто імені Іцхака Каценельсона, Єврейським університетом в Єрусалимі, тощо.

З 2008 року в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського М. Е. Козиревою почав викладатися курс «Національні меншини в Україні», в рамках якого була розроблена тема «Євреї на українському терені», що включала в себе проблему Голокосту. З 2013 р. для

д.і.н. професором М. М. Шитюком було введено спецкурс «Геноцид проти євреїв на Півдні України в роки Другої світової війни». Впровадженню цієї дисципліни сприяла участь М. М. Шитюка у семінарі «Історія Голокосту, освіта і уроки», організованому Програмою Організації Об'єднаних Націй з інформаційно-просвітницької роботи щодо Голокосту «Академічна ініціатива ООН» разом з державою Ізраїль [15].

1. Результатом означеної роботи стає публікація не лише методичних, але й цілої низки наукових праць викладацьким складом університету, присвячених вивченню історії Голокосту. В певний проміжок часу їх накопичення і зростання цікавості до проблем історичної юдаїки та історії Голокосту, як її складової спостерігалось не лише серед викладачів та науковців університету, але й серед освіченої студентської молоді. Тому, за ініціативи Миколаївського товариства єврейської культури з 2012 року на базі університету розпочато проведення щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я». Перша конференція, що правда носила назву «220 років разом», але її резолюцією з метою розширення тематичних, хронологічних та географічних рамок заходу було прийняте рішення про перейменування. Однією з постійних секцій конференції є «Єврейське населення в роки Другої світової війни». Дана секція присвячена багатоаспектному висвітленню проблем Голокосту. Щороку організаційний комітет конференції отримує чи не найбільшу кількість заявок до участі саме у цій секції. Постійно змінюється тематика проведення конференції. У 2016 році в рамках роботи конференції було проведено методичний семінар при сприянні Українського інституту вивчення Голокосту «ТКУМА» за темою: «Методика навчання питань Голокосту та Другої світової війни у профільній школі». Під час роботи круглого столу підіймалися актуальні питання, по його завершенню учасники отримали іменні сертифікати. Через актуальність та підвищений інтерес до проблем історії Голокосту серед учасників конференції, організаційним комітетом у 2020 році центральною темою конференції було проголошено: «Проблеми меморіалізації Голокосту в Україні:

історія та перспективи вирішення». Резолюції конференції містять наступні рішення: сприяти збереженню пам'яті про тисячі загиблих в роки Шоа євреїв, що стали жертвами нацистського режиму, в тому числі встановленням пам'ятників та пам'ятних знаків на місцях масових поховань та території колишніх концентраційних таборів. При реалізації даної мети, враховувати вимоги Законодавства України про встановлення пам'ятних знаків.

У 2013 році на базі Миколаївського національного університету при сприянні Ізраїльського культурного центру в м. Миколаєві було розпочато проведення щорічної всеукраїнської наукової конференції для молодих істориків, зокрема студентів і аспірантів «Історична юдаїка в молодіжному середовищі України». Організатори заходу пропонують молодим історикам, студентам та аспірантам долучитися до справи розвитку історичної юдаїки, приєднавшись до числа учасників конференції. Проводячи щорічні наукові заходи, організатори прагнуть заповнити наявну лакуну в галузі знань з історичної юдаїки в Україні. Наголошують, що важлива роль у пошуку та розробці нових тем належить наймолодшому поколінню істориків, які прагнуть відійти від стереотипів минулого і планована конференція дозволяє активізувати наукову дискусію серед студентів, аспірантів та інших молодих істориків у контексті досліджень історії та сучасності наукових традицій єврейського народу. Метою конференції є сприяння формуванню в студентському та фаховому науковому середовищі України загальнонаціонального інтересу до широкого спектру проблем історичної юдаїки, однією з найвагоміших складових якої є історія Голокосту. Так само, як у випадку з міжнародною науково-практичною конференцією «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», однією з найбільш популярних серед молодих дослідників секції є відділ присвячений історії Голокосту в Україні та світі.

Зростання цікавості до проблеми Катастрофи європейського єврейства Шоа серед викладачів та студентів університету отримало своє продовження у участі в Міжнародній науково-практичній конференції «Богданівські читання -

2017» присвяченої 75-й річниці Богданівської трагедії, де співорганізатором також виступив Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. За результатами роботи конференції було видано однойменного збірника матеріалів. Конференція пройшла 23 квітня 2017 року у рамках проведення Маршу пам'яті «Березівка – Богданівка – 2017: нагадування і попередження» у с. Богданівка Доманівського району Миколаївської області. У збірнику об'єднані дослідження про трагічні події Голокосту: його передумови, антисемітську політику, що проводилися німецько-румунськими окупантами на окупованих територіях тощо. Особлива увага зосереджується на питання Голокосту на Півдні України, Миколаївщині, Богданівці... Збірник адресований широкому колу читачів, дослідникам, усім, хто цікавиться історичним минулим Миколаївщини [16].

Зазначені конференції завжди супроводжуються виставками наукової літератури, організованими провідними бібліотеками м. Миколаєва. Тематичними круглими столами, та участю у меморіальних заходах, присвячених увіковіченню пам'яті про жертв Голокосту, покладання квітів до пам'ятника загиблим в роки Другої світової війни євреям м. Миколаєва на Херсонському шосе біля Інтернаціонального кладовища міста. Доповіді виголошені на засіданнях конференцій та опубліковані в збірках їх матеріалів стають в нагоді при організації навчального процесу не лише у вишах Миколаївщини, але й в закладах загальної середньої освіти. Також, спонукають вчених до поглибленого вивчення старих та розробки нових тем з історії Голокосту. Надана Миколаївським товариством єврейської культури можливість публікації матеріалів конференцій сприяє поширенню її результатів серед істориків, краєзнавців, етнологів, викладачів, студентів і всіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами історичної юдаїки України. Учасники конференції отримують друковані збірники матеріалів, котрі так само, розповсюджуються по бібліотеках України, де вони доступні для широкого загалу і допомагають у подальшому просуванні досліджень важливих і цікавих тем.

Окрім вище зазначеного традиційними заходами меморіалізації Голокосту в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського стала участь викладачів і студентів у мітингах пам'яті, які проводяться щороку у вересні місяці в с. Богданвка, Доманівського району Миколаївської області. Так, з нагоди відзначення 75-ї річниці визволення Південно-Західної України від німецько-фашистських окупантів 22 вересня 2019 року в селах Виноградний Сад та Богданівка Миколаївської області відбувся масштабний міжнародний захід вшанування пам'яті жертв Другої світової війни «Полегла Трансністрія». До проведення долучилися студенти 214-ї академічної групи історичного факультету Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського разом з куратором Ласінською М. Ю.

Фіналом заходу стало засідання круглого столу «Проблеми меморіалізації Голокосту на Миколаївщині», участь в якому прийняли: представники єврейських організацій з України та США; представники державних органів управління різних рівнів (голови райдержадміністрацій, представники міської та обласної державної адміністрації Миколаївщини та Одещини, народний депутат Верховної ради України та ін.); науковці (доктор історичних наук Левченко Л. Л. (Державний архів Миколаївської області), кандидат історичних наук Щукін В. В., кандидат історичних наук Ласінська М. Ю. (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського), кандидат історичних наук Сугацька Н. В. (Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»)); дирекція та вчителі Богданівської ЗОШ І-ІІІ ступеню Миколаївської області; представники ЗМІ.

Захід організовано та проведено на базі Богданівської загальноосвітньої школи, за участі студентів та учнів шкіл. Усі проблемні запитання, поставлені в ході роботи круглого столу, підлягали жвавому обговоренню та дискусіям. Захід спрямований на формування в молоді відчуття національної гідності та культури історичної пам'яті. За результатами роботи круглого столу було прийнято резолюцію, котра містить цілу низку рекомендацій по дослідженню і

збереженню пам'ятного місця загибелі 72 тисяч (згідно румунських архівів) євреїв та по його меморіалізації.

Окрім засідання круглого столу учасники зустрічі прийняли участь у пам'ятних церемоніях, покладення квітів до могили воїнів-визволителів (с. Виноградний Сад) та до меморіалу жертв Голокосту (с. Богданівка). Катастрофа єврейського народу об'єднала представників різних національностей та конфесій, держав і континентів, широких верств громадськості, продемонструвавши єдність народів, що проживають в багатонаціональній Україні. Ініціатором заходу стали: Мітя Биков - один з 127 бранців Богданівського гетто, яким вдалося вижити та єврейські організації України і світу (Миколаївське товариство єврейської культури (голова Рискер П. Г.), ГО «Миколаївська обласна єврейська громада» (голова Гольденберг М. Д. та ін.). Особлива роль в збереженні пам'яті про загиблих в Богданівському яру належить директору Богданівської ЗОШ О. В. Поспелову та громаді с. Богданівки, котрі багато років зберігають і доглядають меморіал, демонструючи єдність єврейського і українського народів.

Так, само щороку студенти та викладачі університету приймають участь у заходах до Міжнародного дні пам'яті жертв Голокосту. 1 листопада 2005 року Генеральна Асамблея ООН визначила 27 січня - Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Саме в цей день, в 1945 році радянські війська звільнили бранців концентраційного табору Освенцим. Щорічно, наукова, освітня та культурна спільнота м. Миколаєва разом з представниками єврейської громади й інших етнічних общин міста вшановує пам'ять мільйонів безневинних жертв фашистського режиму, значну частину з котрих становили євреї. Професорсько-викладацький склад Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського вже близько 10 років традиційно приймає участь в заходах, організованих та проведених єврейською громадою. Церемонії вшанування пам'яті жертв Катастрофи європейського єврейства Шоа, традиційно, включають в себе: виступи представників миколаївської єврейської громади (Гольденберг М. Д.), Миколаївської обласної державної адміністрації

(Чеботарьов В. О.), голів наукових і освітніх установ міста, свідчення дивом уцілілої в горнилі нацистських злочинів колишньої бранки - Людмили Михайлівни Редькової. Від Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського промову про необхідність збереження пам'яті та розповсюдження знання про Голокост, як спільне завдання і відповідальність в контексті багаторічної співпраці МНУ імені В.О. Сухомлинського та єврейської громади, в різні роки проголошували декани історичного факультету Шитюк Микола Миколайович та Господаренко Оксана Валеріївна. Серед слухачів присутніми були представники національних товариств, преси й телебачення, учні і вчителі загальноосвітніх закладів, студенти та викладачі вишів м. Миколаєва. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського традиційно представляють: доктор історичних наук, професор кафедри історії Рижева Н. О., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Ласінська М. Ю. та студенти-історики факультету. Після молитви головного рабина Миколаєва Шолома Готтліба про душі 6 мільйонів загиблих євреїв, присутні за традицією покладають квіти до пам'ятника жертвам Голокосту.

З 2019 року з ініціативою введення до навчального плану загальноуніверситетського циклу дисциплін в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського виступив доктор історичних наук, професор кафедри історії Зеркаль Микола Миколайович. Він запропонував ввести дисципліну з історії Голокосту та виступив з презентацією студентів першокурсників.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського створює сприятливі умови для наукового вивчення та викладання проблеми Голокосту, а також увіковічення пам'яті його жертв. Університет став базою для проведення щорічних конференцій присвячених дослідженню історії Катастрофи європейського єврейства (Шоа), в них приймають участь не лише студенти вишу, але й студенти, учні, викладачі, вчителі з різних областей та міст України і зарубіжжя. Таким чином Миколаївський національний

університет імені В. О. Сухомлинського допомагає акумулювати знання про історію Голокосту з усіх куточків світу. З ініціативи викладача університету, кандидата історичних наук Ласінської М. Ю. у 2020 році було створено освітній ресурс «Табір смерті - Богданівка», який покликаний на виховання в підростаючих поколіннях відчуття взаємоповаги, толерантності та патріотизму, так само, як з цією ж метою використовуються бази даних інших музейних та навчальних установ світу.

На жаль, дуже багато людей нічого не знають про Голокост, який забрав мільйони людських життів. Зусилля наукового загалу Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, так само як і інших закладів з вивчення та викладання історії Голокосту в світі спрямовані на ліквідацію подібних лакун. Вивченням Катастрофи (Шоа) займаються багато вчених і дослідницьких центрів у всьому світі. Найбільш відомими науковими центрами, що спеціалізуються на цій темі є ізраїльський «Національний меморіал катастрофи і героїзму» (Яд-Вашем) і американський «Меморіальний музей Голокосту». Саме їх прагне наслідувати в вивчення та викладанні історії Голокосту Миколаївський науково-освітній осередок, викладачі та студенти історики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, майбутні та діючі вчителі.

В наш час ця тема є надзвичайно важливою. Особливо для істориків. Ми не повинні допустити того, щоб історія трагедії єврейського народу була забута, та стерта. Ми повинні продовжувати вивчати уроки минулого, ми повинні зосереджувати освіту на цьому, та сприяти її подальшому розвитку в даному напрямку.

Література та джерела:

1. Голокост в Україні: труднощі шкільного викладання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/голокост-в-україні-труднощі-шкільного-викладання/a-16552490>.

2. Щупак І.Я. Уроки Голокосту в Українській історичній науці та освіті: від наративу до осмислення й постановки суспільного питання про покаяння (до 75-ї річниці трагедії Бабиного Яру). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130124/09-Shchupak.pdf?sequence=1>. С. 185-191.
3. Подольский А. Уроки минулого. Історія Голокосту в Україні Навчальний посібник для учнів 10-11 класів середніх загальноосвітніх закладів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tandis.odihr.pl/bitstream/20.500.12389/20407/1/05290ukr.pdf>. С. 10-19; 24; 37.
4. Магістерська програма «Юдаїка». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uajs.org.ua/uk/home/naukma-jewish-studies>.
5. Навчальні курси з Юдаїки». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uajs.org.ua/uk/node/225>.
6. Українська асоціація Юдаїки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uajs.org.ua/uk/node/213>.
7. Меморіал Холокоста Яд Вашем – нікто не будет забыт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kuku.travel/country/izrail-country/goroda-i-kurorty-izrail-country/ierusalim/memorial-xolokosta-yad-vashem-nikto-ne-budet-zabyt/>.
8. Яд Вашем меморіальний комплекс історії Холокоста. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust.html>.
9. Indiana's Only Holocaust Museum. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://candleholocaustmuseum.org/welcome.html>.
10. В Бельгії открылся новыи меморіал Холокоста. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jewish.ru/ru/news/articles/157724/>.

11. В Рио-де-Жанейро открыли 20-метровый мемориал Холокоста. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://jewish.ru/ru/news/articles/195022/>.
12. В Рио-де-Жанейро открыли монумент в память о жертвах Холокоста. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tass.ru/obschestvo/10246911>.
13. Mémorial des enfants juifs exterminés. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.memorializeu.eu/pedagogie-et-formation/scolaires/visites/>
14. Як світ пам'ятає про Голокост: інституції пам'яті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/09/30/218505/>.
15. Козирев О.С. Огляд викладання історичної юдаїки в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск II / Голов. ред. Шитюк М.М.- Миколаїв: Типографія Шамрай, 2013. – С. 206-2016.
16. Богданівські читання – 2017. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Богданівської трагедії (23 квітня 2017 року) / За ред. О.П. Тригуба. – Миколаїв: Типографія «Шамрай», 2017. – 228 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

A. Таранова

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Анотація. В статті охарактеризовано деякі напрямки сучасного викладання історії Голокосту в Україні та Світі.

Ключові слова: Голокост, меморіалізація, викладання, заходи, школа, університет, музеї.

A. Таранова

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ ХОЛОКОСТА

Аннотация. В статье охарактеризованы некоторые направления современного преподавания истории Холокоста в Украине и Мире.

Ключевые слова: Холокост, мемориализации, преподавания, мероприятия, школа, университет, музеи.

A. Taranova

SOME ASPECTS OF MODERN TEACHING HOLOCAUST HISTORY

Abstract. Some areas of modern teaching of Holocaust history in Ukraine and whole over the world are described in this article.

Key words: Holocaust, memorialization, teaching, events, school, university, museums.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

УДК 94:339.166.82(477.7)"18/19"

Віктор Дробний

*(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна)*

**ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ТА ЦЕНТАЛЬНОЇ
ЧАСТИН ОДЕСЬКОГО ПОВІТУ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

Вивчення соціально-економічних аспектів розвитку Одеського повіту було б неповним без дослідження впливу на них єврейського населення. На сучасному етапі у наукових дослідженнях, присвячених історії єврейського населення на території Півдня України, конкретно зосереджених на висвітленні питань пов'язаних з юдейськими громадами Одеського повіту, мало. Це, на нашу думку, зумовлено загальним переважанням досліджень, присвячених висвітленню історії єврейських общин у великих містах Причорномор'я та єврейських землеробських колоніях Херсонського повіту Херсонської губернії та Балтського повіту Подільської губернії.

Серед авторів досліджень розвитку єврейства Півдня України Лернер О. М., Щукін В. В., Шитюк М. М., Козленко П. Є. [2;3;10].

На окреслених у дослідженні територіях господарська діяльність євреїв полягала у занятті торгівлею та ремеслами, часто вони виступали у ролі торгових посередників. Число юдеїв залучених до землеробства було незначне

тому великого впливу на загальний економічний розвиток західної та центральної частини повіту не мало [4, с. 64; 9, с.46].

Згідно із статистичними даними, число єврейського населення у повіті постійно зростало, так у 1882 р. їх число складає 4037, у 1891 р. число юдеїв у поселеннях повіту, без врахування міст, складає 6390 осіб. У кінці XIX – на початку XX ст. частка юдеїв в Одеському повіті досягає 7117 осіб, що склало 22 % від загального числа населення [9, с. 90; 8].

Відповідно до проаналізованих нами статистичних матеріалів у другій половині XIX ст. у поселеннях повіту компактних проживало 129 юдейських громад. Переважну більшість склали невеликі общини до 20 осіб, загалом 93 малі общини склали 72% від їх загального числа на території повіту.

У 29 общинах повіту нараховують від 20 до 100 осіб, що становить 6,78% від числа юдейських громад повіту. Лише чотири з них, або 3,1% нараховували від 100 до 160 осіб. Найбільшими общинами у 1882 році були громади містечок повіту. У них відповідно нараховувалося Янівці – 837, Северинівці – 391 та Варварівці 280 [4, с. 2-73].

В процесі подальшого розвитку кількість юдеїв у двох з трьох населених пунктах продовжує зростати, у Янівці до 1438, у Варварівці до 781 особи. Число ж євреїв у Северинівці зменшується до 234. З'являється четверта велика община у Курисово-Покровському у якій нараховувалося 246 осіб [6, с. 254-260].

Таким чином на початок XX ст. у повіті формується чотири єврейські громади з числом більше 200 осіб. У географічному відношенні вони розподілилися так – Варварівка на сході, Курисово-Покровське в центрі, Северинівка та Янівка (Мала Баранівка) у західній частині повіту.

Єврейська громада Курисово-Покровського сформувалася після оформлення місцевими поміщиками запрошення особисто вільних людей для поселення у містечку від 1853 р. Однією з категорій котрі скористалися означеним запрошенням і поселилися в містечку стали юдеї-чиншовики. На 1882 рік їх нараховувалося 26 дворів, що розподілялися на три категорії за

розміром чинша. 12 будинків платили десяти рубльовий чинш; три двори по сім рублів; 11 дворів платили чинш у розмірі чотири рублі. В більшості з них займалися традиційними для юдеїв ремеслами та торгівлею [5, с.10-11].

Серед них четверо тримають кузні, троє гончарні, двоє володіють шкіряними станами. Також їм належать один млин та три парові молотарки котрі щороку здаються в оренду. Одним з напрямків економічного розвитку містечка котрий перебував у віданні юдеїв була торгівля. Вони володіли восьма лавками та шинком, що складало значну частину економічного достатку містечка. Частина місцевої громади відіграють важливу роль у існуванні та розвитку волості та стану обіймаючи посади фельдшера, судді, фармацевта, акушерки, станового та його писаря [5, с.13].

На початку ХХ ст. кількість торгових операцій, та відсоток залученого до них населення продовжує зростати. Торгівля в містечку велася за сімома напрямками, серед яких наймасовішими були бакалійні та тютюнові товари яким займалися десять осіб та мануфактурні й інші товари які поширювали п'ять осіб [1, с. 233; с.240-242].

Янівські євреї зосередили свою економічну діяльність на купівлі та перепродажі зерна. Відповідно до даних 80-х рр. ХІХ ст. базари в містечку проходили кожної неділі по четвергам та були зосереджені на продаж та перепродаж зерна та різних продуктів. На відміну від Варварівки, Янівка не мала зсипних пунктів, не враховуючи кількох сараїв погано пристосованих для цього. Товар відразу відправлявся до Одеси. Загальний оборот зернового хліба в досліджуваний період складає від 50 до 100 тисяч четвертей [7, с. 22-23].

На початку ХХ ст. містечко Янівка була великим базарним пунктом на заході повіту торгівля в ньому велася за 32 напрямками, серед яких наймасовішими були скупка зерна до якої було залучено тридцять осіб, окрім цього виокремлюється одна особа котра займається виключно скупкою та перепродажем пшона. Торгівлею мануфактурними та іншими товарами займаються 24 особи, бакалійними та тютюновими 19 осіб, галантерейні та платтяні вироби продають 11 торговців [1, с.233-247].

Серед категорій товарів поширених на місцевому ринку виокремлювалися декілька специфічних, продаж яких контролювали юдеї. Один з них торгував керосином, також враховуючи специфіку містечка як пункту перепродажу сипучих товарів Шимон Гершкович починає здавати мішки в прокат, це фактично єдиний приклад на території повіту коли тара для сипучих вантажів не продавалася, а здавалася в оренду [1 с. 239; 245].

Також можна спостерігати процес появи торгових специфікацій серед предметів однієї категорії за їх ознаками. Так на ринку де посуд продавали два юдеї виокремлюється ще один торговець, котрий торгував лише емальованим різновидом посуду.

Триває соціально-економічний розвиток поселень Одеського повіту в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., їх розбудова та активне залучення до торгових процесів, дозволяють єврейському населенню краю почати формування економічних баз розвитку окремих поселень та мати великий вплив на торгівлю, що ведеться поселянами. Так німецькі колоністи представлені у межах повіту у хлібній торгівлі поклалися на євреїв. Скупкою хліба та його транспортуванням до Одеси й у колоніях колишнього Кучурганського та Лібентальського колоністських округах найчастіше займалися юдеї [1, с. 246-247].

Окрім хлібної торгівлі євреї у різних поселеннях ставали основою при формуванні промислово-економічної бази поселення, це дозволило єврейському населенню не лише продовжити традиційне для нього заняття торгівлею, а й активно включитися до процесу соціально-економічного розвитку повіту. Поступове економічне зростання та збільшення кількості населення в поселеннях повіту приводить до формування та розвитку нових єврейських общин, котрі починають активну економічну діяльність.

Проаналізовані нами джерела свідчать про активну участь євреїв містечка Курисово-Покровське у соціально-економічному розвитку поселення. Окрім цього необхідно зазначити що юдейська громада в ньому формувала

економічно базу містечку фактично без залучення місцевого українського населення.

Таким чином, проаналізовані нами статистичні матеріали та праці дослідників дозволяють констатувати, що в період кінця XIX – початку XX століття чисельність євреїв у поселеннях Одеського повіту поступово збільшується. Серед визначених у статті юдейських громад найбільшою та економічно найактивнішою є громада містечка Янівка. Опіраючись на вигідне місце розташування поселення юдеям містечка вдалося організувати процес постійної купівлі та перепродажу хліба. Також представники общини зуміли взяти під контроль торгівлю рядом специфічних товарів, та монополізувати їх продаж у північно-західній частині Одеського та суміжній частині Тираспольського повіту Херсонської губернії.

В кінці XIX – на початку XX століття євреї активно включаються до процесу створення та розвитку економічних центрів у поселеннях. Займаючись в основному торгівлею, юдеї приносять до населених пунктів пожвавлення економічного життя.

Територія Одеського повіту включає в себе різні за національним складом поселення, що в свою чергу є фактором який відрізняє рівень економічного впливу єврейської громади на них. Якщо в українських селах єврейська громада стає основою економічного розвитку то у німецьких колоніях юдеї стають лише учасниками формування економічних центрів не будучи їх основою.

У процесі подальшого дослідження потрібно з'ясувати освітній та релігійний процеси у єврейських громадах різних частин Одеського повіту, що надасть можливість детально проаналізувати процес формування духовно-культурних центрів малих юдейських громад південної України.

Література та джерела:

1. Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1912 год. Год издания 2-й. Одесса: издательство «Одесския

новости», 1912. – [10], 72, 76, 184, [4], IV, 210, 4, 364, [4], 248, 20, [2] с.; 1 л. карт.

2. Козленко П. Є. Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии: Одесса: Экология, 2017. 190 с.: ил.

3. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае: Исторические очерки: По данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора. Одесса: типография Г. М. Левинсона, 1901. 240 с.

4. Материалы для оценки земель Херсонской губернии / Сост. Стат. отд-нием при Херсон. губ. зем. управе. Т. 1. Херсон: тип. Н.О. Ващенко, 1883-1890. Одесский уезд. 1883. 542 с. разд. паг., 2 л. Карт

5. Местечко Курисово-Покровское (Балай тож): Статистическое описание поселения, сост. на основании данных, полученных при помощи подворной переписи, произведенной 28 сент. - 4 окт. 1882 г. Статистическим отделением при Херсонской губернской земской управе / Херсонская губернская земская управа. Статистическое отделение. Одесса: Тип. П. А. Зеленого, 1883. - 93 с., 1 карт.

6. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий. По данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. СПб.: Тип. Общественная польза, 1905.

7. Отчет Одесской уездной земской управы за 1889 год. Одесса, 1890. 395 с. разд. паг., 3 л. диагр.

8. Отчет Одесской уездной земской управы за 1891 год. Одесса, 1892. 482 с. разд. паг., 1 л. диагр.

9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLVII. Херсонская губерния / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. СПб.: б.и., 1904.

10. Шитюк М.М., Щукін В.В. Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть. Миколаїв: Вид. Ірини Гудим, 2008. 220 с.

В. Дробний

**ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ТА ЦЕНТАЛЬНОЇ ЧАСТИН
ОДЕСЬКОГО ПОВІТУ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті на основі статистичних матеріалів зроблено спробу проаналізувати вплив юдеїв на соціально-економічний розвиток поселень західної та центральної частин Одеського повіту Херсонської губернії. Проаналізовано аспекти формування та розвитку юдейських громад, зроблено спробу висвітлити нові факти історії Одеського повіту через аналіз історичного розвитку впливу євреїв на економіку різних поселень. Окреслено типи та різновиди товарів, визначено кількість специфічних товарів продаж яких зосереджувався в руках іудеїв. Досліджено участь єврейської громади у соціально-економічного розвитку повіту й особливості їх залучення до господарської діяльності поселень.

Ключові слова: євреї, Одеський повіт, містечко Янівка, містечко Курисово-Покровське, торгівля зерном, торгівля.

В. Дробний

**ЕВРЕЙСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ЗАПАДНОЙ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ
ЧАСТЕЙ ОДЕССКОГО УЕЗДА В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX СТ.**

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье на основе статистических материалов сделана попытка проанализировать влияние иудеев на социально-экономическое развитие поселений западной и центральной частей Одесского уезда Херсонской губернии. Проанализированы аспекты формирования и развития иудейских общин, сделана попытка осветить новые факты истории Одесского уезда через анализ исторического развития влияния евреев на экономику

разных поселений. Определены типы и разновидности товаров, определено количество специфических товаров, продажа которых сосредоточен в руках иудеев. Исследовано участие еврейской общины в социально-экономическом развитии уезда и особенности их привлечения к хозяйственной деятельности поселений.

Ключевые слова: *евреи, Одесский уезд, местечко Яновка, городок Курисово-Покровское, торговля зерном, торговля.*

V. Drobnyj

***JEWISH POPULATION OF WESTERN AND CENTRAL PART OF
ODESSA UEZD AT THE LATE XIX - BEGINNING XX ST.***

SOCIO-ECONOMIC ASPECT

Abstract. *In the article, on the basis of statistical materials, an attempt is made to analyze the influence of the Jews on the socio-economic development of settlements in the western and central parts of the Odessa district of the Kherson province. Aspects of the formation and development of Jewish communities are analyzed, an attempt is made to illuminate new facts of the history of the Odessa district through an analysis of the historical development of the influence of Jews on the economy of different settlements. The types and varieties of goods are determined, the number of specific goods is determined, the sale of which is concentrated in the hands of the Jews. The participation of the Jewish community in the socio-economic development of the district and the peculiarities of their involvement in the economic activities of the settlements have been investigated.*

Key words: *Jews, Odessa district, Yanovka town, Kurisovo-Pokrovskoe town, grain trade, trade.*

УДК 94 (=411.16)

Геннадий Коваль,

*(учитель истории и географии, Новосафроновская ООШ I – III степени,
с. Новосафроновка, Новоодесский район,
Николаевская область, Украина)*

Алексей Коваль,

*(студент IV-го курса,
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина)*

Руслан Коваль

(г. Николаев, Украина)

ЕВРЕЙСКИЕ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИЕ ПОСЕЛЕНИЯ, КОЛОНИИ БАЛТСКОГО УЕЗДА ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ

«Я знаю, что я ничего не знаю и чем больше я знаю, тем больше я ничего не знаю» – эта универсальная формула спасает от чувства обиды, разочарования, стыда за незнание того или иного события, факта, явления, процесса. Так произошло в очередной раз и со мной. К счастью, сделать открытие помогли прекрасные, интереснейшие люди.

13 января 2021 года произошло открытие одного из авторов (Коваля Г. П.) существования, истории еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии. В тот день была создана в Фейсбуке группа «Еврейские земледельческие колонии Юга Украины (Херсонская губерния)». Через несколько минут получен вопрос: «А почему только

«Херсонская губерния? А почему нет в названии колоний Балтского уезда?» Потом мне прислали их список и адрес ресурса «Еврейские корни», на котором размещены результаты генеалогических исследований Константина Рейфа. Человеком, открывшим для меня колонии, оказался великолепный журналист, прекраснейший человек Станислав Гоцуляк из Киева, пишущий, среди прочего, на темы культуры и спорта. С. Гоцуляк родом из Первомайска, его родители, бабушки и дедушки жили в селах Первомайского и Кривоозерского районов.

22 января, когда в Фейсбуке в этой группе разместил информацию о замечательной книге Павла Козленко, посвященной колониям Балтского уезда [1], получил письмо еще от одного прекрасного, великолепного человека Константина Александровича Рейфа, программиста, проживающего в Израиле, профессионально и успешно занимающегося генеалогией своей семьи и других семей еврейских колоний Балтского уезда и историей евреев Украины в разные периоды. А 24 января автор получил от К. А. Рейфа целую Вселенную еврейского мира Подольской губернии, всей Украины – десятки, сотни дел из большинства архивов Украины – оцифрованных, полностью доступных, хранящих, берегающих подробнейшую историю уничтоженного огромного Еврейского мира в Украине. Также получил материалы Константина Рейфа о его семье на сайте «Еврейские корни», который открыл для меня С. Гоцуляк.

История семьи, дедушек и бабушек Константина Александровича Рейфа достойного огромного многотомного романа и настоящего исторического сериала, который бы раскрыл историю нескольких поколений семьи во время жизни в местечках Украины, еврейских земледельческих колониях Балтского уезда, события 1900-1930-х годов и ад, кошмар и массовое уничтожение, полное крушение жизни во время Шоа, Холокоста во время Второй мировой войны.

Вот так, благодаря двум прекрасным людям Станиславу Гоцуляку, земляку из Киева и Константину Рейфу, земляку из Израиля, я открыл для себя мир еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии.

В 2017 году в Одессе вышла книга Павла Козленко «Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии» [1]. Монография посвящена истории земледельческой колонизации в Российской империи, особенностям существования еврейских земледельческих колоний на территории Балтского уезда Подольской губернии как в дореволюционное, так и в советское время, вплоть до их уничтожения в эпоху Холокоста. Книга для ученых, преподавателей, студентов, работников культурно-просветительских учреждений, всех, интересующихся исторической тематикой, а также генеалогией [2; 3; 4; 5].

Одесские историки-ученые Евгений Русланович Боринштейн, Павел Ефимович Козленко писали о еврейской колонии Богачевка [6].

В литературе и энциклопедических изданиях применяется название «колония» и «еврейское земледельческое поселение». Данные 10 колоний были расположены в Балтском уезде Подольской губернии.

Абазовка, колония, Балтского уезда, Корытнянской волости. 43 двора. Жителей 333 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 10 $\frac{1}{2}$ верстах и местонахождения Волостного правления в 2 $\frac{1}{2}$. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – город Балта (10 $\frac{1}{2}$ верст); ближайшая земская станция – село Корытна (2 $\frac{1}{2}$ в); ближайшая железно-дорожная станция «Балта» (18 $\frac{1}{2}$ в); попутная к губернскому городу – г. Балта (10 $\frac{1}{2}$ в). Колония Абазовка находится в 3 стане, в 9 урядническом участке, в 3 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), в 1 участке мирового посредника и во 2 участке судебного следователя [7, с. 1].

Абазовка основана в 1849 году на казенной земле. Люстрация 1872 г. нашла 40 семейств [8, стб. 40].

Жители колонии Абазовка (конец 1850-х годов): Бардир, Барнштейн, Бейзер, Бекерман, Белоус, Босаков, Бурд, Вайнштейн, Верман, Гершкович, Гершман, Герштейн, Гитгарц, Голдштейн, Гоникман, Гузман, Десятник, Дерман, Дубман, Жуз, Кароинер, Керейчман, Керцман, Кипершмид, Клейман, Коген, Копыт, Кореншан, Ланцман, Лихтман, Мендель, Мильштейн, Нахмис,

Пилитник, Посохвер, Рабинович, Ройтеншусин, Ротенберг, Сайбельман, Стариков, Судак, Трейбич, Тубеншлаг, Файнер, Флейшман, Хаимский, Хляп, Цекиновский, Шамыс, Шварцер, Швюкман, Шойхетман, Шпигель, Яланецкий [9]. Мортко Элиович Клейман [10].

Корытное. Расположено на реке Батижок (бассейн Днестра), в 10 км от районного центра и 17 км от станции Балта. Населения – 1400 человек. Совету подчинено село Казацкое (в 7 км от Балты), которое, по сути, является продолжением Корытного (или наоборот). Корытное основано в 1760 году. Неподалеку также существовала (до 1922 г.) еврейская земледельческая колония Абазовка, основанная в 1848 году. В Корытном, в семье местного священника родился Феодосий Левицкий. В Корытном рос и учился известный писатель, Герой Советского Союза П. П. Вершигора. В годы Великой Отечественной войны в селе действовала подпольная организация под руководством Л. В. Якубовского. На окраине Корытного обнаружено поселение трипольской культуры. Имеется природный заказник местного значения – Корытнянский. Родом из Казацкого Е. В. Де-Роберти, М. В. Ватсон [11].

Приведем часть текста интереснейшей книги Павла Козленко «Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии» [1] о колонии Абазовке.

«В 1848 г. Афанасий Андреевич Абаза, действительный статский советник, будучи управляющим Подольской палатой государственных имуществ, организовал в северо-восточной части Корытнянской волости Балтского уезда поселения для евреев-переселенцев. Так образовалась еврейская земледельческая колония, получившая в последствие название – Абазовка. Первыми переселенцами из Подольской и Киевской губерний, Бессарабской области были семьи Абрамко Мойше Лейбова Ямпольского (6 чел.) и Янкеля Волькова Кагана (8 чел.) из г. Балта; братьев Шулима Морткова Дубмана (9 чел.), и Волько Морткова Дубмана (8 чел.), братьев Алтер Абрамовича Глузмана (9 чел.) и Шмуиль Абрамовича Глузмана (7 чел.), братьев Дувида Хаскелева Сойбельмана (13 чел.) и Берко Хаскелевича

Сойбельмана (12 чел.) из м. Мястковка Ольгопольского уезда; Гилеля Дувидовича Дормана (4 чел.) из м. Красное Ямпольского уезда, Янкеля Шлиомовича Старикова (6 чел.) из м. Кодыма Балтского уезда; Кельмана Шмулиовича Сапожника (3 чел.) и Мошко Вольковича Лупинского (5 чел.) из м. Жорниця Липовецкого уезда; Айзика Иосифа Фридмана (6 чел.) и Берко Кельмановича Згута (4 чел.) из г. Измаила Бессарабской области; Нухима Мортковича Бловштейна (7 чел.) из г. Бендеры и Янкеля Берковича Уманского (5 чел.) из г. Сороки, а также Хаим Аронович Рудый, Арон Вольф Крайзман, Шимон Шойхетман, Сруль Ицко Мошкович Трейбыс, Шмуль Воль Срулиович Флейшман, Гершко Эйович Шварцбурд, Алтер Гершкович Судак, Борух Нахманович Клейтман, Меер Бер Хаимский, Шлиома Ушерович Трейгерман, Шмуль Овшиович Тубенчикас и др. Многие из которых через несколько лет изъявили желание возвратиться обратно в мещанское сословие. Колонисты были наделены землей по 16 дес. на душу. Колония пользовалась помощью еврейских общественных организаций, содействовавших интенсификации хозяйства. Колонисты занимались земледелием и садоводством.

Не имея опыта работы на земле и не получив пособия от казны на приобретение сельхоз инвентаря и рабочего скота, колонисты не обрабатывали свои участки, а отдавали их под выпас скота. В 1859-70 гг. число семей в колонии сократилось со 125 до 40, жители бедствовали, занимались мелкой торговлей, шорным промыслом. В 1872 г. люстрационная комиссия отняла у колонистов пашню и сенокосы, оставив лишь 94 дес. под усадьбы и выгоны для скота (позднее 80 дес. выгонов были распаханы под посевы зерновых и техн. культур).

Отношения между колонистами и местными крестьянами были добрососедские. Но, со времени гражданской войны, периода петлюровщины, когда по всей почти Украине пронесли кровавые погромы, местное крестьянство заняло враждебную позицию в отношении колонистов. Обострение достигло высшего предела летом 1919 г. в период контрреволюционного наступления на Советскую власть в Балтском округе, в

каковом наступлении приняли участие Корытнянские кулаки. Около этого времени начались ежедневные налеты на еврейские усадьбы, грабежи и убийства – было убито около 7-10 человек. Вначале колонисты держали отпор погромщикам, имея в своем распоряжении 10-12 винтовок, но в июле месяце самооборона была разоружена корытнянами. После разоружения через короткое время все евреи были согнаны местным крестьянством и прибывшими агентами в синагогу, где их заперли на 1-2 часа, причем требовали под угрозой убийства продажи усадеб местным крестьянам, указывая, что евреям место в Палестине. Благодаря вмешательству крестьянина Даниила Садковского евреи были освобождены и спасены. Но со следующего дня терроризированные колонисты стали продавать за бесценок усадьбы местным крестьянам и цветущая некогда колония Абазовка опустела. Остались лишь две вдовы беспомощные. Причем вырученные деньги от продажи зачастую отбирались в ту же ночь бандитами. Ввиду царившего в Балтском округе бандитизма в течении двух-трех лет колонисты боялись возбудить процесс против погромщиков. Лишь некоторые пытались осуществить это право причем в одном случае было отказано в ходатайстве о повороте дома, а в другом случае (Берко Шамис) иск был удовлетворен, но вернуться в колонию он побоялся ввиду угроз по его адресу. Однако, он был наделен там землей, которую обрабатывал личным трудом. В июле 1922 г. колонисты обратились в ОРТ с указанием, что корытнянские кулаки, участвовавшие в отрядах Заболотного, совершили указанный «легальный» разгром еврейских колоний и просили о восстановлении их прав. В 1923 г. инструктор, обследовав колонии, донес в Евсекции Парткома, что помещики усадеб совершенно разорили таковые, приведены в негодность сады. После сего в 1923 г. предъявлены иски тринадцатью погромленными с тем, что продажа усадеб явилась результатом бандитского террора местных кулаков...

В 1893 г. в колонии насчитывалось 43 двора и 333 жителя; в 1898-99 гг. – 280 жителей, в 1905 г. – 47 дворов и 324 жителя. В 1920 г. на средства Американского Еврейского благотворителя (возможно Агро-Джойнт – П.К.)

усадыбы евреев огораживались и в них были заведены насаждения. Представителем евреев колонии Абазовки был председатель Исполнительного Комитета Цацкин. В Абазовке была своя синагога. Раввином колонии Абазовки был Меер Шутман, а членами духовного правления были: Лейзор Колкер, Шимон Немеровский, Иось Бейзер, Рувин Коган, Шлема Коренман.

В Государственном архиве Хмельницкой области находится на хранении дело за 1860 г. «О еврее-земледельце колонии Абазовка Иосе Штибмане, уехавшем с семьей в г. Иерусалим».

В 1923 г. колония перестала существовать. Ныне территория Абазовки входит в состав села Корытное Балтского района Одесской области. Но евреи проживали в селе еще до начала 30-х годов [1; 12].

Еврейская колония Богачевка Велико-Мечетнянской волости. 67 дворов. Жителей 542 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 65 верстах и местонахождения Волостного правления в 11. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Кривое Озеро (16 верст); ближайшая земская станция – с. Великая Мечетня (11 в); ближайшая железнодорожная станция – «Врадиевка» (14 верст); попутная к губернскому городу – Врадиевка (14 верст). Колония Богачевка находится в 5 стане, в 17 урядническом участке, в 6 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), во 2 участке мирового посредника и в 5 участке судебного следователя [7, с. 35].

Богачевка основана в 1850 г.; 84 семейства (418 душ) коренного населения на 146 десятинах; по переписи 1897 года – жителей (все евреи) 506 [13, стб. 690].

Жители колонии Богачовка (конец 1850-х годов): Гольдфарб (семья предков Константина Рейф), Балиновский, Белый, Березовский/Березянский, Богомольный, Боковман, Борщ, Босовский, Бромфман, Бубар, Викнянский, Воловер, Гейман, Гильбурд, Гильман, Гильтмахер, Гитенмахер, Глухой, Гойхман, Довенман, Докторович, Дорфман, Дрейман, Заграй, Зеленый, Кальницкий, Клейнман, Косый, Лейдикер, Лейрман, Магазинник, Файндарг, Майоркович, Маламыд, Мертвый, Мечитпер, Мисюк, Острый, Портный,

Рингойт, Сальковский, Тетельбейм, Тивужнянский, Токман, Файнштейн, Фишильзон, Фирдман, Халфен, Шварцман, Швец, Шнайдер, Эльберман, Язовицкий [9]. Мошко Гамшиевич Дорфман; Шлиома Юдкович Токман [10].

Еврейская колония Волярка Чернявской волости. 43 двора. Жителей 309 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 43 верстах и местонахождения Волостного правления в 13. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Окна (8 в); Ближайшая земская станция – м. Окна (8 в), ближайшая железнодорожная станция – «Чубовка» (12 в); попутная к губернскому городу Чубовка (12 в). Еврейская колония Волярка находится в 1 стане, во 2 урядническом участке, в 4 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), в 1 участке мирового посредника и в 3 участке судебного следователя [7, с. 74].

Волярка основана в 1851 г.; на 80 десятинах 296 душ коренного населения [14, стб. 768].

Жители колонии Волярка (конец 1850-х годов): Бейнер, Бренер, Броун, Вайнер, Вайнсман, Герман, Гельман, Гендлерман, Гержой, Герценштейн, Герцман, Грабарник, Грановский, Дералинир, Ерлих, Каган, Клейтман, Коваливкер, Купершмид, Куршман, Лехтмахер, Лейхфман, Липович, Литвак, Майзнер, Макогон, Марочник, Молдавский, Неук, Печеный, Печерский, Плитман, Побережский, Рахман, Ройзенвасер, Ройзман, Руд, Столяр, Суперфин, Тетельман/Сатановский, Фаербарг, Фердман, Форойман, Френкель, Фридман, Фринкель, Хаис, Херсонский, Шерман, Штивельберг, Эсирьг [9]. Юкель Шлиомович Молдавский [10].

Еврейская колония Гельбинова Велико-Бобрикской волости. 43 двора. Жителей 70 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 36 верстах и местонахождения Волостного правления в 4. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Кривое Озеро (16 верст); ближайшая земская станция – с. Великий бобрик (4 в); ближайшая железнодорожная станция – «Жеребково» (14 в); попутная к губернскому городу – Жеребково (14 в). Колония Гельбинова находится в 5 стане, в 19 урядническом участке, в 7

участке судебно-мирового округа (мирового судьи), во 2 участке посреднического и в 5 участке судебного следователя [7, с. 89].

Жители колонии Гельбинова (конец 1850-х годов): Абрамский, Армер, Балиновский, Бастбойм, Бедерман, Бельфер, Березовер, Березовский, Берман, Богар, Бондарчук, Бульман, Вайсман, Винник, Винокур, Вирник, Волошин, Гельфанд, Гельфман, Герман, Герник, Гершенберг, Гилелев, Гиршензон, Глейзор, Голденбарг, Голдфельд, Голдыс, Горецкий, Гохман, Гриновский, Гриншпун, Гройслейб, Гуральник, Дерешева, Довгонос, Дорфман, Дызык, Жирницкий, Зальцман, Зародянский, Заславский, Злотницкий, Зятковский, Канер, Каплун, Каракс, Кестельман, Кигельман, Кипербарг, Кислер, Кишка, Койсеф, Койфман, Комрмин, Корфман, Кофия, Крацбух, Кропивянский, Крыпер, Крутер, Куперман, Ладыжинский, Лемешов, Любарский, Медвидь, Медведь, Мендель, Могилянский, Мудрык, Мучник, Мясковский, Немеровский, Новородский, Оксман, Оксер, Орингель, Острер, Пещанский, Пленик, Пленный, Плесков, Подгур, Полсур, Прилуцкий, Резник, Ройтенберг, Роздольский, Ротинер, Рустис, Рутгензир, Сигал, Ситкович, Слобидкер, Смисаровский, Солодар, Сребницкий, Срулеес, Стартиевский, Страшный, Сыгил, Тараховский, Темплявский, Теплицкий, Титлявский, Ткач, Тонконогий, Троянский, Тягунский, Удлер Учитель, Фельдман, Финкельштейн, Фишинский, Форц, Фримаш, Хиналис, Хлисман, Хмаров, Цигельман, Чорода, Чечельницкий, Шафранский, Шварц, Шейнгольд, Шехтерман, Шистерман, Щуровицкий, Эксельруд, Эльцуфен, Эрлих, Яковер [9]. Абрам Дорфман; Герш Лейба Иозыкович Шварц; Шлема Герш Кильманович Теплицкий; Сруль Дувид Беркович Теплицкий; Иос Лейбович Крацбух [10].

Приведем только одну страницу документов о истории жизни евреев-земледельцев еврейской земледельческой колонии Гельбиново Балтского уезда Подольской губернии. Сохранено написание и орфография того времени.

Министерство Государственных Имуществ Российской губернии, Подольская палата государственных имуществ по отделению хозяйственному,

стола первого 26 ноября 1860 года № 17412, Каменец-Подольск, о взыскании с евреев Пальчиковских 107 рублей.

В Подольский Губернский Комитет о поселении евреев земледельцев.

Мещанин Киевской губернии местечка Екатеринополя, еврей Шлиома Абрамович Пальчиковский испросив, в 1851 году, права на поселение Балтского округа. В колонии Гельбиновой, принес ходатайство о перечислении его в земледельческое состояние.

Усматривая из дел палаты, что упомянутый еврей, в настоящее время, не перечислен в земледельцы: во-первых, по случаю не записки его по ревизским сказкам, в числе мещан Киевской губернии, и во-вторых, по неблагонадежности к хлебопашеству, что явно доказал не устроившись в течении 10 лет положенным по инвентарю хозяйством, да при том живет в колонии не в полном составе душ, Палата Государственных Имуществ, основываясь на заверении Балтского Окружного Начальника, что с еврея Пальчиковского причитается [15, Арк. 154] в пользу казны поземельного оброка со времени отвода ему в колонии участка земли, то есть с 1851 по 1861 годы 99 рублей да кроме того за полученный в ссуду им бы 8 рублей, а всего 107 рублей имеет честь просить Губернский Комитет не оставить своим распоряжением исключения означенного Еврея Пальчиковского из списка Евреев, подлежащих к перечислению в земледельцы и за тем предписать Одесской градской полиции, Ананьевскому и Ольгопольскому земским судам взыскать упомянутые 107 рублей, с членов семейства Пальчиковского, проживающих в их ведении, именно: Бериша в Одессе, Лейбы в м. Гуляевке Дувида Рувина в м. Черноморском Андреевского уезда и Мортка Ольгопольского уезда в м. Бершади, потому уважению, что остальные члены семейства находящиеся в колонии на лицо крайне бедны, так, что на положение числящейся на них недоимки ни какого имущества не имеется, и чтобы деньги ими полностью были отосланы к Балтскому Окружному Начальнику, с последующим ее уведомить Палату.

Управляющий Палатою [15, Лист. 154 об.]

Еврейская колония Гершуновка Воронковской волости. 55 дворов. Жителей 349 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 43 верстах и местонахождения Волостного правления в 4. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – Резина (12 в); ближайшая земская станция – с. Воронков (4 в); ближайшая железнодорожная станция – «Бирзула» (30 в); попутная к губернскому городу – Крутые (31 в). Колония Гершуновка находится в 1 стане, в 1 урядническом участке, в 4 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), в 1 участке мирового посредника и в 3 участке судебного следователя [7, С. 90].

Гершунова основано в 1851 г. ста семействами; люстрация нашла 37 сем. По переписи 1897 г., жителей 597, из коих евреев 585. В конце XIX века на 145 десятинах 344 души коренного населения [16, стб. 429].

Жители колонии Гершоновка (конец 1850-х годов): Альтерман, Бекер, Бердман, Березовский, Беринзон, Беркович, Бермух, Блендойх, Блох, Бурл, Винник, Винницкий, Гамберг, Гарник, Герехин, Герман, Гершфельд, Гершман, Гильтер, Гитгарц, Глинберг, Гойхелбойм, Гойхман, Голендер, Голтман, Гохман, Гренцун, Гройсман, Гун, Дичь, Дувидзон, Жолнер, Жолкьер, Зайдель, Зайфман, Залкман, Заец, Зейфман, Кабанчик/Гиндес, Каган, Кац, Кацев, Кильштейн, Клейнман, Кондер, Крелчман, Кривец, Кримфис, Лейбер, Лейвий, Лейдерман/Щитыннык, Лерпольц, Лискер, Литвак, Лумер, Луцкер, Миль, Мейдельман, Мендес, Немеровский, Нисельбойм, Нульман, Перельмахер, Ройзенчейн, Рымалис, Салгиник, Сиал, Сире, Снитковский, Сойфер, Сокулер/Ерок, Сорокер, Столерман, Струль, Тарнопольский, Трахтынгорц, Трахтенштейн, Трость, Тылипман, Унтерман, Фредман, Фринкель, Хутор, Цыбульский, Шафир, Шварц, Шер, Ширгородский, Шильман, Шлаин, Шнайдер, Шойхет, Шор Штрикман, Штрихман, Эрлихман [9]. Лейзор Михель Воль Нахманович Шварц; Гершко Мошкович Кривец; Арон Ицкович Винницкий [10].

Колония Голоче Чернявской волости. 37 дворов. Жителей 239 [100] душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 52 верстах и местонахождение

Волостного правления в 9. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Окна (8 в); ближайшая земская станция – Окна (8 в); ближайшая железнодорожная станция – «Чубовка» (25 в); попутная к губернскому городу – Чубовка (25 в). Колония Голоче находится в 1 стане, во 2 урядническом участке, в 4 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), в 1 участке мирового посредника и в 3 участке судебного следователя [7, с. 101].

Голоче основано 1852 году 150 семействами. В конце XIX века на 152 десятинах 272 души коренного населения. Главное занятие – торговля скотом [16, ст. 639].

Население колонии Голоче (конец 1850-х годов): Аврас, Бар, Бельфер, Биксинбойн, Богопольский, Богуславский, Бромбарг, Бронфман, Бронштейн, Вайсман, Вакс, Винарский, Вишниеовецкий, Винокур, Гамбарин, Гарт, Гильтмахер, Гиндес, Гликман, Глинбарг, Голдюк, Голцер, Госис Гройсман, Губерман, Губерник, Губис, Гурфель, Гутенмахер, Гутмахер, Гонтмахер, Дайчман, Дехтяр, Загнитковский, Закман, Запман, Зибожный, Зилтерман, Каган, Кагрианский, Керчман, Килингер, Киржнер, Кицефман, Кнобель, Кнафельман, Клейнбарг, Койфман, Комар, Корох, Кравчик, Кричмер, Купершмид, Кушнир, Ладыжинский, Литман, Лудин, Маркзицер, Меджибойский, Милерман, Миньковец, Мидерман, Миль, Мойзман, Моргулис, Муляр, Неменский, Ноехович, Перлов, Подлибнер, Поргимер, Постернак, Рачицкий, Рахман, Рачицкий, Ройтер, Рыклис, Сигал, Сирота, Сондлер, Сорокер, Талысник, Тартас, Ткач, Токар, Тригер, Улянецкий, Файнштейн, Фаншиль, Фельдман, Фельшер, Фитерман, Фудым, Цисень, Цяцкин, Чалык, Чердак, Чульский, Шаргородский, Шварц, Шварцман, Шистерман, Ших, Шнайдерман, Шрайбер, Юковер [9]. Йойна Мошкович Шварц; Лейзор Янкелиович Шварц; Ехиль Лейбович Дехтяр; Волько Хаим Бирович Милерман [10].

Колония Маншуровка Мечетнянской волости. 72 двора. Жителей 758 душ обоого пола. Отстоит от уездного города в 64 верстах и местонахождения

Волостного правления в 24. Ближайшая почтовая станция – Кривое Озеро (10 в); ближайшая железнодорожная станция «Врадиевка» (7 в); попутная к губернскому городу – Врадиевка (7 в). Колония Маншуровка находится в 5 стане, в 17 урядническом участке, в 6 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), во 2 участке мирового посредника и в 5 участке судебного следователя [7, с. 280].

Маншуровка основана в 1851 году на казенной земле. Коренного населения 423 души, в пользовании коих 145 десятин. По переписи 1897 г. В колонии жителей 563, исключительно евреи [17, стб. 609].

Жители колонии Маншуровка (конец 1850-х годов): Бариль, Баринштейн, Бейн, Бондарь, Бродский, Вайсберг, Вайцман, Вайсман, Васер, Велнер, Весельный, Верба, Волох, Винокур, Гойхбарг, Глейзер, Гоцман, Грин, Гриншчейн, Гринберг, Гройсман, Дац, Домбман, **Жаймин**, Зайдман, Земельман, Кацев, Клейнман, Клопот, Ключман, Кравец, Курцман, Лейбельман, Лейзенбух, Лемпарт, Лернер, Люстровник, Маламыд, Межбейм, Мермельгичеан, Мильштейн, Молох, Нудель, **Островский**, Паис, Пельдевасер, Пельямпольский, Пилит, Пояк, Рабиновский, Ринфельд, Ройземблит, Ройтман, Сойбельман, Сокол, Сондмер, Тартаковский, Тепер (Гончар), Тетерь, Трейгер, Умикель, **Фаликер**, Фелер, Фишерман, Фишман, Френкель, Цимерман, Цукерман, **Чорный**, Шварцман, Швенцев, Шейнкер, Школяр, Шмуклер, Шойхет, Шор, Шрабман, Шрайман, Штаймер, Штрамель, Штромберг, Эйльман, Эрих, **Ярмольинский** [9]. Лейба Абрамович Гринберг; Симха Гершкович Кравец [10];

Еврейская колония Кулачевка (иначе – Кумачевка) [7, с. 242].

Кумачевка (иначе – Кулачевка), Велико-Мечетнянской волости. 14 дворов. Жителей 148 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 79 верстах и местонахождения Волостного правления в 11. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Богополь (12 в); ближайшая земская станция – с. Мечетня-Великая (11 в); ближайшая железнодорожная станция – «Голта» (13 в); попутная к губернскому городу – Голта (13 в). Колония

Кумачевка (иначе – Кулачевка) находится в 5 стане, в 18 урядническом участке, в 6 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), во 2 участке мирового посредника и в 5 участке судебного следователя [7, с. 244].

Кулачевку основано в 1851 г. В 1898 г. на 73 десятинах – 67 душ коренного еврейского населения. Земледелие имеет второстепенное значение; главное занятие – мелкая торговля. [18, стб. 901].

Жители колония Кулачовка (конец 1850-х годов): Балакирский, Бережинский, Бланк, Бортчинер, Винокур, Вовчук, Волченбойн, Галантер, Гальперин, Герман, Гитенмахер, Глитштейн, Глузштейн, Гремпель, Гримбарг, Гринкот, Еинешовский, Каган, Кибринзон, Киройнер, Клейман, Клейнерман, Кновер, Колар, Копель, Крейц, Ликияновский, Литвак, Мильман, Осадчий, Подлубнер, Полиский, Прилуцкий, Роникис, Ростовский, Сапожник, Сницаренко, Спивак, Фельдман, Черчик, Шапочник, Шинкаровский, Шварцман, Шлиомович, Шнайдер, Шнайдерман, Штейнгорт, Штромбарг [9]. Гершко Фроимович Клейман [10].

Колония Покутина, Велико-Мечетнянской волости. 28 дворов. Жителей 334 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 84 верстах и местонахождения Волостного правления в 9. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Богополь (12 в); ближайшая земская станция – с. Мечетня Великая (9 в); ближайшая железно-дорожная станция «Голта» (13 в); попутная к губернскому городу – Голта (13 в). Колония Покутина находится в 5 стане, в 18 урядническом участке, в 6 участке судебно-мирового округа (мировой судьи), во 2 участке мирового посредника и в 5 участке судебного следователя [7, с. 371]. Жители колонии Покутина (конец 1850-х годов): Арбитман, Бекман, Белинский, Бердычевский, Брик, Бронфман, Васерман, Вексяр, Воскобойник, Гойхбарг, Голденберг, Горный, Грибарник, Гурфинкель, Гутман, Довенман, Дорфман, Заславский, Каганзон, Каплун, Клейнер, Корфман, Кушнир, Ладыжинский, Левков, Листенгорт Литман, Мильман, Мочульский, Мытник, Немеровский, Обидер, Побирский, Постолов,

Ройзман, Саркас, Скатрук, Татка, Фельдман, Фломан, Фриман, Штутман, Эйдельман [9]. Мортко Герш Меерович Дорфман [10].

Колония Чабаново, Велико-Бобрикской волости. 13 дворов. Жит.48 душ обоего пола. Отстоит от уездного города в 56 верстах и местонахождения Волостного правления в 16. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – м. Кривое Озеро (4 в); ближайшая земская станция – Кривое Озеро (4 в); ближайшая железно-дорожная станция – «Жеребково» (16 в); попутная к губернскому городу – Жеребково (16 в). Колония Чабаново находится в 5 стане, в 19 урядническом участке, в 7 участке судебно-мирового округа (мирового судьи), во 2 участке мирового посредника и в 5 участке судебного следователя [7, с. 537]

Жители колонии Чабанова (конец 1850-х годов): Азинштейн, Балтовский, Бейдер, Биберман, Гарбер, Гимельфарб, Горбатый, Вайнштейн, Вайсбург, Вайсер, Вайсман, Дардык, Илым, Клейнер, Клейнман, Корчмарь, Краснов, Лангер, Лейфей, Лернер, Майман, Мисер/Зильберштейн, Молдавский, Мощинский, Рабинович, Ройтман, Солодкий, Сосна, Тайбер, Ташлицкий, Теплицкий, Теслер, Третьак, Ушель, Файнгерш, Феркер, Хапер, Хоромир, Цаповский, Шапочник, Шистерман, Шмуклер, Шнайдерман, Шойхет, Эрлих, Юсим [9]. Ицко Перец Гедель Дувидович Теплицкий; Хаим Янкелиович Молдавский; Герш Мехелиович Молдавский [10].

Укажем районы раввинатов (раввинских участков) в Подольской губернии.

Балтский. Его район: город Балта; волости: Крутянская, Писаревская, Чернянская, Цыбулевкая, Воронковская и Корытнянская и местечки Крутыфе, Кодыма, Рыбница, Окна и Ягорлык и колонии: Волярка, Голоче, Гершуновка и Абазовка.

Криво-Озерский. Его район – Волости: Велико-Бобрикская, Савранская, Песчанская и Челико-Мечетнянская и местечки Кривое Озеро, Саврань, Песчанка и Голосков и колонии: Чабаново, Маншуровка и Гельбинова.

Богопольский. Его район – Волости: Богопольская, Юзефпольская, Голованевская, Трояновская, Вербовская, Липовская и Даниловская и местечки Богополь, Концеполь, Юзефполь и Голованевск и колонии: Богачевка, Покутина и Кулачевка [7, с. 600].

В 1912 году в Балтском уезде Подольской губении проживало еврейского населения – 19.487 мужчин; 20441 женщин; 39.928 обоого пола; 367.655 общее население обоого пола. В городе Балта евреев – 6.275 мужчин; 6960 женщин; 13.235 обоого пола; 23.363 общее население обоого пола. Населенные места (кроме городов), в коих не менее 500 евреев – Богачевка: евреев 506; всего 506. Гершуновка: евреев 585; всего 597. Маншуровка евреев 563; всего 563 [19, стб. 651].

Интересные данные представлены на картах трехверстовках разных годов. Кроме изображения планов колоний, их расположения, соседних поселений, указано количество дворов в еврейских колониях.

На «Листе 27-8 Балта» 1868 – 1869 гг. указано количество дворов: еврейская колония Абазовка – 46, колония Гедзилово (Чебановка) – 18, еврейская колония Гельбинова – 52 [20].

На «Листе 27-8 (3) Балта» 1911 – 1923 гг.: еврейская колония Абазовка – 50, Гедзилово (вместе, не указано, что колония) – 47, еврейская колония Гельбинова – 52 [20].

На «Листе 27-9 Ольвиополь» 1869 г.: колония Богачевка – 55, колония Кумачевка – 23, еврейская колония Покитунова – 65 [21].

На «Листе 27-9 (3) Ольвиополь» 1922 – 1923 гг.: колония Кумачевка – 3, колония Богачевка – 62, еврейская колония Покитунова – количество дворов не указано [21].

Таким образом, мы видим краткую историю, местонахождение, административное и другое подчинение, развитие еврейских земледельческих колоний, поселений Балтского уезда Подольской губернии, списки жителей колоний в конце 1850-х годов.

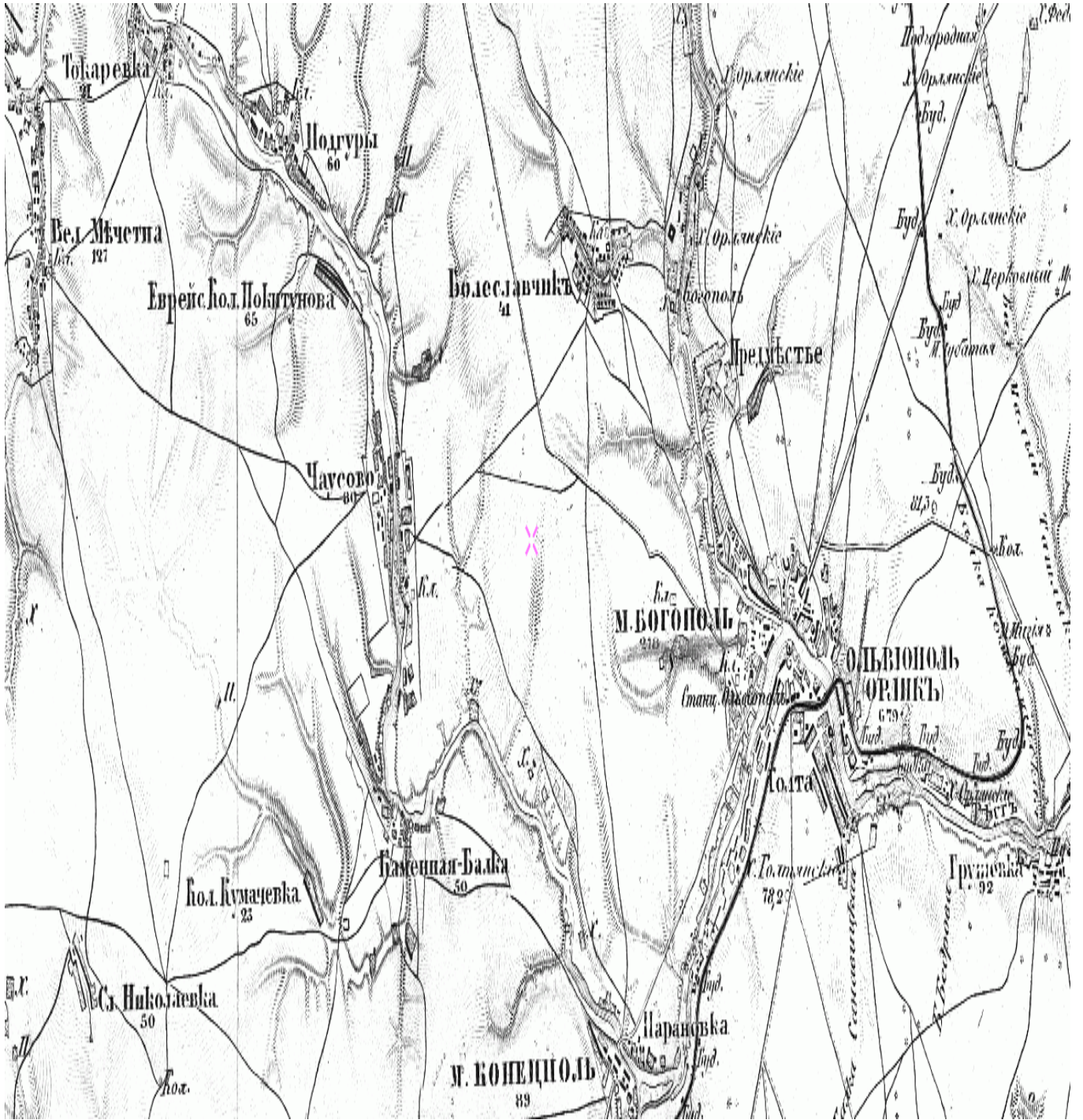
Литература и источники:

1. Павел Козленко. Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии / Павел Козленко. – Издательство «Экология». – Одесса. – 192 с.
2. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.odessitclub.org/index.php/kraevedenie/item/arutyunova-i-v-sherstobitov-v-v-2-copy>
3. Максим Суханов. В Одессе вышла книга о еврейских земледельческих колониях юга Украины.
4. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://hadashot.kiev.ua/content/v-odesse-vyshla-kniga-o-evrejskih-zemledelcheskih-koloniyah-yuga-ukrainy>
5. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://library.beit-grand.odessa.ua/books/literatura/odessika/kozlenko-pavel-ekzistencialnye-osnovaniya-evrejskix-zemledelcheskix-kolonij-baltskogo-uezda-podolskoj-gubernii-monografiya.html>
6. Е. Р. Боринштейн, П. Е. Козленко. Экзистенциальные основания еврейской колонии Богачевка / Евгений Русланович Боринштейн, Павел Ефимович Козленко / Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Голов. ред. М.М. Шитюк. – Випуск IV. – Том I. – Миколаїв: Типографія Шамрай, 2015. – 286 с. – С. 125 – 141.
7. Гульдман, Виктор Карлович. Населенные места Подольской губернии: (алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений) / В. Гульдман. – Каменец-Подольский: Тип. Подольского губ. правления, 1893. - [2], II, IV, 636 с.
8. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Том первый. А – Алмемар. – [1908]. – VIII с., 960 стб., 5 л. ил. : ил. – стб. 40.
9. Еврейские корни. Материалы исследований Константина Рейф. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://forum.j-roots.info/viewtopic.php?t=9239>

10. Еврейские корни. Материалы исследований Константина Рейф. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://j-roots.info/forum/viewtopic.php?t=9239&start=20> страница 2
11. Электронный ресурс. Режим доступа: http://kraeved.od.ua/history/b/balta_selenia.php
12. Электронный ресурс. Режим доступа: ar-ar.facebook.com
13. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Том четвертый. Бе-Абидан – Брес. – [1909]. – [8], 966 стб., 10 л. ил., карт.: ил. – стб. 690.
14. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона Том пятый. Бресьюир – Гадасси. – [1910]. – [8], 960 стб., 12 л. ил., карт.: ил. – стб. 768.
15. Справа про поселення євреїв різних громад в колонії Гельбінової, Балтського повіту. 24 лютого 1853 – 27 грудня 1860 р. Державний Архів Хмельницької Області (ДАХМО). Фонд 676, Опис 1, Справа 32. – Арк. 154 – 154 зв. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%85%>
16. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона Том шестой. Гадассий – Данте. – [1910]. – [12], 964 стб., 8 л. ил. : ил. – стб. 639.
17. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Том десятый. Ладенбург – Миддот. – [1911]. – [10], 958 стб., 4 л. фронт. (портр.), ил., карт.: ил. – стб. 609.
18. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Том девятый. Иудан – Ладенбург. – [1911]. – [14], 962 стб., 11 л. ил., карт.: ил. – Стб. 901.
19. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Том 12. Том двенадцатый. Обычай – Проказа. – [1912]. – [10], 962 стб., 12 л. ил., карт. : ил. – Стб. 651.
20. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.etomesto.ru/shubert-mar/27-8/>
21. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.etomesto.ru/shubert-mar/27-9/>

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1

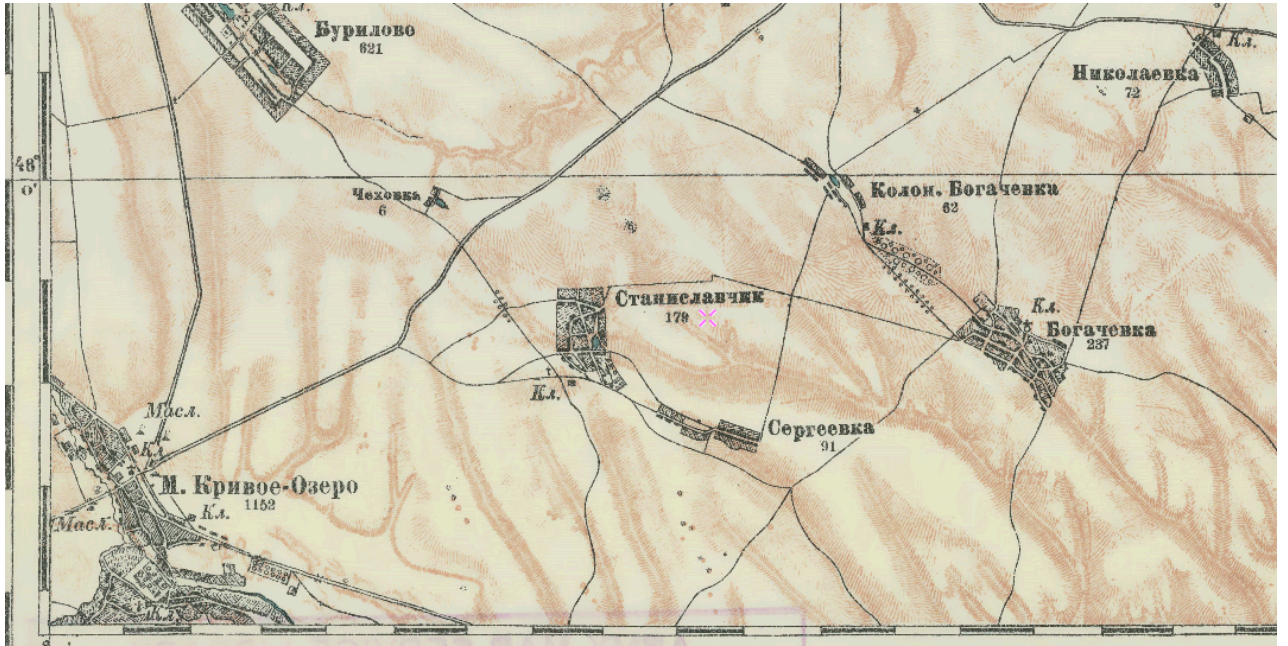

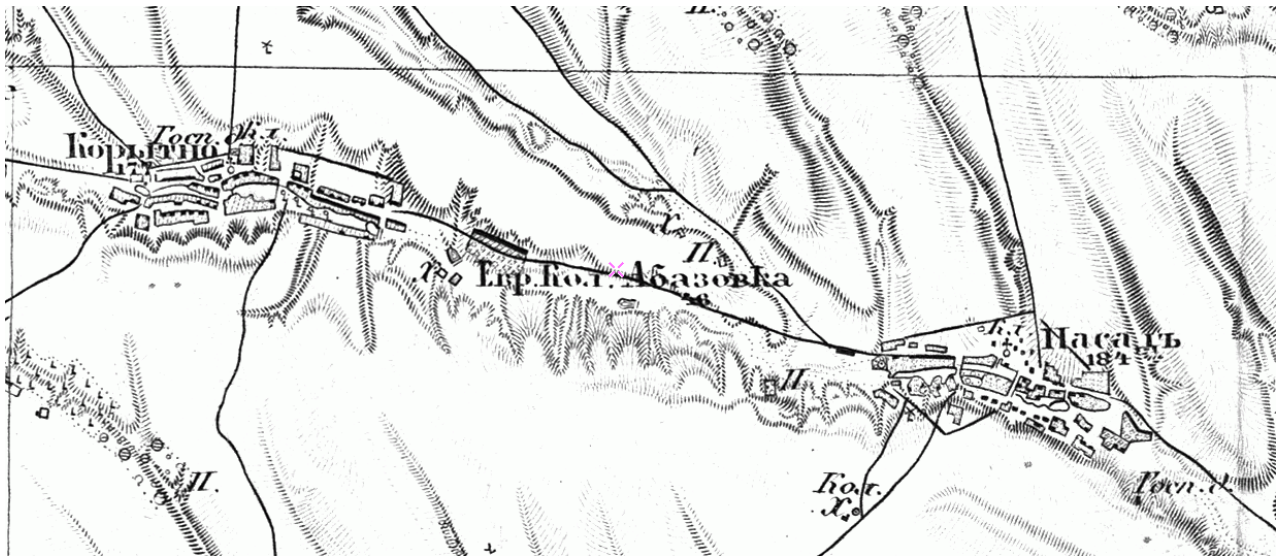

Приложение 4

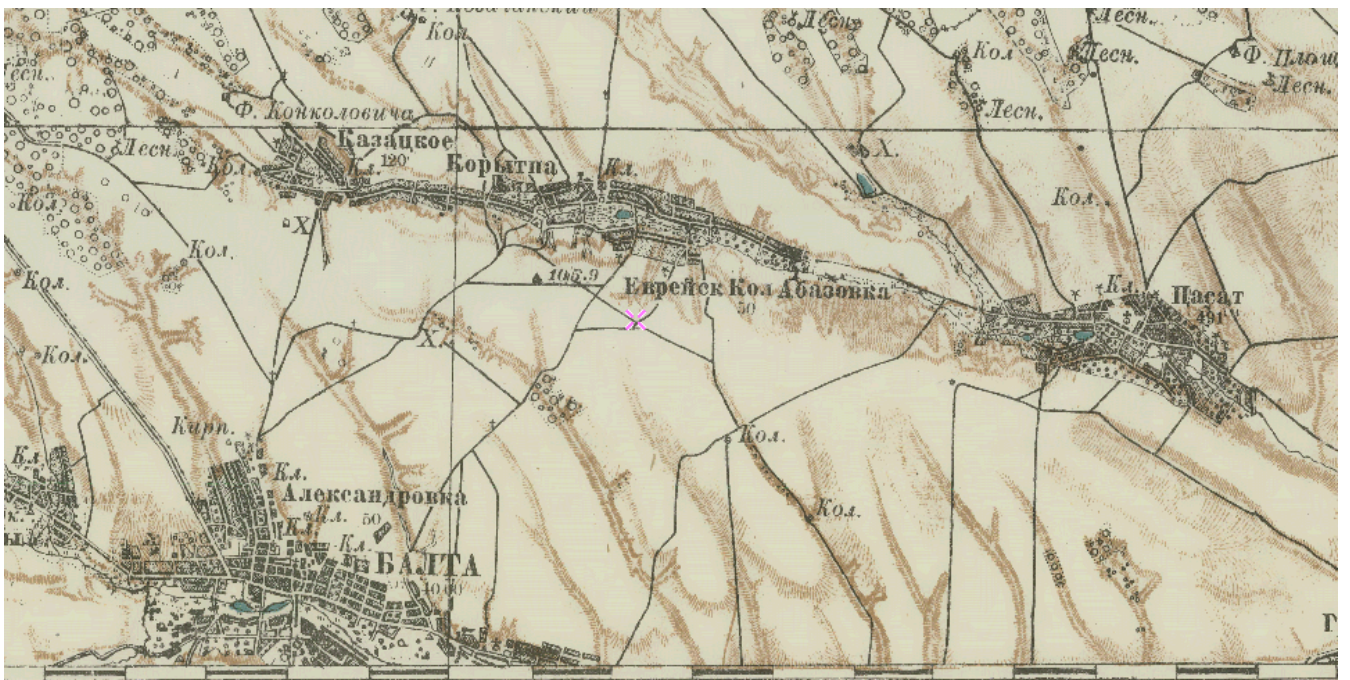

Приложение 5

Приложение 6

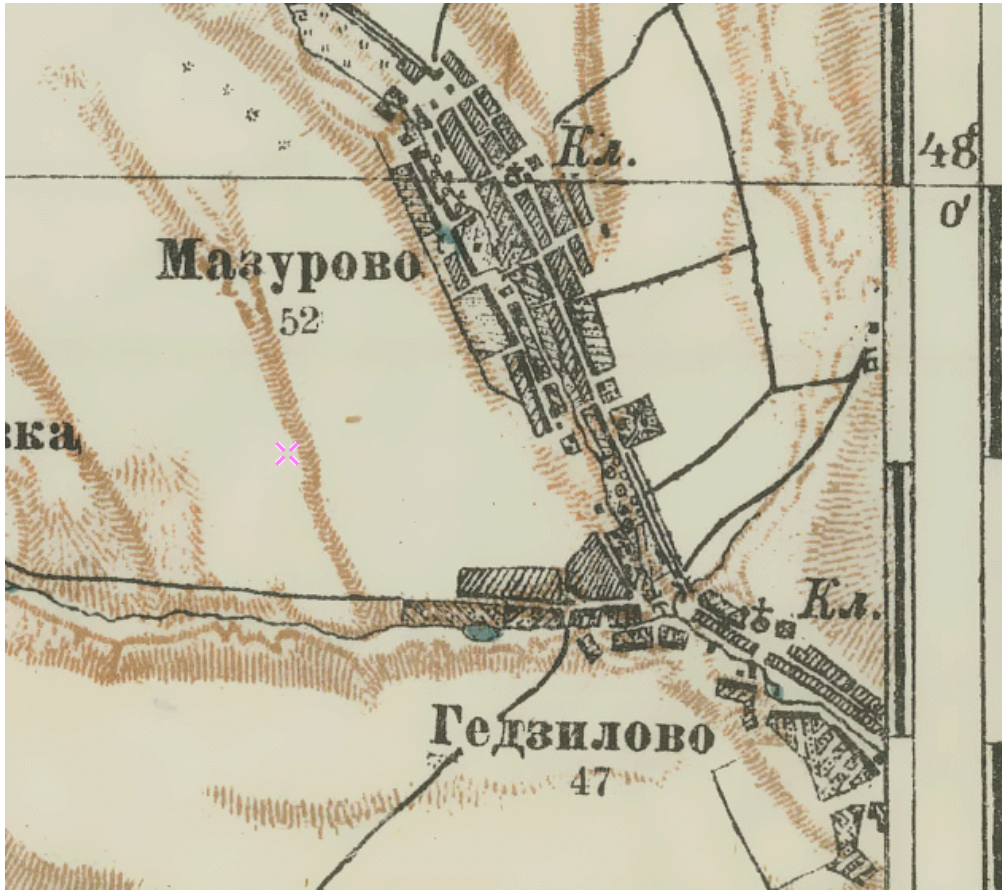

Приложение 7

Приложение 8

Приложение 9

Г. Коваль, Р. Коваль, О. Коваль

**ЄВРЕЙСЬКІ ЗЕМЛЕРОБСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ, КОЛОНІЇ БАЛТСЬКОГО
ПОВІТУ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

Анотація. В статті розказано про єврейські землеробські поселення, колонії Балтського повіту Подільської губернії. Зазначено роки заснування, географічне розташування колоній, кількість жителів та відстань до волосного, повітового, губернського центрів, залізничної станції. Перераховано поіменно прізвища євреїв хліборобів в кожній колонії. Зазначено райони рабинату (рабинських ділянок) в Подільській губернії. Наведено дані про кількість будинків у колоніях на топографічних картах різних років.

Ключові слова: євреї, землеробські колонії, жителі, поселення, список, Балтський повіт, Подільська губернія.

Г. Коваль, Р. Коваль, О. Коваль

**ЕВРЕЙСКИЕ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИЕ ПОСЕЛЕНИЯ, КОЛОНИИ
БАЛТСКОГО УЕЗДА ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ.**

Аннотация. В статье рассказано о еврейских земледельческих поселениях, колониях Балтского уезда Подольской губернии. Указано годы основания, географическое положение колоний, количество жителей и расстояние от волосного, уездного, губернского центров, железнодорожной станции. Перечисленно поименно фамилии евреев земледельцев в каждой колонии. Указано районы раввинатов (раввинских участков) в Подольской губернии. Приведено данные о количестве домов в колониях на топографических картах разных годов.

Ключевые слова: евреи, земледельческие колонии, жители, поселение, список, Балтский уезд, Подольская губерния.

G. Koval, R. Koval, O. Koval

**JEWISH AGRICULTURAL SETTLEMENTS, COLONIES BALTIC
COUNTY OF PODILSK PROVINCE**

Annotation. The article tells about Jewish agricultural settlements, colonies of the Baltic district of Podolsk province. Pavel Kozlenko, a researcher from Odessa on

the history of these Jewish colonies, is described as a profound, interesting work on research, a wonderful book by a researcher from Odessa. The years of foundation, the geographical location of the colonies, the number of inhabitants and the distance from the township, county, provincial centers, various institutions, the railway station are indicated. The affiliation of the colonies to different areas is indicated. It is shown, on the basis of archival documents, the movement, condition, position of Jews - farmers. The names of Jewish farmers in each colony are listed by name. Areas of rabbinate (rabbinic plots) in Podolsk province are indicated. Data on the number of houses in the colonies on topographic maps of different years are given.

Key words: *Jews, agricultural colonies, inhabitants, settlements, list, Baltic district, Podolsk province.*

УДК 94(477.73)(=411.16)

Мартіна Новицька

(Миколаївський юридичний ліцей

Миколаївської міської ради Миколаївської області,

м. Миколаїв, Україна)

науковий керівник: Катерина Аркуша,

(вчитель історії Миколаївського юридичного ліцею

Миколаївської міської ради Миколаївської області,

м. Миколаїв, Україна)

ВЛАС ДОРОШЕВИЧ ПРО ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ 1899 РОКУ В МИКОЛАЄВІ

Миколаїв від початку свого заснування був і лишається багатонаціональним містом. П'яту частину його мешканців на початок ХХ століття становили євреї. Саме єврейській громаді місто завдячує тим, що воно стало одним з найпотужніших економічних центрів Півдня Російської імперії. З 1860-х років євреї активно засвоювали всі напрямки міської економіки: торгівлю, промислову справу, суднобудівництво, банківську справу, кравецьке ремесло, швацтво, годинникарство, каретну справу, пекарство, володіння заїжджими дворами, готелями та нерухомістю, корчмарство та т.ін. Значна кількість євреїв зайнятих в економіці міста сформувала жорстку конкуренцію та, часто, негативне ставлення до них з боку християн, що в значній мірі сформувало передумови для наступних погромів.

На квітень 2021 року припадають трагічні роковини початку єврейських погромів на Півдні України. Перший зафіксований погром стався в Одесі у 1821 році. Після вбивства грецького православного патріарха Григорія в Стамбулі були розповсюджені чутки, що винуватцями його смерті, нібито були євреї - це стало поштовхом до вбивства безневинних одеських юдеїв. Надалі подібні акти насильства набувають регулярного характеру. Організатори погромів використовували різні інсинуації в якості приводів для їх початку при повному потуранні влади. Погроми на Півдні України, що сталися у 1859 році (Одеса), 1862 році (Білгород-Дністровський), 1871 році (Одеса), масштабні погроми 1881-1882 років зачіпили багато населених пунктів, серед яких був і Миколаїв (1881 рік). Вони сформували в населення стійке уявлення про те, що будь-яке беззаконня не буде покараним, якщо воно здійснене по відношенню до євреїв.

Наступний погром стався у 1899 році в Миколаєві. Про нього лишилося багато відомостей в літературі. Згадує про нього у своїх «Одеських оповіданнях» очевидець і безпосередня жертва погромників, письменник, перекладач, сценарист Ісаак Бабель. Також, свідком жахливого погрому 1899 року в Миколаєві став відомий журналіст, чудовий фільєтоніст Влас Дорошевич. Народився В. Дорошевич 5 (17) січня 1865 року в Москві. Освіту отримав в кількох московських гімназіях. Ще до закінчення гімназії розпочав репортерську діяльність в газетах: «Московський листок», «Петербурзька газета», «Будильник». Згодом, потрапивши до Одеси, у 1890-х роках, працював у місцевих газетах. Відомий літератор, журналіст, публіцист, театральний критик Влас Дорошевич помер 22 лютого 1922 року в Петербурзі.

Миколаївському погрому 1899 року він присвятив велику статтю, надруковану у 1905 році в II томі «Збірки творів. Лихоліття» [1], в якій засуджував та, подекуди, висміював дії погромників. Автор змальовував жахливі наслідки погрому, зазначаючи, що значну кількість у складі загонів погромників становили злодії та маргінальні елементи, які грабували оселі, майстерні, крамниці, втім, залишаючи не ушкодженими алкогольні

магазинчики, навіть, якщо ті належали євреям. Євреї ж, здебільшого заможні, переховувались у місцевих готелях, чекаючи на завершення актів агресії. Ті, які не могли собі цього дозволити виставляли у вікна ікони, на зразок християнських мешканців міста. Проте, як зазначив Влас Дорошевич, це не було панацеєю, оскільки хтось ретельно позначав єврейські оселі крейдою, напередодні погрому. Наведемо повний текст його статті мовою оригіналу:

«Южные города на Пасхе живут всегда немножко на вулкане. Перед праздниками расклеиваются объявления, в которых запрещаются скопища народа. По улицам ходят патрули. Чтобы «меньшая братия» чувствовала себя в эти дни подовольнее жизнью, устраиваются розговоры для «босяков». В жертвованиях на эти розговоры принимают очень большое участие евреи. Это, так сказать, страхование от погромов.

В этом году страховка не помогла.

В Николаеве, - 100 тысяч жителей, из них 30 тысяч евреев, - вспыхнул погром.

Эта грозная болезнь обладает страшной заразительностью.

- В Николаеве погром! - Это пронеслось, как раскаты грома над югом.

- Николаев! Николаев! Николаев! - только и говорят в Одессе, Херсоне, окрестных городах.

По рукам ходит номер «Южанина», где на первой странице жирным шрифтом отпечатано:

«Приказ и. д. николаевского военного губернатора. Апреля 21-го дня 1899 г. № 2173.

В виду появления в городе Николаеве уличных беспорядков и насилий над имуществом граждан, объявляю для всеобщего сведения:

- 1) Сборы народа на улицах, тротуарах и площадях воспрещаются.
- 2) Ворота и двери на улицу должны быть заперты и открываются лишь в случаях крайней необходимости.
- 3) Магазины, лавки и погреба, в которых продаются вино и водка, а также трактиры со спиртными напитками должны быть заперты, и

4) Виновные в неисполнении вышеозначенного будут подвергнуты мною ответственности на основании положения об усиленной охране».

Николаев, за последнее время быстрорастущий, шумный, оживлённый город, не узнаваем.

Приезжаю, - гостиницы переполнены.

- Приезжими?

- Нет, местными жителями. Еврейские семьи, нагруженные узлами, переселяются в гостиницы «до среды». Так и платят вперёд, какую угодно цену, до среды Фоминой недели. В подмётных письмах говорится, что 25, 26 и 27 апреля погром будет возобновлён.

Все банки заперты.

У отделения государственного банка караул с ружьями.

Около привозного рынка стал бивуаком казачий патруль.

Около думы - казаки.

На городском рынке ружья в козлах. Стоит пехотный караул.

На Соборной улице, - «Невском проспекте» Николаева, - большинство магазинов закрыто. В тех, которые открыты, железные шторы над дверьми и окнами подняты наполовину: словно вот-вот готовы закрыться при первой тревоге.

Мало прохожих.

Словно в городе чума!

Веет печалью, унынием, паникой.

Ужасом веет от окон, повсюду закрытых ставнями, от образов, выставленных в окнах, от маленьких образов, словно умоляющих о пощаде.

Вот большой, новый, красивый, трёхэтажный дом, которых теперь много растёт в быстро богатеющем Николаеве. Его фасад напоминает иконостас. В каждом окне, на воротах - образа.

Все ставни закрыты. Тишина. Дом точно замер. Только ярко горят на солнце золотые ризы икон.

Этот огромный дом словно в ужасе осеняет себя крестным знаменем.

Такие картины на каждом шагу.

На городском базаре, охраняемом солдатами, из десяти лавок открыта разве одна. На каждом шагу развороченные железные шторы, - следы погрома. Над дверьми открытых лавочек образа. Они решаются торговать только под охраной икон. Какое странное впечатление производит крошечная лавчонка готовой обуви с повешенной над нею Неопалимой Купиной, охраняющей это маленькое, жалкое достояние.

Вот лавка готового платья. На вывеске на двух чёрных фигурах, изображающих «фрачника» и франтовитого «сюртучника», большими буквами мелом написано:

- Христос воскрес!

На дверях, на вывесках всех запертых русских лавок мелом поставлены кресты. Иконы зачастую и в еврейских домах. Кресты и на запертых еврейских лавках.

Вот какой-то крупный бакалейщик поставил на всех вывесках своей запертой лавки крупные кресты. Бедняга, видимо, растерялся и забыл, что на вывеске ещё крупнее написано:

«Аарон Израилевич».

Или что-то в этом роде.

Ветер носит над городом пух, словно цветут тополи.

Целые улицы, где сплошь перебиты окна. Разбитые маленькие лавчонки, с заколоченными обломками досок дверьми и окнами. Свороченные и лежащие на боку будки, где торговали сельтерской водой. Полуразобранные штабели камня, заготовленного для мостовой. Местами разобранные тротуары.

Кварталы, в которых происходил погром, словно под снегом. Местами на несколько вершков летит пух. «Снег» этот сверкает на солнце; тротуары покрыты осколками стёкол.

Как будто какой-то ураган пронёсся над городом. И над всей этой картиной разрушения - уныние, ужас, ожидание нового погрома.

«Morituri» - евреи робко выходят на улицу узнать, что нового, обмениваются вестями, от которых мороз пробегает по коже.

- В Доброе отправлены две роты солдат.

- И в Березниковатом тоже!

- И в Новом Буге.

«Доброе» - земледельческая еврейская колония, в четырёх станциях от Николаева, туда, действительно, отправили солдат.

Березниковатое и Новый Буг - богатые местечки, где тоже, говорят, начались погромы.

- А что будет у нас?

- Полиция велит запираяться. Советуют на три дня запастись провизией.

И все эти вести с быстротой молнии разносятся по городу. И 30 тысяч человек с ужасом ждут, что их вот-вот пустят нищими.

И воспоминания о пережитых бедствиях, сплетаясь с ожиданиями грядущих, создают ужасную, мучительную атмосферу паники.

Беспорядки в Николаеве продолжались три дня, - из них первый день был днём озорства, второй - днём безобразий и третий - днём грабежа. Это обычный порядок еврейских погромов, которые начинаются всегда с озорства, переходят в разрушение имущества и заканчиваются обязательно грабежом.

На второй день Пасхи, 19 апреля, под вечер, часа в четыре, на захолустной Глазенаповской улице отдельные группы, человек по пяти, начали сворачивать будки, где торгуют сельтерской водой.

Как и во всех южных городах, в Николаеве такие будки на каждом перекрёстке. Торгуют в них почти исключительно евреи. Это было простое озорничество. Человек пять рабочих, совершенно трезвых, «принимались» за будку, срывали крышу, разбивали посуду, сифоны, с гиканьем, улюлюканьем, смехом сворачивали будку и шли дальше.

Так длилось до вечера.

В это же время на Сенной площади обычная большая толпа гуляла около балаганов. Мальчишки начали привязываться к проходившим евреям. В двоих начали кидать камнями, разбили им лица.

Тем кончились происшествия этого дня. Никто не был арестован. В центральных частях города даже не знали о том, что происходило на Глазенаповской улице.

Город спокойно заснул, и в уличных безобразиях никто не увидел начинающегося погрома.

Ночь прошла спокойно.

Ранним утром 20 апреля на Сенной площади начала собираться толпа. К десяти часам собралось около 5000 человек.

В Николаеве до 7000 заводских рабочих. Их было очень мало в толпе. Немного было и местных «слобожан», жителей слободки, отчаянного народа, больших пьяниц и озорников. Большинство состояло из пришлого люда, крестьян Орловской губернии, каменщиков, мостовщиков, плотников, землекопов. За последнее время Николаев привлекает массу пришлого чернорабочего элемента.

Они живут артелями, - так артелями и явились на площадь. Во всех беспорядках эти орловцы шли «в первую голову».

Толпа была совершенно трезвая. Подгулявших и «празднично настроенных» было очень мало.

На площади появилась полиция и 150 казаков. Но, конечно, они были бессильны против пятидесяти тысяч толпы.

В десять часов приезжал военный губернатор и обращался к толпе с увещанием. Толпа не расходилась, но и не буянила. Она толкалась на площади.

Так длилось до 12 часов, когда небольшая партия парней принялась громить еврейскую лавку готового платья на углу Сенной площади.

Толпа заволновалась.

Кинувшиеся к месту погрома полицейские и казаки, были встречены градом камней.

- Полицейский, такой сякой, не подступайся! Убьём! - кричали в толпе.

Вместе с тем, крики, хохот, улюлюканье, всё сильнее и сильнее раздавались на площади, - и около часа пополудни толпа, разделившись на две части, ринулась - одна часть по направлению к Католической и Херсонской улицам, другая бросилась по Песчаной.

Трудно понять, почему избраны были именно эти кварталы, - вовсе не богатые, скорее бедные. Но, очевидно, в тот день ещё не имелось в виду заняться специально грабежом.

Как на зло, Николаев теперь делает новые мостовые. И около Сенной и по всем улицам сложены огромные «штабели» камня. Толпа моментально была вооружена.

Бежали отдельными группами, человек по пятидесяти, мальчишки впереди.

Проходя теперь по этим разгромленным улицам, поражаешься тем тщательным выбором, который делался между русскими и еврейскими домами.

Мне говорили, что дома были заранее помечены коноводами. На воротах многих домов, действительно, написаны какие-то цифры мелом. На одних ноль, на других единица, на третьих двойка.

Значат ли примётки что-нибудь, или нет, но только толпа тщательно выбирала еврейские дома.

В окна одного из русских домов полетели камни. Хозяйка дома выбежала к толпе:

- Что вы делаете? Мы русские, православные!

- Так чего ж вы заставляетесь ставнями?!

И град камней моментально прекратился.

Домовладелец-еврей Корсунский, на углу Херсонской и Малой Морской, имеющий огромный, новый трёхэтажный дом, встретил нахлынувшую гурьбу, человек в пятьдесят, у ворот поклонами. Он пригласил буянов к себе в квартиру, приказал подать в столовую всё, что было в доме съестного;

- Угощайтесь!

И предложил 25 рублей на чай:

- Только не трогайте моего дома!

Буяны выпили, съели всё, что было поставлено, взяли 25 рублей и сдержали слово: в доме не разбито ни одного стекла.

Вообще погром не носил особенно злобного характера. Это было скорее озорство, «баловство» расходившейся толпы.

Тут было больше издевательства, чем злобы.

Громили нищенские мелочные лавочки и лавочки бедных ремесленников.

Бежали от лавочки к лавочке и мимоходом колотили стёкла. В толпе, очевидно, были коноводы.

Раздавался свист.

- Ребята, стой, лавочка!

Мальчишки пусками камнями в стёкла. Взрослые выламывали рамы, двери, и всё, что было в лавочке, - табак, спички, пуговицы, свёртки чая - летело в окна «на шарап».

Стойки, мебель ломали, били посуду, распарывали перины, подушки и бежали дальше, кидая камни в окна, пока не останавливала новая команда:

- Ребята, стой, лавочка!

Попрятавшихся евреев никто не искал. Обычных при прежних погромах случаев истязаний, тяжких побоев, насилий над женщинами не было.

Встречавшихся на пути евреев хватали и били. Но это не были жестокие побои озверевшей черни. Это было скорее издевательство над беззащитным. Надавав пощёчин, толпа с руганью отпускала побитого. В этом больше глумления, чем желания причинить тяжёлый вред.

За весь день был только один случай ограбления на улице. Одну проходившую по улице еврейку встречная толпа заставила снять 6 колец.

Только в одном месте я видел следы жестокой, неукротимой злобы.

Это - в доме крупного городского подрядчика еврея Либина. Либин - крупнейший в городе, почти миллионер, подрядчик по мостовой части.

В толпе, громившей его дом, было много мостовщиков, рабочих его конкурентов.

У Либина была обстановка, стоившая тысяч двадцать. Не осталось щепки на щепке.

Его дом представляет страшную картину разрушения.

Все комнаты завалены обломками дерева и осколками посуды. В одной из комнат валяется остов рояля, с разбитой крышкой, с оборванными струнами. Не мало нужно трудов, чтоб так искромсать несчастный инструмент! Разорjali дочиста. Обрывали даже грошевые, тростниковые шторы на окнах.

Когда вы идёте по полу, - чувствуете, как половицы пляшут под ногами. Поднимали полы, отдирали доски, ища, не спрятал ли где Либин деньги. Разбили всё даже в подвале под домом.

Большую несгораемую кассу вытащили во двор, колотили большими камнями, железными ножками от кроватей - и ничего не могли поделать.

Быть может, вид этой неподдающейся кассы и озлобил так толпу. Толпа искала Либина, допрашивала у его рабочих:

- Где хозяин?

Рыла и шарила везде. Но, к счастью, не нашла спрятавшихся в сарае несчастного подрядчика с семьёй.

Это, кажется, единственный случай истинно-злобного погрома. Во всех остальных толпу, видимо, просто развлекали звон стёкол и летящий по воздуху пух.

Это безобразие продолжалось до четырёх часов, когда толпа разошлась небольшими группами по разным сторонам, на ходу продолжая бить стёкла.

Так перебили стёкла в обеих еврейских синагогах, еврейской дешёвой столовой, опрокинули много будок с сельтерской водой.

Второй день погрома кончился. Пострадало 79 еврейских помещений. Убытка, - не считая убытков г. Либина, - заявлено на 25 тысяч.

Николаев охватила паника. В окнах появились иконы, пасхи, ночью многие нарочно открыли ставни и зажгли лампы, чтобы толпа в случае

ночного погрома видела, что здесь живут христиане. Иконы, как я говорил, появились и во многих еврейских домах. Николаев не спал.

Но ночь снова прошла как нельзя более спокойно.

Утро 21 апреля застаёт Николаев на военном положении.

В районе Сенной площади и нового базара с каменными лавками разъезжают патрули.

Часов с семи утра в рабочих кварталах около Сенной начинается движение. По углам улиц сходятся большие группы. Толпа собирается и на Сенной. Появились бабы, - верный признак, что предстоит грабёж.

Толпа собирается именно для грабежа. На всех почти задержанных в этот день найдено по несколько надетых одна на другую рубах. По три, по пяти, даже по восьми.

- Зачем это?

- Всё так ношу!.. Для здоровья! - объясняют одни.

- На случай казаков. Ежели нагайками разгонять будут, чтоб не так больно было! - более чистосердечно сознаются другие.

Это один из обычных приёмов при погромах.

В половине десятого эта толпа с криками: «идём бить лавки!» - устремляется на базар.

С половины десятого до полудня длится разгром базара.

Бьют почти исключительно еврейские лавки, торгующие, по большей части, готовым платьем, но мимоходом разбивают и сапожную лавку одного из старейших русских торговцев Николаева.

Лавки заперты. Железные шторы спущены. Толпа разбивает камнями, влезает в лавки, наскоро тут же переодевается.

Многие из пойманных имели курьёзный вид.

На одном, например, было надето, один на другой, шесть пиджаков, пять панталон. «Слоёный джентльмен» едва мог ходить, не в состоянии был согнуть руки.

Одного «босняка», рабочего из порта, поймали с поличным потому, что он не только не мог бежать, - не мог идти. В участке он молил, чтоб прежде всего с него сняли обувь. Ноги у него совсем посинели. Пришлось разрезать обувь, чтоб её снять. Оказалось, что злосчастный человек грабил лавку обуви и надел женские полусапожки!

Ловили изумительно толстых баб, у которых из-под накинутых новёшеньких ротонд вынимали по штуке фая, сукна, миткаля, по шести фуражек, по пяти с половиной пар разрозненных ботинок, - всё это вместе!

Толпа не подпускала полиции. Камни летели градом.

- Пристав, не подходи! - кричали в толпе.

Между тем подошли войска. Они окружили базар. Казаки с двух сторон въехали на базар, - толпа бросилась врассыпную.

Отдельные группы были окружены и задержаны.

Разбежавшаяся толпа устремилась в слободку, - там громили мелкие еврейские лавочки и разбивали стёкла.

Так кончился третий день погрома.

Весть о Николаевском погроме разнеслась по ближайшим посадам.

И вот 22 апреля утром на привозном рынке появилось необыкновенное количество телег.

Это были «посадские люди» из Калиновки, из Гороховки, из Богоявленска, жители которого считаются отчаянными головорезами и готовы на грабёж во всякое время дня и ночи, из Водопоя, знаменитого своими конокрадами.

Они понаехали в город в телегах, нагруженных заготовленными «для всякого добра» пустыми мешками, - на каждой телеге парней по шести, по восьми.

Если б не успели предупредить, - образовалась бы толпа тысяч в пятнадцать. Но какая толпа!

К счастью, приезд «посадских людей» был грандиозен до курьёза.

- Перед пасхой такого базара не было!

Прискакали казаки и «посадских людей» с их телегами и заготовленными мешками, выпроводили из города.

«Посадские люди» сорвали злость на еврейском кладбище, мимо которого они ехали: разбили дом сторожа и исковеркали много памятников.

И живым, как видите, досталось и мёртвым.

В итоге, не считая застоя в делах, эти три дня стоили Николаеву, вероятно, около 300 тысяч. Дорог был третий день грабежа.

В двух тюрьмах Николаева, - городской и морской, - содержится около 400 арестованных.

Около двадцати человек получили тяжёлые раны камнями.

Убит единичным, неизвестно пока кем сделанным, выстрелом один. Достоверно только, что стрелял не еврей. Убитый кидал камнями и кричал;

- Бей живее!

Он оказался... евреем!.. Известный в городе вор, думавший, очевидно, «попользоваться» при грабеже единоверцев.

Участки Николаева переполнены «поличным», - вещами, найденными у грабителей.

Чего тут нет! И измазанные в грязи, изорванные штуки шёлковой материи, и пачки махорки по пяти копеек, и детские соломенные шляпы, и лисьи салопы, и грошевые леденцы, и даже коробки шведских спичек.

Подводя итоги беспорядкам, следует ещё раз отметить этот факт: толпа всё время была трезвая. Винных лавок не разбивали.

На одной из слободских улиц перепуганный сиделец казённой винной лавки хотел было запереть лавку, но буяны его остановили:

- Стой. Не надо!

И заставили продавать им водку, расплачиваясь совершенно аккуратно.

Хотя, вообще, пили мало. В одной, например, из винных лавок около Сенной в один и тот же день Пасхи торговали: в прошлом году на 600 рублей, в этом около 150-ти. То же замечалось в других лавках.

Толпа была безобразна, но не пьяна.

Влас Дорошевич»

Такі, трагічні події сталися в м. Миколаєві під час святкування Пасхи 1899 року. Надалі єврейські погроми в Миколаєві повторювалися неодноразово у 1905 та 1919 роках. Дослідженням цих явищ в історії нашого міста займалися відомі науковці: Л. Л. Левченко, В. В. Щукін та ін. Їх нариси опубліковані, в тому числі, на сторінках збірок матеріалів конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» [2].

Література та джерела:

1. Дорошевич В. М. Собрание сочинений. Том II. Безвременье. М.: Товарищество И. Д. Сытина, 1905. С. 38.
2. Щукін В. В. Еврейский погром в Николаеве в 1919 году / В. В. Щукін //Історичні мідраші Північного Причорномор'я. - Вип. VII. - Т. II. С. 237 - 248.

ДОДАТКИ**Додаток 1**

Влас Дорошевич

М. Новицька, К. Аркуша

**ВЛАС ДОРОШЕВИЧ ПРО ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ 1899 РОКУ
В МИКОЛАЄВІ**

Анотація. В статті представлено нарис журналіста Власа Дорошевича про єврейський погром 1899 року в Миколаєві, в якості історичного джерела.

Ключові слова: Миколаїв, погром, євреї, постраждали, Пасха.

М. Новицкая, Е. Аркуша

**ВЛАС ДОРОШЕВИЧ О ЕВРЕЙСКОМ ПОГРОМЕ 1899 ГОДА
В НИКОЛАЕВЕ**

Аннотация. В статье представлен очерк журналиста Власа Дорошевича о еврейском погроме 1899 года в Николаеве, в качестве исторического источника.

Ключевые слова: Николаев, погром, евреи, пострадавшие, Пасха.

М. Novitska, K. Arkusha

**VLAS DOROSHEVYCH ABOUT THE JEWISH POGROM OF 1899
IN MYKOLAYIV**

Abstract. The article presents Vlas Doroshevich essay, as a historical source. This essay is about the Jewish pogrom of 1899 in Mykolayiv.

Key words: Mykolayiv, pogrom, Jews, victims, Easter.

УДК 94(477.73)(=411.16)

Назарій Рубаняк

(журналіст, редактор,

м. Миколаїв, Україна)

ЄВРЕЙСЬКА ПЕРІОДИКА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Єврейська культура надзвичайно яскрава та цікава у всій її багатогранності. Але як власне вона була репрезентована та коли почала висвітлюватися? Які видання існували на території сучасної України та хто власне став рупором розвитку єврейської журналістики на вітчизняних теренах?

Звертаючись до різних джерел, знаходимо інформацію про те, що в Російській імперії одним із перших періодичних видань стала газета «Дер беобахтер ан дер Вейхзел», яка видавалася у Варшаві з 1823 року. Ініціатором став єврейський педагог та письменник А. Ейзенбаум. Надалі пам'ятним є 1841 рік, який ознаменував появу «Пірхей цафон».

Варта уваги і «Ха Меліц», яка відтворювала ідеї Хаскали в 1860-70-х роках. Це видання піднімало гострі соціальні проблеми єврейства.

Загалом єврейська періодика видавалася трьома мовами: їдиш, іврит та російською.

Так в цей час справжнім культурним єврейським центром півдня України в плані періодики стає Одеса. Саме тут в 60-х роках ХІХ століття виходить вже вищезгадана щотижнева «Ха Меліц». Натхненником розвитку їдишської

літератури стає Олександр Цедербаум, який до цієї газети створює спеціальний додаток «Кол мевасер».

27 травня 1860 року можна вважати датою народження єврейсько-російської періодики, адже Осип Рабинович в Одесі випускає перший номер щотижневої газети «Світанок». Ціль періодичного видання – зближення євреїв з оточуючими їх народами. Саме видання проіснувало рік і на зміну йому прийшло нове під назвою «Сіон». Його ідеали – просвіта та емансипація.

В цей час на території сучасної України діють й інші видання. Наприклад, в Львові – «Хе-Халуц», в Києві – «Ді ідіше фолсбібліотек», в уже вищезгаданій Одесі – «Пердес», «Ха-Шіллоах» та «День».

Останню видавали якраз О. Цедербаум та А. Гольденблюм. Так ця газета, ставлячи за мету просвіту, приділяла увагу питанням юридичного та суспільно-економічного становища російських євреїв. Приводом для заборони діяльності видання стали єврейські погроми в 1871 році, після яких один із її авторів І. Оршанський закликав єврейську спільноту притягнути до відповідальності винних у цих погромах.

Крім того, різні потоки лівих політичних партій своєчасно видавали матеріали, спрямовані на читачів євреїв, різними мовами.

Після Лютневої революції відбулося значне зростання єврейських періодичних видань. В цей час діють такі газети як «Га-ам», «Найє цайт», «Га-Шілоах», «Га-Гинна», «Кнессет», «Мацуот», «Баркай». Важливий момент: вони знову почали друкуватися на івриті, адже в роки Першої світової це було заборонено.

Важливою подією стала легалізація політичних партій в 1905 році, яка власне стає каталізатором роботи різноманітних партійних журналів, хоча більшість з них були короткостроковими. Видаються в основному російською мовою. Основний наголос робиться на єврейському національному пробудженні. Так, щотижневник «Новий Схід» розпочинає свою роботу в 1910 році. Його редактором був М. Вінавер. Та вже в 1915 році влада закриває це

єврейське видання. І хоча видання діє на території Росії, все ж знаходить відклик і в українських євреїв.

Але повернемося до півдня України.

До кінця 1919 року Крим став одним з центрів Російського сіонізму, тому що тільки через його порти легально здійснювалася еміграція євреїв до Палестини. Зміцнення позицій сіоністських організацій Криму відбилося у створенні нових друкованих органів. Протягом 1919 р. в Керчі виходив «Бюлетень Керченського комітету сіоністських організацій» [1].

З березня 1920 року видання стало виходити під новою назвою – «Вісник єврейського життя» (орган Тимчасового Мерказу при Сіоністської Організації в Таврійській губернії).

З кінця 1922 року етнічну пресу багатонаціонального Криму стала представляти тільки кримськотатарська і тільки більшовицька періодика. Євреї півострова (5,6% населення) залишилися за рамками системи національних видань [2].

Після 1918 р. Румунія анексувала провінції Бессарабію та Буковину, райони з великою кількістю невпорядкованого єврейського населення. У Черновіці (Буковіна; Ром., Чернауці; мод. Чернівці) літературно-політичний журнал "Черновіцер" (1928–1938) випускався майже до початку Другої світової війни, коли Радянський Союз окупував і анексував регіон. За часів комунізму єврейська релігійна громада видавала тримовний журнал румунською, ідишем та івритом «Revista cultului mozaic din R.P.R. [3].

В період між двома світовими війнами розвиток єврейської періодичної преси набув одностороннього характеру. Радянська влада наклала ряд заборон, але тим не менше на території України на їдиші виходили «Дер штерн», «Пролетарішер фон», «Одесер арбетер».

Вже у 80-ті роки ХХ століття з'являються різні дисидентські видання.

Звертаючись до періоду незалежності України, необхідно зазначити, що наразі функціонують газети та інтернет-видання «Єврейський Київ» та

«Хадшот», який, до слова, заснований під кінець радянського періоду, в січні 1991 року.

Також в Миколаєві релігійною громадою нині видається єврейська газета «Яхад». За інформацією сайту – вона була створена за особистою ініціативою головного рабина міста та області Шолома Готліба в червні 2002 року, її головними редакторами були С. Козлов та І. Пох [4].

У 2009 році відновлено видання миколаївської єврейської газети. Товариство єврейської культури перемогло в конкурсі бізнес-проектів, який проводив в Україні американський фонд «Натан», що дало можливість заново почати видавати газету [5].

Власне видано декілька довідників про єврейську спадщину. Найперше це книжка Вікторії Хітерер «Документи з єврейської історії XVI–XX ст. в київських архівах» і путівник «Документи з історії та культури євреїв в архівах Києва», що його впорядкував Юхим Меламед. Останнє видання – результат величезної роботи українських дослідників – є частиною масштабного проекту опису єврейської спадщини Східної Європи. Це було вже третє відродження видання «Бокер», назва якого перекладається як «ранок». Найперший номер газети вийшов у 1990 році. Вона видавалася на членські внески організації. Але через фінансові проблеми в 1990-х роках багато євреїв виїхали з України, і видання газети припинилося. Другий раз єврейська громада спробувала відновити газету в 2000 році, але все ті ж фінансові проблеми призупинили випуск. Газета «Бокер» виходить раз на місяць, розповсюджується безкоштовно [6].

Важливу роль в сучасній єврейській періодиці України відіграють газети «Хеседів».

Газета "Єврейський оглядач" заснована у 2000 році як інформаційно-аналітичне видання Єврейської конфедерації України. Виходить російською мовою один раз на місяць (в друкованій та електронній версії). Поширюється в десятках єврейських громад і організацій по всій території України, а також за кордоном. Газета є одним з провідних національно-культурних видань України.

Вона відображає проблеми і досягнення єврейської громади України, висвітлює єврейське життя в країні і світі в усьому її різноманітті. Основні рубрики – «Шляхи і долі», «Єврейська Україна», «Єврейський світ», «Діаспора», «Ізраїль», «Близький Схід», «Це було, було», «Ім'я», «Живий куточок антисеміта». Головний редактор - Михайло Френкель - заслужений журналіст України, лауреат премії ім. Зєєв Жаботинського «За сприяння міжнаціональній згоді» [7].

Необхідно згадати і про «Єврейські вісті» - газету Єврейської ради України, яка була створена в квітні 1991 року і виходила раз на місяць. Матеріали друкувалися українською, російською та ідиш.

З огляду на вищевикладене можна зазначити, що для розвитку єврейської періодики був характерний акцент на суспільно-економічному житті та національному пробудженні. В той же час її унікальність полягає в багатогранності мов, якою вона видавалася. Сучасні українські міста в різні періоди ставали базою для видань, які пропагували єврейську культуру. В той же час на сьогоднішній момент в Україні існує багато єврейських видань, які задовольняють потреби єврейської меншини.

Література та джерела:

1. Яблонская Н. Возникновение и развитие еврейской прессы Крыма – 2020. – URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36521/58-Yablonoyskaya.pdf?sequence=1> [Дата обращения: 22 декабря 2020].
2. Крымская АССР (1921-1945) / Сост. Ю.И. Горбунов. – Симферополь: Таврия, 1990. – 320 с. – Вып. 3. – С. 284.
3. Greenbaum A. Newspapers and periodicals / Jews in Eastern Europe. URL: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Newspapers_and_Periodicals [Date of appeal: 29 of December 2020].
4. Газета «Яхад» URL: <https://ujew.com.ua/objects/nikolaevskaya-oblast/nikolaev/gazeta-yahad-8> [Дата звернення: 23 грудня 2020].

5. Издание еврейской газеты «Бокер» возобновилось в Николаеве. URL: [[Издание еврейской газеты «Бокер» возобновилось в Николаеве \(prichernomorie.com.ua\)](http://prichernomorie.com.ua)].

6. Фінберг Л. Єврейська спадщина в Україні URL: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/732/> [Дата звернення: 23 грудня 2020].

7. Еврейский обозреватель. Информационно-аналитическое издание еврейской конфедерации Украины URL: [[О НАС | Еврейский Обозреватель Еврейский Обозреватель \(jew-observer.com\)](http://jew-observer.com)].

Н. Рубаняк

ЄВРЕЙСЬКА ПЕРІОДИКА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ:

ІСТОРИЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Анотація. В статті проаналізовано аспекти, причини та перспективи формування єврейських видань на території сучасної України в період Російської імперії, Радянського Союзу та за часів незалежності. Мета статті – ознайомитись з феноменом єврейської періодики в нашій державі та прослідкувати її історичну ретроспективу і трансформацію. Проблематикою вивчення єврейських видань займалися такі дослідники як А. Грінбаум, Н. Яблонська, Ю. Горбунов та інші.

Ключові слова: журналістика, єврейська періодика, видання.

Н. Рубаняк

ЕВРЕЙСКАЯ ПЕРИОДИКА НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ:

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Аннотация. В статье проанализированы аспекты, причины и перспективы формирования еврейских изданий на территории современной Украины в период Российской империи, Советского Союза и во времена независимости. Цель статьи - ознакомиться с феноменом еврейской периодики в нашем государстве и проследить ее историческую ретроспективу и трансформацию. Проблематикой изучения еврейских изданий занимались такие исследователи как А. Гринбаум, Н. Яблонская, Ю. Горбунов и другие.

Ключевые слова: журналистика, еврейская периодика, издания.

N. Rubanyak

***JEWISH PERIODICS IN UKRAINE:
HISTORY AND CURRENT SITUATION***

Abstract. *The article analyzes the aspects, reasons and prospects of the formation of Jewish publications on the territory of modern Ukraine during the Russian Empire, the Soviet Union and since independence. The purpose of the article is to get acquainted with the phenomenon of Jewish periodicals in our country and to trace its historical retrospective and transformation. Researchers such as A. Greenbaum, N. Yablonska, Y. Gorbunov and others dealt with the study of Jewish publications.*

Key words: *journalism, Jewish periodicals, publications.*

РОЗДІЛ 3**Персоналії**

УДК 94 (=411.16)

Геннадий Коваль

*(учитель истории и географии,
Новосафроновская ООШ I – III степени,
с. Новосафроновка, Новоодесский район,
Николаевская область, Украина),*

Виктор Дробный

*(аспирант, Николаевский национальный университет
им. В. А. Сухомлинского,
село Кринички, Николаевский район, Николаевская область, Украина),*

Алексей Коваль

*(студент IV-го курса,
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина),*

Руслан Коваль

(г. Николаев, Украина).

НАШ ЗЕМЛЯК ИЗ КОВАЛЕВКИ – ИЗРАИЛЬСКИЙ АРХИТЕКТОР ЗЕЭВ РЕХТЕР, ЕГО СЫН ЯКОВ РЕХТЕР И ИХ ТВОРЕНИЯ

Маленькое украинское село Ковалёвка Николаевской области Николаевского района на правом крутом берегу реки Южный Буг, напротив города Новая Одесса (в прошлом – село Федоровка) – Родина великого израильского архитектора, автора многих знаковых проектов, зданий в Тель-Авиве и других городах Израиля. Огромные, бескрайние просторы украинской

степи Северного Причерноморья, великолепный, прекрасный Южный Буг вырастили, взлелеяли, воспитали, вскормили выдающегося представителя еврейского народа Зеэва Рехтера, поселили в его душе тягу к прекрасному, новому миру в родной далёкой Палестине-Израиле.

Кто знает, возможно, в Ковалёвке в разные годы XX столетия появилось бы множество оригинальных, современных, новаторских зданий архитектора Зеэва Рехтера, если бы СССР вместо нормального мирного сотрудничества с Государством Израиль, не поставлял огромное количество оружия странам, воюющим с ним и не проводил оголтелую антиеврейскую, антиссионистскую политику.

Приведём данные о Родине великого израильского архитектора, селе Ковалёвке в разные годы.

В 1856 г. Ковалёвка принадлежала помещице Кирияковой. Число дворов в деревне – 138. В 1857 г. местечко стало волостным центром Одесского уезда Херсонской губернии. В 1859 г. Ковалёвка насчитывала 169 дворов и 963 жителя. Из них 486 мужчин и 477 женщин. В поселении существовала православная церковь и винокуренный завод [1, С. 138].

Накануне реформы 1861 года в ней насчитывалось 337 ревизских душ. После реформы по уставной грамоте 308 крепостных получили по 5,5 десятин земли, 29 крепостных остались без земли. В 1888 году в Ковалёвке насчитывалось 1505 жителей. Из них – 748 мужчин и 757 женщин. В городке располагалась земская почтовая станция [2, С. 11].

В 1896 году в местечке Ковалёвка Ковалёвской волости насчитывалось 210 дворов и 1632 жителей (793 мужчин; 839 женщин). В поселении размещалось волостное правление, православная церковь, еврейский молитвенный дом, 2 школы (земская и церковно-приходская) – 85 учеников в обоих учебных учреждениях, метеорологическая станция, фельдшерский пункт, 16 лавок, оптовый склад вина и спирта, винная лавка, винный погреб [3, С. 317].

В 1916 году в местечке Ковалёвка насчитывалось 208 хозяйств и 1130 жителей, в селе Авдотиевка – 45 хозяйств и 221 жителей. В обоих поселениях созданы сельские общества. В Ковалёвке существовало почтовое отделение [4, С. 348].

В фундаментальных работах советского периода [5; 6] о Ковалёвке нет ни единого слова о еврейском населении этого местечка и великом земляке – израильском архитекторе Зеэве Рехтере.

Существует прекрасное изречение «Архитектура – способ задержать время».

Организация пространства, архитектура, как подвижная картина и всё, что вокруг - об этом и рассказывается в новой книге, изданной архитектурным центром Рехтера – RECA. И, ещё одно, кстати – статьи различных разделов этой книги написаны разными людьми: одна из них Дана Гордон, озаглавившая свой раздел «Город – башня – суд» или «Башня суда как микрокосмос города», в котором названия фотографий интерьеров нового здания суда (пристроенного к старому) таковы: Город, Площадь, Улица, Дом, Комната. И фотографии эти чудесны, как, впрочем и текст. И уж если речь зашла о фотографиях – произведениях искусства, то отмечу, что отдельная глава посвящена именно им, украшающим коридоры и залы новой башни мирового суда Тель-Авива, конкурс на строительство основного здания которого Зеэв Рехтер выиграл еще в 1959 году, а возведение нового крыла той башни, о которой идет речь в книге, шло с 2011-го по 2014-й год.

И, конечно же, эта книга для того, что бы напомнить себе самим о династии Рехтеров, архитектурной компанией которых руководит в наше время как раз Амнон Рехтер. Название: יפו – אביב תל המשפט בית היכל. רכטר אמנון :השוף («Такой, какой есть: Амнон Рехтер. Дворец правосудия Тель-Авив – Яффо»).

В книге тексты, иллюстрации и фотографии описывают и процессы проектирования, расчётов, строительства, и проблемы концептуальные и градостроительства в целом, восприятие архитектуры, как искусства и как точной науки, показывая хронологию проектирования, связь между

пластическими искусстваами и архитектурой, формирование архитектурных практик.

Амнон Рехтер более 20 лет находится в авангарде градостроительства Израиля. Его здания показывают неувимую взаимосвязь между инновационными архитектурными средствами нашего времени и в тоже время напоминают о знаковой архитектуре поколения времени создания государства, о модернизме брутального бетона 1960-х годов и материаловедении наших дней. В книгу «Такой, какой есть» вошли тексты Амнона Рехтера, Амоса Гитая, Даны Гордон и Ади Энгельман. Снимки для главы «Ночной дворец» сделал Томер Ганихар. Графика – «Студия Рони и Рони».

Семейная архитектурная компания «Рехтер» отмечает 100-летие своего существования в авангарде израильской архитектуры и то, что первое бюро «Рехтер» было основано Зеэвом Рехтером после его репатриации из России в 1919 году. Зеэв Рехтер – не только один из пионеров современной израильской архитектуры, но и один из величайших мастеров архитектуры. В 1960-м году, после его безвременной кончины, деятельность фирмы возглавил его сын Яков Рехтер, продолжая планировать крупные инновационные общественные проекты в Израиле 1960-70-х годов. Яков Рехтер руководил компанией до своей кончины в 2001-м году. Его сын Амнон присоединился к семейной фирме в 1989-м году и руководит ею после кончины отца по сей день. Последнюю страницу этой книги Амнон Рехтер посвятил своему отцу, написав о потерях, воспоминаниях и неизбежно, неумолимо уходящем времени [7].

Зеэв Рехтер прибыл в Святую Землю на корабле «Руслан». До сих пор ведутся споры, сколько людей находилось в том прославленном рейсе на борту «Руслана». В источниках называют разные цифры, от 600 до 675 человек. В частности, «Еврейская мысль» №34 (26 декабря/8 января 1920 г.) сообщает: «Всего было 615 человек, из них 341 мужчина и 274 женщины». Там же сказано, что больше половины из них – дети, подростки и молодые люди до 30 лет. Одесситы составляли примерно треть пассажиров. Помимо реальных палестинских беженцев, были евреи из Польши, поднятые с насиженных мест

Первой мировой, жители местечек, бежавшие в Одессу от погромов или приехавшие сюда с намерением отправиться в Эрец Исраэль. Та же газета пишет, что больше всего на «Руслане» было ремесленников, рабочих и коммерсантов. Немалую долю составляли врачи, инженеры, преподаватели, деятели искусства. Были члены молодежной организации «Г'е-Халуц» и участники Еврейской самообороны. В одной из публикаций упомянуто, что у шести молодых людей не было средств на проезд, и им разрешили ехать бесплатно. Эти шестеро оказались среди тех, кто вскоре основал кибуц Кирьят-Анавим неподалеку от Иерусалима.

Разумеется, все эти сведения приблизительны. Нередко участники рейса по разным соображениям брали псевдонимы, меняли имена и даже детали биографии. Отсюда – разночтения и неточности. Так или иначе, состав пассажиров был столь разнообразным и уникальным, что со временем «Руслан» получил прозвище «Ноев ковчег».

История сохранила для нас только несколько десятков имен людей, определивших облик третьей алии и сыгравших значительную роль в становлении будущего Государства Израиль. Наиболее известные из них: первая национальная поэтесса Израиля Рахель (1890 – 1931); один из инициаторов возрождения национальной культуры на иврите, литературовед, профессор истории, Йосеф Клаузнер; коллекционер, общественный деятель, ученый Яков Перемен; художники Ицхак Френель, Пинхас Литвиновский, Иосиф Константиновский, архитекторы Иеѓуда Магидович, Зеэв Рехтер; создатель израильского танца, пуримского карнавального шествия («Адлояда»), пионер израильского кинематографа Барух Агадати (Каушанский; 1895-1976); политик, одна из двух женщин, подписавших Декларацию независимости Израиля, Рахель Коэн-Каган (Любарская; 1888 – 1982); создатель и президент израильского общества «Маккаби» Наум Хесс... [9].

Зеэв Рехтер начал учиться архитектуре в городе Николаеве (в Эрец-Исраэль с 1919 г.). В первые годы жизни в стране работал чертёжником и топографом; с середины 1920-х гг. - архитектором. Образование получил в 1927

г. в Риме и в 1930–32 гг. в Париже. Поселился в Тель-Авиве и начал работать у инженера Саши Хисина. Первой его работой у Хисина была топографическая съёмка в районе будущей улицы Алленби, проводимая для подготовки проектирования и строительства улицы. Потом переехал в Иерусалим, где работал чертёжником в мастерской архитектора Биньямина Хайкина. В 1921 году вернулся с семьёй в Тель-Авив.

Первым самостоятельным архитектурным проектом Зеэва Рехтера был дом на углу улиц Нахлат-Биньямин и Рамбам в Тель-Авиве, построенный в 1924 году. Это был жилой дом в эклектическом стиле, псевдо-европейский. Позднее он получил название «Дом с кувшинами» (ивр. בית הכדים потому, что потом на карнизе над первым этажом были установлены кувшины в греческом стиле.

В 1932 году открыл свою фирму в Тель-Авиве. В последующие годы спроектировал и построил тысячи частных и сотни общественных зданий.

Особое место Зеэва Рехтера в израильской архитектуре связано прежде всего с тем, что он положил начало строительству жилых домов на сваях, то есть без расположенного непосредственно на земле жилого этажа; этот стиль стал определяющим в массовом жилищном строительстве на целые десятилетия (первое такое здание в Израиле – построенный им в 1934 – 36 гг. Бейт-Энгел на бульваре Ротшильда в Тель-Авиве).

Заметное влияние он оказал и на гражданское строительство, одним из первых и значительных образцов которого стал построенный по его проекту и под его руководством в 1951 г. комплекс Биньяней ха-ума в Иерусалиме. Рехтер – один из соавторов проекта (с сыном Яаковом, Д.Карми и другими) концертного зала Ѓейхал ха-тарбут имени Ф.Р.Манна в Тель-Авиве, принимал участие в проектировке комплекса университетских зданий в Гиват-Рама в Иерусалиме, построил несколько гостиниц (в частности, в Герцлии и на берегу Мертвого моря), больниц (например, в Кфар-Саве и Реховоте) и многое другое.

В 1940-е годы карьера Рехтера стремительно развивалась, увеличился масштаб его проектов. В эти годы он разработал ряд проектов для кибуцев и

сельскохозяйственных поселений, в частности, проекты кибуцев Тель-Амаль и Кфар Менахем. В эти годы он также продолжал работать в области городского строительства; спроектировал несколько зданий, получивших известность.

В 1949 году Еврейское агентство объявило конкурс на лучший проект здания для сионистских конгрессов, а также для других местных и международных конференций и встреч. Зеэв Рехтер выиграл конкурс, и в 1950-1960 годах по его проекту был построен комплекс «Биньяней ха-Ума» в Иерусалиме.

В 1957 году был удостоен премии имени Исраэля Рокаха за разработку архитектурного плана застройки района Маоз-Авив в Тель-Авиве.

Избранные проекты и постройки:

Жилой дом «Бейт-Энгел», бульвар Ротшильда 84, Тель-Авив, 1934–1936 гг.

Комплекс «Биньяней ха-Ума» в Иерусалиме, 1951 г.

Концертный зал «Гейхал ха-Тарбут» имени Ф. Р. Манна в Тель-Авиве (с сыном Яковом, Довом Карми и другими).

Школа археологии в кампусе Еврейского университета в Гиват-Раме, Иерусалим.

Гостиницы в Герцлии и на берегу Мертвого моря.

Больницы в Кфар-Саве и Реховоте.

Яков Рехтер (יָקוֹב רֶחְטֶר, 1924, Тель-Авив – 2001, кибуц Шфаим) – сын Зеэва Рехтера.

Окончил хайфский Технион (1947). Офицером участвовал в Войне за независимость.

В 1951 г. стал партнером в фирме отца, с 1960 г. возглавлял ее. За здание дома отдыха в Зихрон-Якове был удостоен Государственной премии Израиля (1972).

Среди наиболее значительных достижений Якова Рехтера, кроме совместных работ с отцом, – гостиницы «Хилтон» в Тель-Авиве и Иерусалиме,

«Шератон» в Иерусалиме, больницы «Каплан» и «Кармел» в Хайфе, набережная в Тель-Авиве.

Яков Рехтер участвовал в восстановлении больницы «Хадасса» на горе Скопус в Иерусалиме, построил здание поликлиники в Хайфе, а также множество частных домов. Для его архитектурного стиля, отличающегося от отца, характерна большая склонность к ярким скульптурным формам и экспериментированию со стеклом и бетоном.

После его смерти в Израиле была учреждена Награда Рехтера для архитекторов (вторая по престижности после Государственной премии), в честь него и его отца. Их фирмой руководит теперь сын Якова Рехтера, Амнон Рехтер.

Жена Якова Рехтера, актриса Ханна Марон; их дочь, Дафна Рехтер, - также актриса.

Избранные проекты и постройки:

«Гейхал ha-тарбут» (Концертный зал, Тель-Авив) имени Ф. Р. Манна (the Frederic R. Mann Auditorium) (совместно с отцом Зеэвом Рехтером, Довом Карми и другими), 1957.

Гостиницы «Хилтон» в Тель-Авиве и Иерусалиме и «Шератон» в Иерусалиме (совместно с отцом).

Больницы «Каплан» и «Кармел», Хайфа (совместно с отцом).

Восстановление больницы «Хадасса» на горе Скопус в Иерусалиме.

Здание поликлиники, Хайфа.

Набережная, Тель-Авив (совместно с отцом).

Центр исполнительского искусства (Center for the Performing Arts), Тель-Авив, 1994.

Здание библиотеки естественных наук имени Голшлегеров (Maurice and Gabriela Goldschleger Life Sciences Library), жилье для приглашаемых ученых имени Луненфелда-Кунина (the Lunenfeld-Kunin Residences for Visiting Scientists) и так называемый «Европейский дом» (Europe House), на территории института Вейцмана.

Здание дома отдыха в Зихрон-Якове (Государственная премия Израиля), 1972.

Рехтер, Иони родился в 1951 г., Тель-Авив, сын Якова Рехтера) - композитор, автор текстов и исполнитель песен, пианист-аккомпаниатор и дирижёр.

Артистическая деятельность Рехтера началась в ансамблях Армии обороны Израиля, затем он выступал в группах «Каверет», «14 октаво» и других.

В сочинениях Рехтера-песенника своеобразно слились черты классического джаза (в частности, Рехтера иногда сравнивают с Дж. Гершвином) и современной израильской молодежной песни, они отличаются выразительной, запоминающейся мелодикой. Концертные программы под названием «Хиткавнут» («Настроенность», сольное исполнение Рехтер; 1981), «Мамаш ашшав» («Именно сейчас», инструментальный ансамбль под руководством Рехтера; 1992) и другие высоко оценены критикой и зрителями. Особенно большим успехом пользуются песни Рехтер на стихи поэта и актера А. Халфи: «Став иехуди» («Еврейская осень»), «Цар лах» («Тебе жаль») и многие другие, а также песни для детей.

Рехтер – автор музыки более чем к 20 спектаклям в театрах Израиля, в том числе по пьесам У. Шекспира («Макбет», «Отелло», «Сон в летнюю ночь»), Х. Левина «Кулам роцим лихйот» («Все хотят жить»), «Мелухат ха-хаим» («Царство жизни») и другим, к кинофильмам «От Каин» («Каинова печать», режиссер У. Барабаш), «Надя» (режиссер А. Рубинштейн), к балету «Агада бе-холот» («Сказка в песках», поставлен ансамблем «Инбал», хореограф Рина Шарет) [10].

Знаменитый Белый город Тель-Авива построил николаевский архитектор Вева Рехтер (Зеев Рехтер) «Белым городом» называют районы в центре Тель-Авива.

Здания белого цвета были построены между 1920 и 1950 годами в интернациональном стиле «баухаус». Свыше четырех тысяч строений этого стиля являются лицом города. В 2003 году ЮНЕСКО провозгласило «Белый

город» Тель-Авива всемирным культурным наследием за «выдающийся пример нового градостроительства и архитектуры начала XX века». Так вот всей этой красоте город обязан в том числе николаевцу Зеэву Рехтеру.

Любопытно, что Тель-Авив строили и другие выходцы из Украины. Автор проекта площади Дизенгоф Евгений Авербух родился в Смеле. Одессит Йосеф Барски построил гимназию «Герцлия» и отреставрировал знаменитый киоск на бульваре Ротшильда. Дов Карми, спроектировавший более сотни зданий в Тель-Авиве, тоже родился в Одессе. Еще один плодовитый израильский архитектор Иегуда Мегидович из Умани [11].

Три династии архитекторов, известных в Израиле, начинались с трех человек: Зеэва, Арье и Дов – их полное имя: Зеэв Рехтер, Арье Шарон и Дов Карми – три архитектора, которые начали и возглавили «круг архитекторов», действовавших в Тель-Авив с 1930-х годов. Круг архитекторов не только функционировал как профессиональный кружок, но и пропагандировал инновационные идеи, заботился о том, чтобы включить молодых архитекторов к передовым работам и оставил беспрецедентный след в планировании в Израиле, в частности в Тель-Авиве. Зеэв, Арье и Дов не только жили в Тель-Авиве, но строили – вместе и по отдельности – незабываемые произведения [12].

Пройдем местами творчества Зеэва Рехтера, посмотрим его творения.

Зеэв Рехтер известен своей впечатляющей работой в Тель-Авиве, он также работал в других местах Израиля и по всему миру. Так, например, он спроектировал дом Орлова в Париже (1931), гостиницу «Калия» на Мертвом море (1934, разрушена) и отель «Шарон» в Герцлии (1953), оздоровительные дома в возвышенности Гагамиши (1947) и Назарет (1958), больницы Меир в Кфар-Саби (1953), Каплан в Реховоте (1953) и Элис в Хайфе (1948), Археологическую школу в Гиват-Рама (1956) и Дома нации в Иерусалиме (1960).

Проведем воображаемую обзорную экскурсию по улицам Тель-Авива прошлых лет, после 40 лет работы одного человека.

1. Дом Девойлицких (1934), Гаяркон 70.

Экскурсия начинается не в самой ранней постройке, спроектированной Рехтером, а в здании, расположенном в нескольких метрах от пляжа. Это море, с которого молодой Рехтер прибыл в 1919 году иммигрантом на борту корабля «Руслан» и сумел быстро интегрироваться в местную культуру и стать доминирующей фигурой в богеме Тель-Авива. Этот многоквартирный дом хорошо демонстрирует международный стиль: выдающимся элементом, который ранее был замечен, а теперь с закрытием балконов почти невидимый, есть игры света и тени, появляющиеся на затененных балконах. На крыше была возведена встроенная пергола, которую с годами съедала влага и соль, что добывалась с моря, и была разрушена. Это был дом зажиточных и богатых – в одной из квартир проживала семья Пибко, сын которой Илан впоследствии стал известным архитектором, – а на верхнем этаже двухуровневая роскошная квартира была спроектирована для семьи предпринимателя. Квартира была вдохновлена резиденцией, спроектированной известным архитектором Ле Корбюзье для своего брата в Париже, и по сей день, посещая квартиру, вы можете увидеть узкие и крутые деревянные лестницы, соединяющие нижний и верхний уровни. К середине предыдущего десятилетия в этой квартире находилась квартира архитектора Арье Шарона. В последние годы в нем проживает группа молодых художников, которую называют «Космический корабль в семьдесят Яркон». Архитектор Керем Хальбрехт, который переделал квартиру после окончания Безалелю, говорит, что «в этом месте есть какая-то энергия, частью которой является наследие, и особенно талант Зеэва Рехтера – которому удалось сформулировать пространственные взаимосвязи в интересной, захватывающий и удивительный способ». Здесь есть выставочное пространство художественных и архитектурных выставок, и вы можете посетить его в рабочее время, насладиться искусством и заглянуть в одно из самых интригующих мест Тель-Авива.

На соседнем участке (Науаркон 68), где строится новый многоквартирный дом, ранее находился другой дом Рехтера, который был почти идентичным

дома перед нами. Но его спасли от гигантских бульдозеров. Кстати, на заднем дворе Hayarkon 70 Меир Ариэль много лет жила в частном и скрытом доме, который также тем временем подвергся атаке акулами недвижимости.

2. Дом урны (1924), улица Нагалат Биньямин, 16, угол улицы Рамбам, 11.

Вторая остановка в путешествии – первая остановка в путешествии Рехтер. Дом урны был первой работой, которую он получил уже в возрасте 25 лет, и именно он привел его поселиться в Тель-Авиве. Он спроектировал здание до того, как оно попало под современную архитектуру, когда она все еще находилась под влиянием эклектично-романтического стиля, который доминировал в первом еврейском городе в то время. Постоянные украшения, купола и урны на фронте не вернулись в продолжение произведений Зеэва Рехтера.

3. Мэнни-хаус (1938), ул. Алленби, 108.

Это часть более широкого плана Рехтер, разработанного для окружающих Большой синагоги. Аркадная арка, окружает синагогу по двум направлениям – улиц Ахад Хааме и горы Синай – пытается придать неповторимый характер с добавлением ароматов итальянской площади. Проект так и не был завершен, и, по всей видимости, аркада с арками появляется не у всех зданий комплекса. За последний год аркада ожила модными барами – и если вы приедете днем или вечером, вы можете остановиться за пивом и вкусной едой.

4. Дом Ангеля (1933), бульвар Ротшильдов, 84, угол улицы Маза.

Профессор Ран Щори, написавший монографию о Рехтере, указывает на дом Ангеля как на выдающееся сооружение в его работе и вклад в местную архитектуру. «Трудно определить единоличное предприятие, особенно когда он работал в таком активном и едином кругу архитекторов, которому удалось ввести модернизм в израильскую архитектуру». Блэк отмечает, что главным вдохновением для дизайна этого многоквартирного дома стала вилла Savoia, спроектированная Ла Корбюзье в 1929 году. Кажется, Рехтер никогда не посещал эту виллу, но здесь заметно ее влияние. Здание расположено на двух участках и включает три лестничные клетки, тогда как на крыше раньше была

прачечная (изначально спроектирована как тренажерный зал), а сегодня это жилая квартира. В последние годы заговорили о реконструкции здания и превращения ее в бутик-отель. Между тем он в своем плачевном состоянии, ожидая обновления.

5. Жареный дом (1935), улица Эхад Хааме, 93, угол улицы Хасмонеан.

Здесь Рехтеру удалось разобраться с особо узким угловым фасадом. Не только удалось создать комфортабельные и приятные жилые квартиры, несмотря на ограничение ширины, но и здания удастся со временем сохранить свои качества. Уличный этаж – живой социальный центр благодаря «Ноеву кафе», расположенном в этом месте. Возможно, пора снова остановиться, выпить кофе, полистать многочисленные газеты и книги на полках и отдохнуть.

6. Зал культуры имени Фредерика Манна (1957), улица Губермана, 1.

В 1951 г. Зеэв Рехтер обратился к проекту культуры в Тель-Авиве со своим другом Дов Карми, и к ним присоединился сын Зеэва – Яков Рехтер, который только что закончил обучение в Технион несколькими годами ранее и начал работать в офисе своего отца. Проект, заверченный в 1957 году, является связующей точкой между архитектурой Белого города и бруталным стилем, который начал пронизывать и влиять на местную архитектуру. Таким образом, это здание присоединяется к группе общественных зданий, спроектированных в первое десятилетие создания Государства Израиль (национальные здания, Кнессет, мэрия Тель-Авива и т.д.), Зал культуры, кроме того, что он является одной из самых впечатляющих общественных зданий, возведенных в то время и представляет период израильской культуры, имеет выразительные городские ценности. Например, в отличие от соседнего здания Хабима, которая выходит на ряд домов и полностью игнорирует площадь рядом и вряд ли обращается к бульварам, которые его окружают, Зал культуры является неотъемлемой частью пространства, которое его окружает. Зал освещает его главный фасад к площади оркестра, по которой вы видите фундаментный этаж, а над ним балкон, который простирается на всю длину здания и вливается в ее западный конец в Ган Яков. Этот балкон продолжает сопровождать здание также на

восточном фронте, выходит на улицу Губермана, и таким образом сочетается с языком жилых домов Тель-Авива через дорогу. Культурный центр дополняется двумя другими зданиями, спроектированными Рехтером: Павильон современного искусства Хелены Рубинштейн и Ган Яков – оба они продолжают архитектурный язык Зала культуры, превращая таким образом этот участок земли между бульварами Ротшильда и Чена в систему переплетенных культурных зданий. Зал культуры был задуман только как концертный зал. Сейчас идет правовая и культурная война за сохранение неповторимости архитектуры того времени. Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) в 2003 году присвоила Тель-Авиву звание «Всемирного наследия». Организация угрожала отменить степень, которую она присудила Тель-Авиву, если проект реконструкции будет реализован в предложенном формате. Однако ремонт уже начался, несмотря на сопротивление, и время покажет, что нынешнее поколение – с помощью руководителей Филармонии, которые поддерживают этот шаг – уничтожило одно из самых впечатляющих достижений Тель-Авива.

7. Суд (1960), ул. Вейцмана, 1.

Отец и сын, Зеэв и Яков, отдельно подошли к конкурсу судебных планов в Тель-Авиве. К удивлению всех, две заявки превзошли других участников: заявка отца завоевала первое место, а заявка сына – второе место. Наконец они собрались и объединили два предложения, которые по своей сути не имели существенных различий. Но Зеэв Рехтер не увидел здания, которое торжественно открыли через пять лет после его смерти и которое стало местом передачи факела между отцом и сыном. Интерьер здания украшают бетонные отливки по проекту художника Дэнни Каравана, включающие стихи из Библии на тему справедливости и правосудия. Проект планирует внук, архитектор Амнон Рехтер.

8. Маоз-Авив (1952).

Соседство Маоз-Авива доказывает, что жилое помещение для поездов не должно быть синонимом заброшенного места, а может быть приятным зеленым

районом, напоминать большой кибуц. «Маоз Авив», разработанный изначально для постоянно действующих военных, выиграли в 1957 году Зеэв и Яков Рехтер и их партнер Моше Зарчи (первую) премию фармацевта за проектирование зданий и открытых помещений.

Стоит отметить три этапа, которые Зеэв Рехтер прошел в своей профессиональной жизни. Началось с «эkleктичного стиля» (дома урн), который правил Малым Тель-Авивом в течение первых двух десятилетий его основания. Стиль отражал мечты своих мелкобуржуазных жителей, пытаясь создать уникальную культуру ивритского языка на Ближнем Востоке.

Второй этап, который включает основную работу Рехтера, было творение в международном стиле: кроме адаптации к местному климату и игры света и тени на фасадах зданий (Бейт Двойлицкий) принес с собой инженерные нововведения: стены, которые несли здания, были заменены колоннами, вторглись на фундаментный этаж.

Третий этап – это серый период, когда доминировали бетон и обнаженный блок. Этот период отражает добавления местной архитектуры в национальный проект, и место сложных композиций, характеризующие международный стиль, заняли почти двумерные высокофункциональные структуры, которые, кажется, только что вышли из производственной линии мощной машины (Маоз Авив) [12].

Таким образом, мы видим жизнь и творчество нашего великого земляка из Ковалёвки – израильского архитектора Зеэва Рехтера. Его творения изменили облик Тель-Авива и многих других городов в Израиле и мире и стали памятником его величайшему таланту.

Литература и источники:

1.Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. Т. XLVII: Херсонская губерния: по сведениям 1859 года / обработан ред. Л. Майковым. – Санкт-Петербург: издание Центрального

статистического комитета Министерства внутренних дел, 1868. – [3], LXXX, 191 с., 1 л. к. – С. 138.

2. Список населенных мест Херсонской губернии [по сведениям 1887 года]. – Херсон: Херсонский губернский статистический Комитет, 1888. – 195 с. разд. паг. – С. 11.

3. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении / Губернский статистический комитет. – Херсон: типография Губернского Правления, 1896. – [2], XXIV, 544 с. – С. 317.

4. Список населенных мест Херсонской губернии: (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.) / Издание Херсонской губернской земской управы. – Александрия: Типография. Ф. Х. Райхельсона, 1917. – 377 с. – С. 348.

5. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Миколаївська область / Ред. кол. тому: Васильєв В. О. (гол. редкол.), Агєєв Ю. М., Антоненко В. Й., Бородатий В. П., Бриль К. М., Гостєв І. О., Гусєва А. Й., Журавель А. Л., Кравченко М. В., Куляс П. П., Курносов Ю. О., Людковський Ш. С., Мушинський П. Д., Нем'ятій В. М. (заст. гол. редкол.), Сірош А. І., Шараєв Л. Г., Шарафанов М. Г., Яркін М. П. (відп. секр. редкол.). АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 798 с.

6. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Николаевская область / АН УССР. Ин-т истории; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1981. – 712 с.

7. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.israelculture.info/architektura-sposob-zaderzhat-vremya/>.

8. Электронный ресурс. Режим доступа: https://eleven.co.il/jewish-art/visual-architecture/13510/?fbclid=IwAR3C8tqLW1WfApnaONc4H9rbj4o2p_fmjipv3Cpy802-wSj-endEOEG0gvA.

9. ПАССАЖИРЫ, или ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА. Подбор материала Ольги Ксендзюк. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.migdal.org.ua/times/162/51876/>.

10. Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.ejwiki.org/wiki/Рехтер?fbclid=IwAR3JkzRU6rxU09mjN3F6X03Oi_v1nH4JUiNfMXqCFPIZLqKivalFdyLYY4A#section_1.

11. НИКОЛАЕВСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ХРОНИКИ. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.niknews.mk.ua/2020/04/06/znamenityj-belyj-gorod-tel-aviva-postroil-nikolaevskij-arhitektor-veva-rehter/>.

12. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://xnet.ynet.co.il/architecture/articles/0,14710,L-3089603,00.html>.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

Приложение 1

Зеэв Рехтер (справа) и Марк Шагал на строительстве Дворца конгрессов Биньяней Га-Ума в Иерусалиме

Приложение 2

Набережная Тель-Авива (на иврите она называется Таллет).

Приложение 3

Фотография «Дома с кувшинами». Видны кувшины над первым этажом.

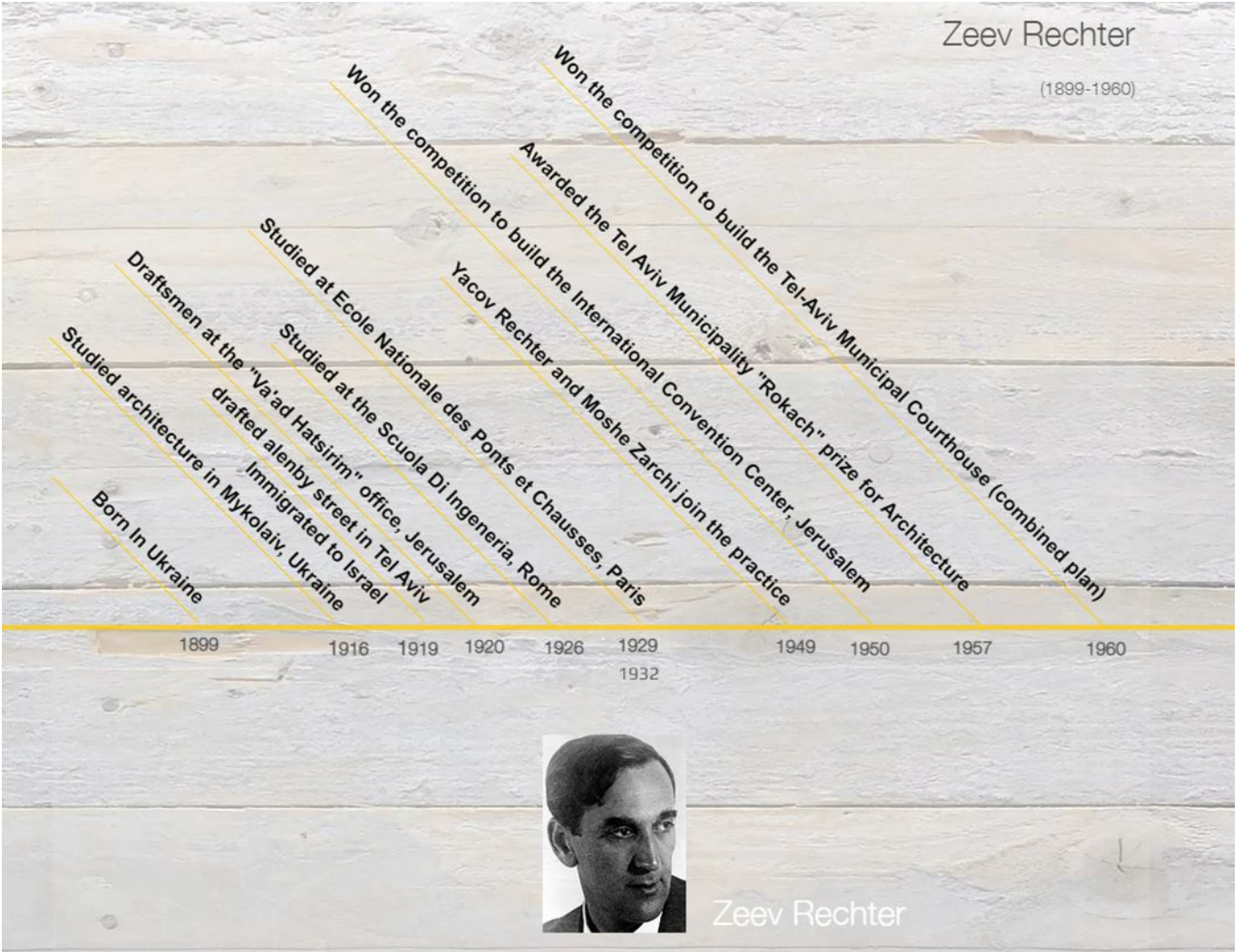
Архитектор Зеэв Рехтер.

Приложение 4*

Zeev Rechter

(1899-1960)

Приложение 5*

The Engle House

1933

Приложение 6*

Приложение 7*

Приложение 8*

Приложение 9*

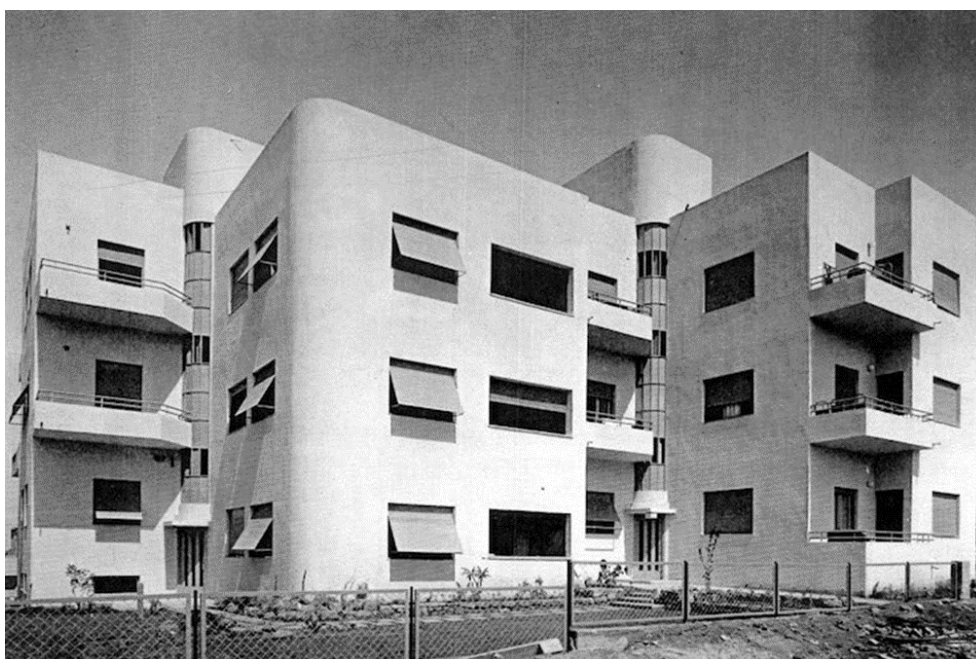

Приложение 10*

*<https://www.rechter-arch.com/zeev>

Приложение 11

Дом, спроектированный Зеэвом Рехтер.

Дом Кригера. Архитектор Зеэв Рехтер, 1934. Фото © Денис Есаков.

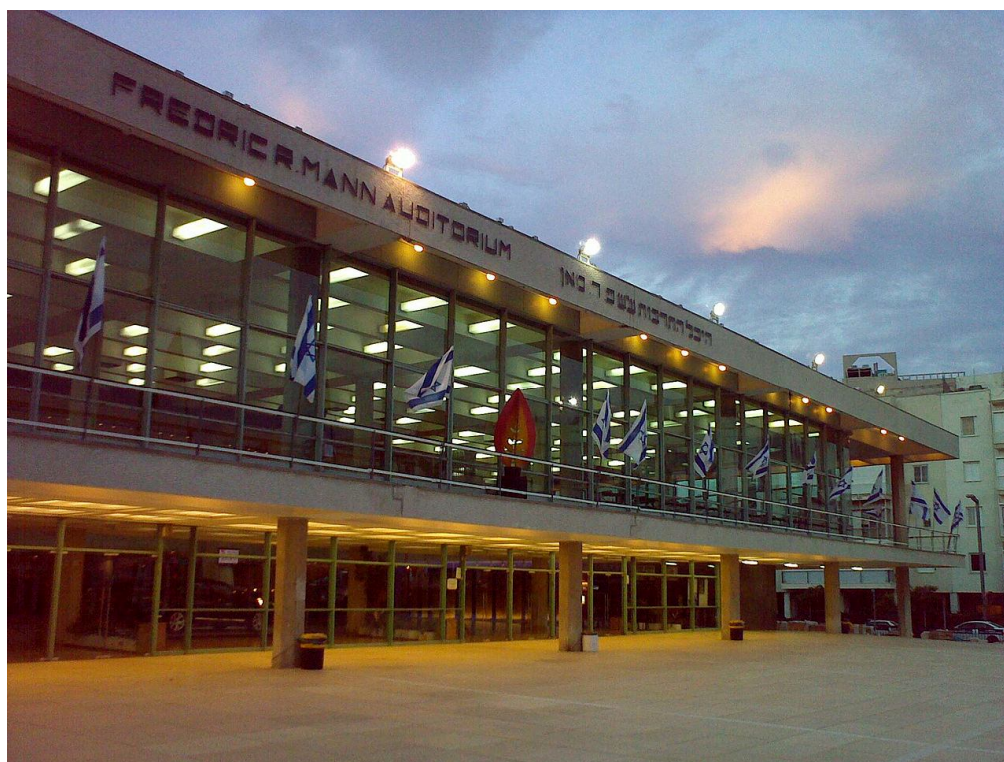

Приложение 13

Международный конференц-центр, или Международный центр конгрессов «Биньяней Ха-Ума». Архитектор Зеэв Рехтер.

Приложение 14

«Гейхал ха-Тарбут». Архитектор Зеэв Рехтер.

Больница Меир в Кфар-Саве 1947 – 1953. Архитектор Зеэв Рехтер.

Больница Каплан в Реховоте 1947 – 1953. Архитектор Зеэв Рехтер.

Г. Коваль, В. Дробний, Р. Коваль, О. Коваль

**НАШ ЗЕМЛЯК ІЗ КОВАЛІВКИ – ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ АРХІТЕКТОР ЗЕЄВ
РЕХТЕР, ЙОГО СИН ЯКІВ РЕХТЕР І ЇХ ТВОРІННЯ**

Анотація. Статтю присвячено нашому великому земляку – видатному, знаковому ізраїльському архітектору Зеєву Рехтеру, який народився в містечку Ковалівка Херсонської губернії. В статті розміщено фотографії, схеми творів архітектора. Розказано про життя та творчість батька і сина Рехтерів. Повідомлено про етапи його творчості. Наведено опис книги про нашого великого земляка. Проведено уявну екскурсію по Тель-Авіву для знайомства з творами Зеєва Рехтера.

Ключові слова: єврей, земляк, Ковалівка, Палестина, Ізраїль, Тель-Авів, архітектор, архітектура, стилі, син, творіння, проекти, будинки, міста.

Г. Коваль, В. Дробний Р. Коваль, О. Коваль.

**НАШ ЗЕМЛЯК ИЗ КОВАЛЕВКИ – ИЗРАИЛЬСКИЙ АРХИТЕКТОР ЗЕЭВ
РЕХТЕР, ЕГО СЫН ЯАКОВ РЕХТЕР И ИХ ТВОРЕНИЯ**

Аннотация. Статья посвящена нашему великому земляку – выдающемуся, знаковому израильскому архитектору Зеэв Рехтеру, который родился в местечке Ковалевка Херсонской губернии. В статье размещены фотографии, схемы произведений архитектора. Рассказано о жизни и творчестве отца и сына Рехтеров. Сообщено об этапах его творчества. Приведено описание книги о нашем великом земляке. Проведена воображаемая экскурсия по Тель-Авиву для знакомства с произведениями Зеэва Рехтера.

Ключевые слова: земляк, Ковалевка, Палестина, Израиль, Тель-Авив, архитектор, архитектура, стили, сын, творения, проекты, дома, города.

G. Koval, V. Drobnyi, R. Koval, O. Koval

**ISRAELIAN ARCHITECT ZEEV REKHTER IS OUR FELLOW
COUNTRYMAN FROM KOVALEVKA AND
HIS SON JAAKOV REKHTER WITH THEIR CREATIONS**

Abstract. *The article is dedicated to our great compatriot - a prominent, iconic Israeli architect Zeev Rechter, who was born in the town of Kovalivka, Kherson province. The article contains photographs, diagrams of the architect's works. The life, studies and work of father and son Rechter are told. The stages of his work are reported. The description of the book about our great countryman is given. An imaginary tour of Tel Aviv to get acquainted with the works of Zeev Rechter. The innovative style of its architecture is emphasized. UNESCO's decision to include Tel Aviv in the World Heritage List has been announced. The town of Kovalivka in the Kherson province is told about Rechter's homeland. It tells about the famous ship «Ruslan», on which Rechter arrived in Palestine and other people who became prominent in Israel and the world.*

Key words: *fellow countryman, Kovalevka, Palestine, Israel, Tel Aviv, architect, architecture, styles, son, creations, projects, houses, cities, project.*

НАШІ АВТОРИ

Аркуша К. - вчитель історії Миколаївського юридичного ліцею Миколаївської міської ради Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Биков М. – колишній бранець Богданівського табору смерті, який вижив (м. Бруклін, США).

Богдановський В. - студент факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Бурякова Н. - студентка факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Гавриленко А. - студент факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Гольденберг М. - голова ГО «Миколаївська обласна єврейська громада» (м. Миколаїв, Україна).

Гребенников В. – науковий співробітник Державної інспекції по охороні пам'яток культури в Миколаївській області (м. Миколаїв, Україна).

Грозна Ю. - головний науковий працівник Державного архіву Одеської області (м. Одеса, Україна).

Гула В. – кандидат історичних наук (м. Київ, Україна).

Гула О. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна).

Доценко В. - доктор історичних наук, професор кафедри Цивілізаційної історії та археології Центрально-Східної Європи, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

Дробний В. - аспірант кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Захарченко О. – історик, дослідник Другої світової війни. (м. Миколаїв, Україна).

Іванова Г. – провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Камінська М. - науковий співробітник КЗК «Миколаївський обласний краєзнавчий музей» (м. Миколаїв, Україна).

Коваль Г. - вчитель історії та географії Новосафронівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Новоодеського району Миколаївської області (с. Новосафронівка Новоодеського району Миколаївської області, Україна).

Коваль О. - студент ІV курсу факультету соціології, спеціальність «Соціальна робота» Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Коваль Р. - продавець-консультант магазин «Акварель» (м. Миколаїв, Україна).

Колєчкін В. - кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області (м. Кропивницький, Україна).

Крикалова І. - головний спеціаліст, Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Ласінська М. - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Левченко В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри «Українознавство, історико-правові та мовні дисципліни» Одеського національного морського університету (м. Одеса, Україна).

Маніяк В. - студент факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Мельник М. – начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Міхєєва А. – викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Михайлюк М. - кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (м. Київ, Україна).

Назарова Ю. - студентка факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Нефьодов Д. - доктор історичних наук, в.о. доцента кафедри історії, факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Новицька М. – учениця Миколаївського юридичного ліцею Миколаївської міської ради Миколаївської області (м. Миколаїв, Україна).

Пасик Я. – кандидат технічних наук, з 1990 року громадянин Держави Ізраїль (м. Монреаль, Канада).

Пархоменко В. – доктор історичних наук, доцент кафедри історії, факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.°Сухомлинського. (м. Миколаїв, Україна).

Поспєлова Л. - вчитель історії, права Богданівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Прибузької сільської ради Миколаївської області (с. Богданвіка, Доманівський район, Миколаївська область, Україна).

Рерго Н. – PhD, зав. сектору інформатизації та цифрування Державного архіву Одеської області (м. Одеса, Україна).

Рубаняк Н. - журналіст, редактор, випускник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Руденко С. - студентка факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Старіков І. - доктор педагогічних наук, професор психології, почесний доктор НАПН України (м. Миколаїв, Україна).

Сугацька Н. - кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Миколаїв, Україна).

Тригуб О. - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили. (м. Миколаїв, Україна).

Таранова А. - студентка факультету педагогіки та психології, Миколаївський національний університету імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Туровський Й. – фахівець в галузі вивчення голокосту (м. Київ, Україна).

Хасцький О. - кандидат історичних наук, доцент, керівник Музею історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

Ханстантинов В. - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету (м. Миколаїв, Україна).

Чернявський В. - кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею (м. Миколаїв, Україна).

Шевченко А. - кандидат історичних наук, доцент, Член громадського організації «Краєвед» (м. Одеса, Україна).

Щукін В. - кандидат історичних наук, доцент, краєзнавець (м. Миколаїв, Україна).

ЗМІСТ

Розділ I
Єврейське населення України
в роки Другої світової війни.
Проблеми меморіалізації Голокосту

<i>Богдановський В. (Миколаїв)</i> <i>Голокост на території Скадовського району</i>	5
<i>Бурякова Н. (Миколаїв)</i> <i>До питання меморіалізації Голокосту в Україні та світі</i>	16
<i>Гавриленко А. (Миколаїв)</i> <i>Голокост у місті Миколаєві</i>	47
<i>Маніяк В. (Миколаїв)</i> <i>Голокост на території Березнегуватського району Миколаївської області</i>	53
<i>Назарова Ю. (Миколаїв)</i> <i>Друга світова війна та усна історія: проблеми і перспективи історичного вивчення. Трагедія Голокосту</i>	63
<i>Таранова А. (Миколаїв)</i> <i>Деякі аспекти сучасного викладання історії Голокосту</i>	74

Розділ II
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

<i>Дробний В. (Миколаїв)</i> <i>Єврейське населення західної та центральної частин Одеського повіту в кінці XIX – на початку XX ст. Соціально-економічний аспект</i>	109
<i>Коваль Г. (с. Новосафронівка, Новоодеський район, Миколаївська область), Коваль О. (Миколаїв), Коваль Р. (Миколаїв)</i> <i>Єврейські землеробські поселення, колонії Балтського повіту Подільської губернії</i>	117
<i>Новицька М. (Миколаїв)</i> <i>Влас Дорошевич про єврейський погром 1899 року в Миколаєві</i>	142
<i>Рубаняк Н. (Миколаїв)</i> <i>Єврейська періодика на теренах України: історія та сучасний стан</i>	157

РОЗДІЛ ІІІ **Персоналії**

*Коваль Г. (с. Новосафронівка, Новоодеський район, Миколаївська область),
Дробний В. (Миколаїв), Коваль О. (Миколаїв), Коваль Р. (Миколаїв)*

*Наш земляк з Ковалівки – ізраїльський архітектор Зеев Рехтер, його син Яків
Рехтер та їх витвори* 167

НАШІ АВТОРИ

193

ЗМІСТ

197

Д 23 **Історичні мідраші Північного Причорномор'я** / Голов. ред. Л.Л. Левченко. - Випуск X. - Том II. - Миколаїв: Типографія Шамрай, 2021. – 200 с.

Збірник «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» складений за матеріалами X-ї міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я», котра відбулася 22-24 червня 2021 року в режимі онлайн та була присвячена темі: «Актуальні проблеми музейної юдаїки: світовий та український виміри». Том II містить роботи молодих істориків, студентів, аспірантів.

Укр., рос. та англ. мовами

ISBN 978-617-680-035-4

УДК 94(477.73)(=411.16)"18/"

ББК 63.3 (4 Укр) 5-6

Д 23

ІСТОРИЧНІ МІДРАШІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

МАТЕРІАЛИ

X

*МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ*

Том II

Оригінал-макет – Маріанна Ласінська

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Рекомендовано до друку

03 березня 2021 р.

Папір офсетний

Тираж 80

Друк офсетний

Замовлення №

Віддруковано з готового оригінал-макету у
Видавничо-поліграфічному підприємстві «Шамрай»
Видавець Шамрай Павло Миколайович

